

GESCHIEDENIS

DER

Latijnsche School te Alkmaar

DOOR

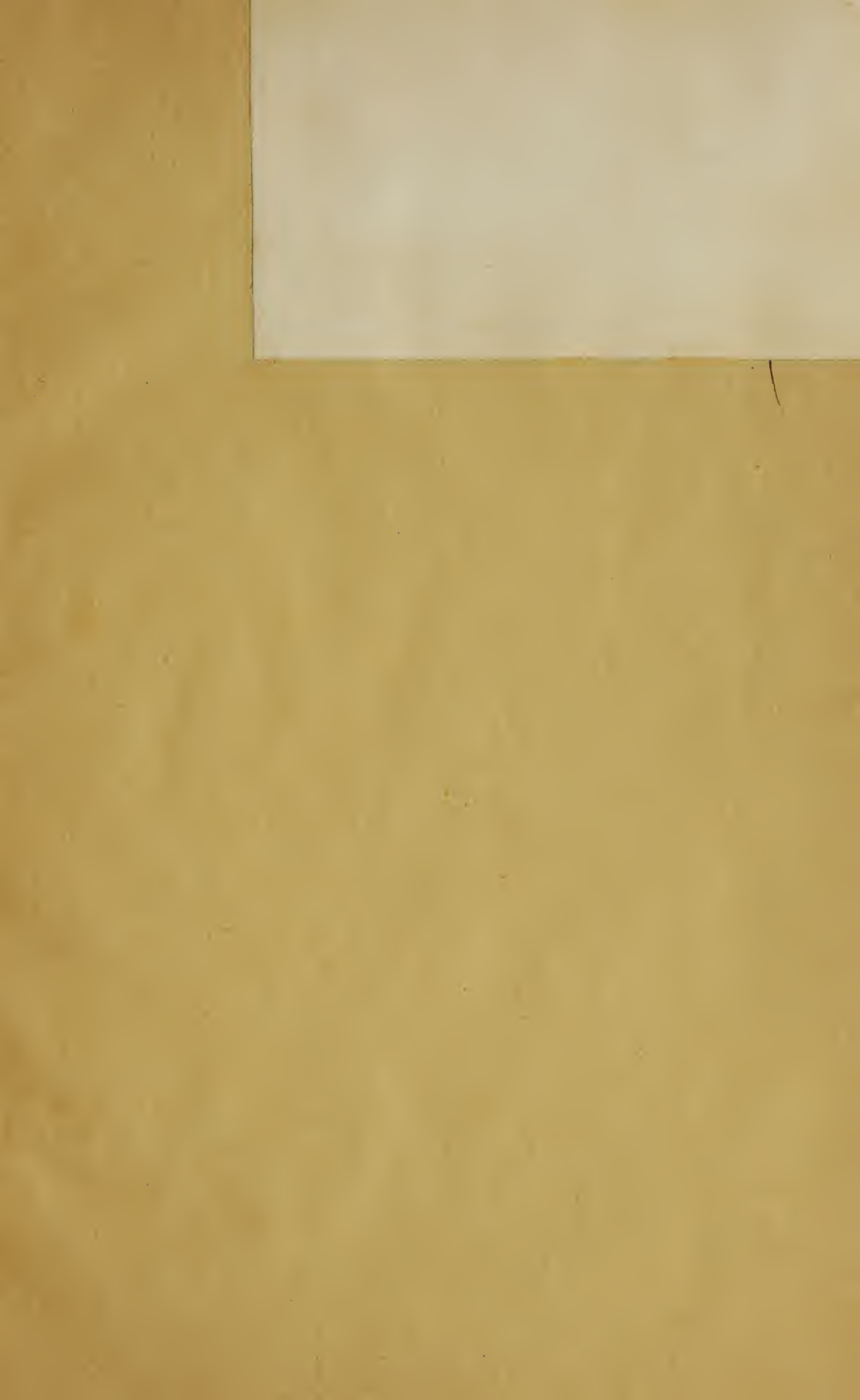
Dr. H. E. VAN GELDER

Adj. Gemeente-Archivaris

Eerste gedeelte : De Grootte School tot 1572

N. V. Boek- en Handelsdrukkerij v/h
HERM. s. COSTER & ZOOM, ALKMAAR
1905.

Vixit Ann. 1NII. Obijt Louanij XII. Kal. Aug. CIO. IOI.VII.

PETRVS NANNIVS ALCMARIANVS BATAVVS,
PHILOLOGVS ET PROFESSOR BVSLIDIANVS.

*Nanni Castalidum decus sororum,
Quisquis te videat, tuosque fetus,
Haud Nannum vocitet, sed ô Gigantem.*

GESCHIEDENIS

DER

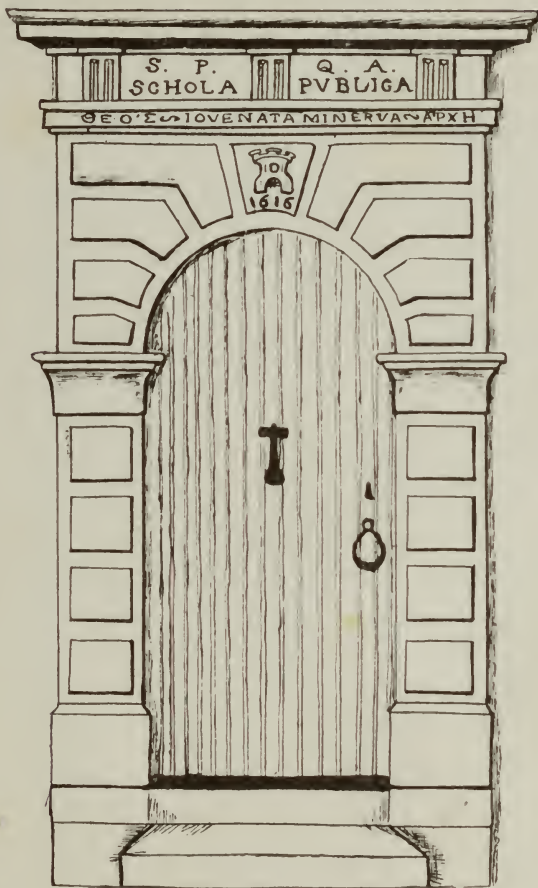
Latijnsche School te Alkmaar

DOOR

Dr. H. E. VAN GELDER

Adj. Gemeente-Archivaris

Eerste gedeelte: De Groote School tot 1572

N. V. Boek- en Handelsdrukkerij v h
HERMs. COSTER & ZOON, ALKMAAR
1905.

Den grondigen kenner van Alkmaars historie, den heer C. W. BRUINVIS, zij dit boekje met dankbaarheid voor veel hulp en vriendschap opgedragen door

DEN SCHRIJVER.

Digitized by the Internet Archive
in 2014

VOORBERICHT.

De oprichting van een Gymnasium te Alkmaar was aanleiding om op een der vergaderingen van het Nat. en Letterk. Genootschap: *Solus Nemo Sapis Sapit* eene lezing aan de geschiedenis der vroegere Latijnsche school te wijden. De daarvoor gemaakte aantekeningen noodigden tot verder onderzoek, waarvan de vrucht in de volgende bladzijden gegeven wordt. Met een enkel woord zij vooraf dank gebracht aan de velen, bij wie niet tevergeefs om inlichtingen en hulp werd aangeklopt. Niet het minst aan de beheerders van verschillende archieven, die welwillend onderzoekingen instelden, van die van bibliotheken, die mij de lectuur van vaak zeldzame boeken mogelijk maakten, onder wie ik vooral dr. Bömer te München en dr. Steiff te Stuttgart noemen moet, door wier toedoen ik bijna unieke exemplaren van boeken van Murmellius toegezonden kreeg.

Dan de dankbare vermelding, dat het Genootschap S. N. S. S. door eene subsidie tot deze uitgave heeft medegewerkt, en het met name heeft mogelijk gemaakt hierbij het door Ph. Galle gegraveerd portret te geven van den bekenden leerling en rector der school, Petrus Nannius. Hoezeer wij in plaats daarvan ook liever dat van Murmellius hadden opgenomen, nu van dezen geen portret bekend is, was Nannius het eerst aan de beurt. Immers behalve leerling en rector onzer school, was hij ook Alkmaarder van geboorte.

Het Stedelijk Museum te Alkmaar ten slotte, van welks welvoorzienige bibliotheek door mij dagelijks en onbeperkt gebruik kon worden gemaakt, behoor ik niet minder erkentelijk te zijn voor het afstaan, behalve van Nannius' portret, ook van het zeldzaam drukwerk, ten behoeve der reproducties, die daarvan in dit boekje zijn opgenomen.

I N H O U D.

	Bladz.
Inleiding	1
I. De school en de kerkelijke en stedelijke overheid	6
II. Het schoolgebouw	12
III. Schoolinrichting ; salarissen ; schoolgelden .	16
IV. Het Onderwijs	27
V. Nieuwe behoeften. Bijscholen	49
VI. De Leerlingen	56
VII. De Onderwijzers	78
Bijlagen	125
Murmelliana	147
Toevoegingen en Verbeteringen	163
Register van Persoons- en Plaatsnamen	165

Cur Alcmariensis schola luclenta fit in edito
tissimo loco cōstituta J. M. R. Epigramma.

Quam bene gymnasium tradendis artibus aptum
Excelso positum est Alcmariense loco?

Ardua Pieridum domus est Heliconis in alto
Vertice: præruptam cyrphin Apollo tenet

Vivere cum musis qui vult: sursum ire gradatim
Discat, et adnitens editiora petat

Nemo fuit doctus: qui non sudauerit ante
Ars homini spretò nulla labore datur

Principio studijs durum inuigilare videtur
Museum ingressos inuigilasse iuuat

Cum quid sit virtus: quid clara scientia possit
Moueris ad laudes ingeniose puer

Tum prædulce bibes pleno de flumine nectar
Elekerisq; sacra suauiter ambrosia

Laurea tum frontem victrix: hederq; sequaces
Cingent: et melicis surget in astra canor

Vixit Ann. LVII. Obijt Louany XII. Kal. Aug. CIO. IOLVII.

PETRVS NANNIVS ALCMARIANVS BATAVVS,
PHILOGVVS ET PROFESSOR BVSLIDIANVS.

*Nanni Castalidum decus sororum,
Quisquis te videat, tuosque fetus,
Haud Nanum vocitet, sed ô Gigantem.*

I N L E I D I N G.

De oprichting van een gymnasium te Alkmaar, dat in September van 1904 zijn lessen opende, was een gereede aanleiding om de geschiedenis te gaan nasporen van de instelling, waarvan deze nieuwe stichting de voortzetting moet wezen: de Latijnsche school, opgeheven in 1867.

En voor het nagaan en schrijven dezer geschiedenis was het slechts om de aanleiding te doen. Immers niet minder dan die te Dordrecht¹⁾, Leeuwarden²⁾, Rotterdam³⁾, Nijmegen⁴⁾, Middelburg⁵⁾, Gouda⁶⁾, Leiden⁷⁾ e.a., verdient de Alkmaarsche school, dat men haar gedachtenis eere. Niet minder — ja zelfs wellicht meer. Zij heeft voor enkele jaren ten minste te wijzen op een bloei, dien van de genoemde scholen geen heeft gekend. Een bloei niet alleen materieel maar ook geestelijk — en op dat pas stond zij inderdaad een oogenblik vóóraan en gaf zij voor ons land het hoogste punt aan, dat in het onderwijs was te bereiken. Zij heeft dien roem niet gehandhaafd, zeer zeker, maar het mag al veel genoemd worden, dat zij steeds trachtte dien illustren tijd terug te krijgen en, zij het al door de gansch veranderde maatschappelijke beteekenis der school in een geheel anderen vorm, ook in de 17e eeuw, onder Neuhusius, en in de 18e, onder Ouwens, tijdperken heeft beleefd van ook buiten de grenzen der stedelijke jurisdictie gaande vermaardheid. Nog om een andere reden was slechts een aanleiding noodig. Even gelukkig als Dr. Knappert, die voor zijn ge-

- 1) De illustre school te Dordrecht door Dr. G. D. J. Schotel 1857.
- 2) De Historia Gymnasii Leovardiensis. Ed. altera. Dr. J. C. G. Boot 1890.
- 3) Geschiedenis v. h. Erasmiaansch Gymnasium door Dr. J. B. Kan 1876.
- 4) De Apostolische school te Nijmegen door Dr. J. B. Kan 1869.
- 5) Geschiedenis v. h. Middelb. Gymnasium door Dr. J. G. Voegler 1894.
- 6) Geschiedenis v. h. Gymn. te Gouda I door Dr. L. A. Kesper 1897.
- 7) De geschiedenis der Groote of Latijnsche School te Leiden door Dr. L. Knappert in het Leidsche Jaarboekje 1904. p. 93—137.

geschiedenis der Leidsche school beschikken kon over een menigte aantekeningen, bijeenverzameld door den vroegeren Leidschen archivaris Jhr. Rammelman Elzevier⁸⁾, zoo lagen sinds jaren een menigte gegevens te wachten op eene bewerking, saamgebracht door den Alkmaarschen archivaris, den heer C. W. Bruinvis, wien behalve voor haar onbeperkt gebruik, ook voor zijn toelichtingen en hulp de erkentelijkheid toekomt van hem die zóó toegerust, de taak der geschiedschrijving uitermate moest verlicht vinden.

Ook de laatste rector der oude Latijnsche school, Dr. J. J. de Gelder heeft hier en daar over haar iets gepubliceerd⁹⁾. Doch deze publicaties zijn niet met een zorg geschied, die de waarde ervan bijzonder groot doet zijn, en op eenige volledigheid althans kunnen zij niet bogen.

Het is of men weer voor een oogenblik terugverplaatst wordt in de dagen toen de voorstanders der heropricting van een Gymnasium de wenschelijkheid en de uitvoerbaarheid daarvan met klem van redenen trachtten te betoogen, wanneer men leest hoe de Alkmaarsche regeering in 1575 bij den Prins van Oranje het voortbestaan der Latijnsche school kwam bepleiten, voor welke zij krachtigen steun vroeg, verhalende „hoe zij een heerlijk school hadden gehad, tot groot gerief van Holland en Westfriesland, zulkx dat bij hun voorouderen over de 900 klerken of leerlingen tot Alkmaer zijn geweest, ten tijde Bartholomeus Coloniensis en Johannes Murmellius aldaer lessen gaven. Hebbende deeze stad overvloedige ruimte om zoo een getal klerken te huisvesten, alsmede overvloed van ververschingen, ook Zee- en Meervis, Boter, Kaes en Melk . . .” roemende voorts „op de zoete lucht aldaer als hebbende opgemerkt, dat wanneer steden met de Pest wierden bezogt *zij* ongequelt bleven, of zoo noch deselve daer oprees in zeer korten tijd weder ophielt. Dat de stadt nu met wallen en bolwercken voorzien, door Godts hulpe den vijandt af kon wijzen. Wes de supplianten verzochten dat hun perticuliere schoole mochte

8) Zie Knappert t. a. p. pag. 97.

9) In zijn: Onderwijs in wetenschap en talen, Alkm. 1864; in Oude scholen . . . te Alkmaar, 1886, en in Nijhoffs Bijdragen IIIde reeks dl. 5, over het schoolreglement der Staten van 1625.

opgerecht ende bequaem gemaect worden omme daerinne spruyten der kennisse voor de Leidsche Universiteyt aente-queecken ter opbouwinge der Kerke Gods en Conservatie der Politie; Wijders verzoekende een jaarlijks pensioen ofte salaris tot onderhoud van de schoolmeesteren daertoe noodzakelijk zijnde." 10)

De Prins werd door dit request blijkbaar overtuigd, want, hetzij door de voorspiegeling van den overvloed te midden waarvan de toekomstige alumni der Leidsche hoo-geschool zich zouden bewegen, hetzij door de zijdelingsche zinspeling op deze pas door hem opgerichte instelling, hetzij door beide evenzeer bewogen, hij stond gracelijk aan de stad toe een jaarlijksche gift ten bate der school van 500 gld., te nemen uit de geestelijke en geannoteerde goederen in Noord-Holland gelegen, zooals hij reeds in 1573 een gedeelte dier goederen zelf, namelijk die van het Alkmaarsche Papengilde, met hetzelfde doel had geschonken, toen de regeering hem onder een reeks van klachten en verzoeken had medegedeeld, „dat die schoole tot Alkmaer voormaels heerlijk en vermaerd is geweest, oock in vreemde Landen, maer nu diezelve (lijder Godts) dagelijks meer vergaet, overmits het sobere loon der schoolmeesters aldaer, twelk de Overigheid ter cause der voorsz. stadts overtollige lasten voor deze tijdt niet kan gebeteren." 11)

Deze royaliteit van den Prins strekt hem tot eere, alhoewel de dankbaarheid der Alkmaarders wel eenigszins getemperd zal wezen door de overweging, dat, voorloopig ten minste een berenhuid werd verdeeld vóór dat het dier geschoten was, in elk geval vóór men zeker wist het te kunnen bereiken. De strijd over die geestelijke en geannoteerde goederen duurde nog tot 1584 toen de steden van het Noorderkwartier ze eigenmachtig verdeelden 12), en Alkmaar dus de beloofde 500 gld. uit haar *eigen* goederen kon trekken, zooals zij dat met de 100 gld. die de Papengildsgoederen ongeveer oprachten steeds gedaan had. Waarschijnlijk is

10) Bij Boomkamp Alkmaer en desselfs Geschiedenissen, pag. 366.

11) Ibidem, p. 332.

12) Zie over dien strijd uitvoerig mijn artikel: De geestelijke goederen en de steden van Hollands N. Kwartier in de 16e Eeuw, in *XXe Eeuw Febr.* 1904.

dus van des prinsen vrijgevigheid met goederen, waarover hijzelf niet vrijelijk beschikken kon, door de stad heel weinig genoten, en zullen de karig bezoldigde schoolmeesters, niet in staat te genieten van de abundantie van ververschingen voor hun discipulen in uitzicht gesteld, hun flauwen ijver niet hebben voelen aanwakkeren.

Doch de begeerte onzer Alkmaarsche vroedschappen, dat in hunne stad zouden terugkeeren de gouden dagen toen, „binnen der stede (was) een vermaerde schole en congregatien van veel clerken sowel uyt onse Landen als uytheemsche jongheeren waerdoor die voorsz. stede met de inwoonders van dien grootelijx van excijnsen, inkomste en neeringe profyterde” — die begeerte zal zoo sterk geweest zijn — [het verwondert ons niet bij mannen, die Alkmaar waarlijk ook tot bloei hebben gebracht] dat zij wel uit andere middelen het benoodigde voor de school zullen hebben gevonden. En met deze plannen tot verbetering voor oogen aarzelde men ook niet om, toen de aanwezige rector, Mr. Pieter van Meerhout, in 1576 beroepen was te Amsterdam, voor de vacature een persoon te zoeken van de allerbeste soort. Immers men besloot aan den pensionaris der stad, Mr. Nanning van Foreest, te 's-Gravenhage ter dagvaart zijnde, op te dragen, dat hij zich in verbinding zou stellen met den Amsterdamschen oud-schout en -burgemeester Willem Bardesius, toen reeds met Alkmaars in drukke relatie, met den raadsheer van der Mijle en, deze niet de minste, met den heer van St. Aldegonde, ten einde gezamenlijk den bekwaamste uit te kiezen van de personen in Engeland¹³⁾ wonende, en om te trachten met dezen te accordeeren voor het rectoraat¹⁴⁾.

Toch waren dat — moesten dat zelfs zijn, niettegenstaande den bloei der stad — voor verwerkelijking onvatbare illusies. Het karakter van het onderwijs op de latijnsche scholen na de hervorming was zoo geheel anders, hun maatschappelijke plaats zoozeer gewijzigd, dat terugkeer tot een

13) In Engeland — waar de vele na Alva's komst daarheen uitgeweken Nederlanders, vooral Zeeuwen, o. a. ook scholen hadden opgericht. Zoo was ook de Rotterdamsche rector Carpentarius voorheen rector geweest te Norwich, Kan t. a. p p. 24.

14) Vroedsch. Res. 7 Jan. 1577.

toestand als onder Barthold en Murmellius onmogelijk was.

Zoo sluit met den overgang der stad tot de partij der hervormden een tijdperk in de historie der school af. Waarom dit inderdaad zoo moest wezen, zal mede liggen binnen de grenzen van het onderzoek, dat wij ons hebben voorgesteld, ook al zal uit den aard der zaak het meest ons bezig houden het inderdaad gulden tijdperk, zoo wreed en plotseeling beëindigd in 1517 door den inval der Gelderschen, die „de stad onvoorsienelijk ingenomen, de klerken” — en den rector — „verjaegt, een gedeelte van de Huysen verbrandt, de inwoonders berooft van wijn, bier, coorn, vleesch, wollen, linnen, lakenen, kleederen, juweelen, kleynodien ende huysraedt, de mans eensdeels gevangen” hadden, alles in zulker voege dat de stad het in 30 jaren niet meer meende te zullen kunnen inhalen.¹⁵⁾

15) Boomkamp. t. a. p. p. 66.

De school en de kerkelijke en stedelijke overheid.

In zijne kerkgeschiedenis vóór de Hervorming heeft prof. Moll overtuigend aangetoond¹⁾ dat de begevingen door de landsheeren van de verschillende stedelijke regeeringen met de school, de kosterij en derg., niet geschiedde krachtens hun landsheerlijk gezag, maar als patroons der verschillende parochiekerken. Een deel der kerkelijke bevoegdheden van den graaf droeg deze over aan de stedelijke regeeringen of aan particulieren, wien hij om een of andere reden — meestal als dankbetuiging voor genoten geldelijke steun — een gunst bewijzen wilde.

Een gunst door de stedelijke regeeringen te dankbaarder aanvaard, waar het toedeelen ervan aan vaak onbevoegde particulieren groot ongerief en aan het onderwijs groote schade zou berokkenen. De geschiedenis van de school te Gouda en de voortdurende stoornissen in het onderwijs ten gevolge van moeilijkheden met de scholasters, leert dat voldoende²⁾.

De graaf kon dit doen als kerkpatroon, en de vaststelling van deze toedracht is van groote beteekenis voor het begripen van het middeleeuwsch schoolwezen. „Hiermede verliest” zegt Dr. Kesper terecht, „de algemeen gebruikelijke tegenstelling tusschen stads- en kerkelijke scholen alle reden van bestaan”. Die „zoogenaamde stadsscholen” zijn waarschijnlijk „niets anders dan Parochiescholen, welker onderwijzers door de stedelijke regeering werden aangesteld. Overal is en blijft de Rector, behalve onderwijzer ook kerkdienaar en heeft hij als zoodanig ook tal van kerkelijke diensten te vervullen”³⁾.

1) II₂ p. 250, v.v.

2) Kesper hoofdst. I.

3) Ibidem pag. 1, noot.

Wat dit laatste betreft, hiervan zien wij ook te Alkmaar genoeg voorbeelden. Om slechts een te noemen — het meest voorkomende en voor de hand liggende, zooals wij in het vervolg zullen zien — het toezicht dat de rector te oefenen had op het koor. Zoo wordt in 1537 in de instructie van den rector Hobingius gezegd, dat de heeren van de regeering willen, „dat die voirsz. Rectoir sonderlinge Respect ende toesicht zal hebben totten choir binnen der parochiekercken van Alcmair”.⁴⁾ Onder de ondermeesters behoorde dan in de 16^e eeuw ook geregeld een zangmeester die, tenminste zoo verging het mr. Frans in 1532, ter belooning van „dat hij 't koor bewaert” jaarlijks „een tabbaert” kreeg, die de kapitale som van 7 gld. en 10 st. kostte⁵⁾.

Ook geschiedde, tenminste in de 16de eeuw zonder twijfel, de benoeming van den rector door de stadsregeering. Maar juist dit geeft voor Alkmaar speciaal een bijzondere moeilijkheid.

Immers lezen wij van andere steden dat de landsheer haar het recht geeft van de schoolmeesters-benoeming, voor Alkmaar is een dergelijk privilegie niet aan te wijzen. Het zou dan ook niet kunnen indien Moll's boven medegedeelde meening de juiste is, daar toch de graaf van Holland niet de patroon was der Alkmaarsche parochiekerk. Dat was de abt van Egmond. En het is juist een geschil, dat tusschen dezen abt en den graaf van Egmond ontstaan was over de benoeming van den schoolmeester van de parochiekerk te Egmond, en waarbij de graaf van Holland als scheidsrechter den abt in het gelijk stelt en dezen als kerkpatroon het benoemingsrecht toekent, dat aan Moll voor zijn bewering tot bewijsplaats dient. Moeilijk valt het aan te nemen, dat de graaf van Holland in 1390 een vergrijp zou plegen tegen het recht van den abt, dat in 1411 door hem in den volsten zin zou worden erkend.

4) Zie deze instructie in haar geheel als bijlage G.

5) Thesauriersrekening bij Eikelenberg M 2409.

Toch doet het oudste privilegie⁶⁾, waarin over de Alkmaarsche school gesproken wordt, een dergelijke moeilijkheid rijzen. Immers in 1390 geeft Albrecht, uit dank voor van de stad ondervonden diensten, het recht tot benoeming van den „scoolmeester” zoodra de door hemzelf „nu ter tijt” benoemde zou zijn gestorven, uit handen. Beschikkende dus zou men zeggen over een recht, dat hem volstrekt niet toekwam.

Toch zijn wij nog niet aan het eind der raadsels. Immers, uit dankbaarheid aan de *stad* geeft Albrecht de benoeming *niet* aan de stedelijke regeering⁷⁾ maar aan *kerkmeesters*, slechts „mits onder goedkeuring van den gerechte.” De kerk wordt dus begiftigd met iets dat haar toekomt door iemand die er over niet heeft te zeggen.

Of zou men moeten veronderstellen, dat het hier gold een gedeelde gunst. Dat de graaf zich als patroon gedragende, de kerkmeesters begunstigt door hun de benoeming over te laten, en de stedelijke regeering door haar medezeggenschap te schenken? Het zou inderdaad kunnen, maar dan is dat toch een twee vliegen vangen in één klap, dat slechts te Alkmaar is in praktijk gebracht en dat men niet toepaste toen in hetzelfde jaar Hoorn moest worden begunstigd.

De bevestiging van het privilegie van 1390 door Albrecht den 7 Mei 1395 gegeven⁸⁾, is in zooverre niet volkomen eensluidend, dat het de goedkeuring der benoeming niet aan den gerechte laat. „Om versoucks wille van onse stede voorschreven” zoo zegt het „hebben wi gegeuen ende geuen der kercke van Alcmaer die scole ende costerie van Alcmaer met alle hoer nutscap ende toebehoiren.”

6) Het privilegie hierachter als bijlage A.

7) Zooals bij voorbeeld nog eenige maanden vroeger aan Hoorn.
Zie Velius Chroniick v. H. 3e dr. bl. 11.

8) Zie Bijlage B.

Voor de kerkmeesters staat dus nu de kerk-zelve en de costerie is bij de school gekomen Dit is trouwens zoo vreemd niet, waar oudtijds veelmaal kosters- en schoolmeestersambt in één perscon vereenigd waren, zooals op de dorpen nog zeer lang.⁹⁾

Maar toch ook hier is de stadsregeering gebaat, immers zij *verzoekt*.

De duisterheid van een en ander hebben wij vergeefs trachten op te klaren. Een met zeer gewaardeerde welwillendheid ten Rijksarchieve voor ons ingesteld onderzoek mocht geen licht geven. Er bleek niets omtrent inkomsten door de graven genoten uit de Alkmaarsche scholasterie. Evenmin was er in de archieven der Egmonder Abdy iets dat op de Alkmaarsche school betrekking had en waaruit de bemoeiing van den abt als kerkpatroon met die school zou blijken. Al even weinig bleek er van een overeenkomst tusschen de landsheeren en den abt aangaande overdracht van sommige patroonsrechten — als die der school — over de Alkm. St Laurens.

Wij moeten dus vooralsnog aannemen, dat Moll's stelling, die trouwens ook nog gestaafd wordt door hetgeen in andere landen geschiedde¹⁰⁾, voor Alkmaar de uitzondering vindt, die haar nader bevestige! De landsheer *als zoodanig* benoemde hier den schoolmeester.

En ook hiermede zijn wij nog niet aan het einde der moeilijkheden. Immers het onderzoek op het Rijksarchief deed nog aan den dag komen, dat hertog Albrecht den 11 April 1404 vergunning verleende aan Huge Hugensoen „onsen messagier” „die scoel binnen Alcmaer mit horen toebehoeren te bedriven en te bewaren of te doen bewaren in alle manieren als een scoelmeester sculdich is te doen”. Dezelfde Huge Hugensoen kreeg 26 Februari

9) Mr. S. Muller Fzn. Middeleeuwsche Dorpspastorie in : Schetsen uit de Middeleeuwen p. 287.

10) Zie bijv. wat F. Paulsen, Gesch. des Gelehrten Unterrichts a. d. Deutschen Schulen u. Universit. 1885. p. 13 en 14 over de Stadt-oder Ratschule zegt.

1405 commissie voor dat „scriifambocht ende bodeambacht” binnen Alkmaar.

Hoe kan de hertog, die in 1390 de benoeming aan anderen afstond, in 1404 zelf weer benoemen? Is misschien de verklaring te zoeken in het woord „vergunning”. en keurde de hertog dus de door de Alkmaarders gedane benoeming van zijn „messagier” alleenlijk goed?

Of, geven wellicht de woorden uit de beide privileges, die de beperking maken dat het benoemingsrecht eerst ingaat na doode van de door den hertog nu ter tijd benoemde, de gezochte verklaring? Dan zou de bovengemelde Huce Hugensz. reeds in 1390 schoolmeester zijn, en werd in 1404 zijn benoeming slechts vernieuwd, zooals telkens bij dergelijke ambten geschiedde.

Maar wij vinden in 1393 een meester Claes van Delft¹¹⁾ vermeld die van hier naar Leiden als rector ging; was deze misschien slechts de man, die de school waarnam voor den scholaster Huce Hugensoen?

Het blijft hier bij gissen. Een ding — en dat is de hoofdzaak — staat echter vast.

Het is, wat wij reeds boven aangaven, dat de school een kerkelijke instelling was, waarop de stedelijke regeering, door de kosten, die zij er voor droeg: als bouwen der scholen, bezoldigen der schoolmeesters, een zekeren invloed kreeg en handhaafde. En dat men hierbij niet aan een tegenstelling tusschen wereldlijk en kerkelijk gezag moet denken, zooals men wel heeft gedaan. „In de Middeneeuwen was het overal vanzelf sprekend dat alle onderwijs uitging van de Kerk en dat alle scholen kerkelijke inrichtingen waren”. Wanneer er al eens strijd was, dan was dat over ondergeschikte dingen als het inkomen uit de scholen en derg.¹²⁾

Voor Alkmaar stellen wij ons voor — daar wij in 1487 een verpachting der school vermeld vinden (voor

11) Zie hierna in het hoofdstuk over de Onderwijzers.

12) Paulsen t. a. p. p. 13.

12 rijngulden van 40 grooten vlaamsch) — dat oorspronkelijk na 1390, of althans na den dood van Hugo Hugenszoon, de kerk het schoolmeestersambt verpachtte, en dat het door de stedelijke regeering gepacht werd, tot, omstreeks 1500, misschien wel uit erkentelijkheid voor den steun door de vroedschap verleend bij den grootschen herbouw der Parochiekerk¹³⁾, het benoemingsrecht geheel aan de stad kwam en de pacht verviel. Wij vinden ten minste in de, sedert 1540 aanwezige, rekeningboeken van kerkmeesters, wel andere, maar geen schoolpacht verantwoord. Van eenige kerkelijke inmenging in schoolzaken, zelfs van toezicht, wordt in de 16de eeuw geen melding gemaakt, hoewel dit elders, zooals wij hierna zullen zien, wel het geval was.

Na \pm 1500 dus was de Parochieschool geheel onder stedelijk beheer. Heette zij daarom wellicht haar „particuliere scoel”?¹⁴⁾

13) Zie over dien steun C. W. Bruinvis: Bouw en versiering der St. Laurenskerk in Bijdr. t. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarlem. Jaarg. 1903 p. 205, 206.

14) Immers bij het woord particuliere school is niet altijd te denken aan de tegenwoordig zóó aangeduide onderwijs-inrichtingen zooals de Gelder meende (Nijhoffs Bijdr. IIde Reeks 5e deel p. 285). Ook volgens Kesper t. a. p. p. 46 heeft het woord soms de door ons hier er aan gehechte beteekenis.

volgens J. H. Gunning betekent p. sch. eenwoordig stadschool. Hij verwijst naar Paulsen I² p. 30. en naar Bebel in: *Dialogus de optimo studio scholasticorum Tubinga 1501*. Ook Reichling: *Das Doctrinale* p. XCIX

TT 1490

II.

Het schoolgebouw.

Men moet zich van een middeleeuwsche school niet al te grootsche voorstellingen maken. Wij behoeven niet eens aan moderne schoolhygiene te denken om hare inrichting alleszins onvoldoende te achten. Waar nog in de 15de eeuw de studenten aan de Parijsche Universiteit op den grond moesten zitten¹⁾, daar is van de parochiescholen in kleine plaatsen niet veel te verwachten. Het is dan ook zeker een zeldzaamheid dat in de Middelburgsche school²⁾ reeds in 1430 banken te vinden waren. In Gouda was het hoofdlokaal een groote ruimte met een door stroo bedekten steenen vloer. In Middelburg bestond de school nog tot de reformatie waarschijnlijk uit één vertrek. Men vond daar op het erf nog twee gebouwtjes, het eene „die stille, 't aesement ofte die heymelicheit dair die scoelkinderen opgaen”, het andere kortweg aangeduid als „pishuus”.³⁾ Zoo vond men het wellicht meer, vooral daar de kinderen bijna den heelen dag op school waren. Het zou ons echter verwonderen als men overal zoo zindelijk was deze gelegenheden buitenshuis te plaatsen en niet in het lokaal zelf. Voor de kleinsten was overigens ook te Middelburg in de school „een ymer ende een tobbekyn”. Zooals trouwens alle huizen had de school een rieten dak; voor goed licht werd spaarzaam gezorgd: de „veynsters” waren soms van „pappier” en niet altijd in besten staat; in Dordrecht was men laks

1) Thurot, de l'organisation de l'enseignement dans l'Université de Paris. p. 69.

2) Voegler p. 9.

3) Kesper p. 38; Voegler p. 10.

met repareeren, zooals ook elders was men er zuinig als het de school betrof. Aldaar was zij gelijk met de kerk gebouwd⁴⁾ en in de meeste plaatsen stond zij in de onmiddellijke nabijheid daarvan — bewijs van de nauwe verwantschap tusschen beide.

Waar zij in de oudste tijden in Alkmaar stond is niet bekend, maar in het einde van de 15de eeuw vinden wij haar achter het Stadhuis, dat is dus achter het aan de Schoutestraat grenzende gedeelte ervan. Dat het daar niet zeer ruim kon wezen valt in het oog, als men bedenkt, dat zich daar ook het mannengasthuis bevond, totdat dit in 1589 vereenigd werd met het vrouwengasthuis en kwam ter plaatse waar het nu nog is. De school lag waarschijnlijk geheel achteraan, in de onmiddellijke nabijheid van wat nu, in gedempten toestand, de Breedstraat heet, maar voorheen, zeker niet zonder reden, door onze weinig kieskeurige voorouders de Kaksloot werd genoemd.

Hoe men daar een getal van soms ettelijke honderden kinderen herbergde en — onderwees, blijft een voor onze begrippen moeilijk probleem. Toch was er ten minste één groot lokaal — dat van de benedenschool — immers in 1561 wordt dit aangewezen voor de vergaderingen der gilden toen men daarvoor op het stadhuis zelf geen voldoende plaats meer had. Of men ook de Alkmaarsche school soms voor nog andere doeleinden gebruikte en er, zooals de Goudsche regeering deed, de paarden van een doortrekend leger of, zooals te Middelburg, die van een zwervenden troep heidens deed stallen⁵⁾ is ons niet gebleken.

Evenmin of de rector in de school woonde, zooals elders wel het geval was. Toch lijkt ons dat onwaarschijnlijk, immers in 1517 krijgt de rector 3 pond groot vlaamsch voor een „goed huus”, terwijl wij trouwens in het einde der 16de eeuw de woning van den rector elders

4) Schotel t. a. p. p. 1.

5) Kesper p. 38 en Voegler p. 10.

vinden. Namelijk in de Doelenstraat, tegenover het klooster der minderbroeders, en daar zoo nabij, dat het in 1566 den rector Pieter van Meerhout mogelijk was ettelijke boeken en een schilderstuk van daar heimelijk over te dragen en te bergen toen — niet ten onrechte — voor beeldstorm op dat klooster gevreesd werd⁶⁾.

Doch in 1595 werd de noodzakelijkheid om in het stadhuis zoowel als in de school ruimte te winnen te groot. En daar men toen sedert eenige jaren toch over voldoende gebouwen de beschikking had, ten gevolge der annexatie van de conventen, was het niet bezwaarlijk aan de school een goed onderkomen te bezorgen in wat weleer het St. Maria van Nazareth of jonge begijnhof was, op den westhoek van de Doelenstraat en de toen nog niet gedempte Nieuwesloot. Tevens werd toen de paterswoning voor den rector bestemd, die er voldoende ruimte vond voor het logeeren van kostjongens — een bijverdienste van oudsher door de rectoren zeer gezocht, en die vaak, vooral in de 15de en 16de eeuw, zelfs de voornaamste bron van hun inkomen was.

Door aankoop van een enkel perceel en door grondruiling met het belendende weeshuis werd later een portaal voor de school verkregen, waarvoor de hardsteenen poort werd geplaatst die — sedert het oude gebouw werd afgebroken en de Ambachtsschool op de oude fondamenten werd gebouwd — opgesteld werd op de Nieuwe Sloot, waar haar Grieksch en Latijnsch opschrift slechts bij de ingewijden de herinnering kan wekken aan al de geleerdheid, waartoe zij eenmaal toegang gaf, zoo doeleloos en vereenzaamd staat ze daar.⁷⁾

In dit kloostergebouw, — er zijn meer kloosters op deze wijze gebruikt, men denke aan Amsterdam, Rotterdam, Gouda, — bleef de school tot zij in 1856 werd opgeheven

6) Zie C. W. Bruinvis, Alkmaar in den Geuzentijd.

7) Men vindt een afbeelding dier in 1616 gebouwde poort op het titelblad van dit boekje.

en als gymnasium verplaatst werd naar een huis op de Laat, waar de laatste rector, Dr. de Gelder, tot 1867 deze inrichting bestuurde.

In 1867 werd in verband met de oprichting der H. B. S. het gymnasium opgeheven. Dr. de Gelder werd als rector belast met de leiding eener Klasse voor oude talen, gevestigd in een klein lokaal achter in het Stadhuis. Tot 1888 bleef zij daar, terzelfder plaatse dus ongeveer waar Murmellius eens een heel wat bloeiender inrichting bestuurde.

In het gebouw op de Laat, maar nu in de grootere kamers inplaats van bijna onder de hanebalken zooals ten tijde van Dr. de Gelder, werd 3 jaar later in 1891 de particuliere, door de stad gesubsidiëerde inrichting voor gymnasiaal onderwijs van Dr. Moltzer geherbergd, tot deze in 1904 gesloten en opgeheven werd, om plaats te maken voor een herboren stedelijk gymnasium, dat in September van hetzelfde jaar in degelijk ingerichte bovenlokalen van het Burgerweeshuis de oude traditie weder voortzette.

School-inrichting ; salarissen ; schoolgelden.

Zijn wij in het vorige hoofdstuk de perken van het gestelde tijdvak te buiten gegaan, in dit en de volgende zullen wij ons weder houden aan de eens bepaalde grenzen. Niet willekeurig, want de afscheiding is een veel diepere en een meer principiëele, dan eenvoudig die van een jaartal. Voor het gebouw doet dat niet ter zake, maar anders wordt dat, wanneer wij het schoolwezen zelf van verschillende kanten bezien.

Dan blijft gedurende het geheele tijdperk tot aan de geuswording der stad het fundamenteele, het kenmerkende van de schoolinrichting en van het onderwijs, de nauwe samenhang met de (katholieke) kerk en den eeredienst. Nog in de 16de eeuw bracht de Groningsche regeering haren rector onder het oog, dat „de schoele pryncipael om het koer gefundeert ende gestyctiget is”¹⁾ en de Alkmaarsche regeering kon nog in 1559 geen instructie voor den nieuwen rector vaststellen²⁾ of zij moest tegelijkertijd een „concept beroerende het choor” maken. Ook al werd toen dat nauwe verband tusschen kooropleiding en onderwijs wel wat als een last gevoeld³⁾, blijkende uit den aanhef van gemeld concept⁴⁾ die luidt: „In den eersten omme dye meesters vant choor te subleveren van die groote lasten dye zy hebben tgeheele jaer deur met die jongers te leeren singen hoer koersanck, zoe inde metten als up andere hoochtijden ende feestdagen, zoe is geordonneert tgundt hyer nae volcht.”

1) Mr. S. Muller Fzn. Middeleeuwsche Kerspelkerk in: Schetsen uit de Middeleeuwen p. 227.

2) Zie deze instructie in bijlage H.

3) In Leeuwarden werd reeds toen de rector van de leiding van het koor ontheven; Boot t a. p. p. 100.

4) Dit concept in dezelfde bijlage.

Ook in de schoolinrichting is die invloed te bespeuren. Vooreerst is de school verdeeld in een boven- en een beneden-, of een hooge en een lage school, ook al zal die verdeeling niet van den oudsten tijd dateeren en eerst geleidelijk bij de uitbreiding van het onderwijs zijn ingetreden. In de benedenschool had men na de 15de eeuw twee (de zevende en de zesde), in de bovenschool dan waarschijnlijk vijf klassen, terwijl er somtijds nog een of twee klassen werden toegevoegd, zooals in de dagen van Murmellius, toen het onderwijs voor de hoogere zeker wat verder ging. Ten minste Guilielmus Zuermond, een zijner praeceptoren, verdeelt bij zijn optelling der leerlingen dezen over 9 klassen.

Of de verschillende klassen of loci, zooals men ze meest noemde, gescheiden in verschillende vertrekken waren òf in slechts enkele kamers waren ondergebracht, kunnen wij voor Alkmaar niet vaststellen. De klassen in het lage school huisden vrij zeker in één lokaal. In de instructie van 1559 wordt aan een der meesters voorgeschreven de septanos en sextanos tegelijkertijd te „exerceeren”, in die van 1537 wordt slechts één meester voor het lage school aangesteld.

Nu waren de onderwijzers voor geen klein geruchtje vervaard, zij kenden de kunst van overal tegelijk te zijn; toch zullen zij wel de voorlichting van een genialen schoolmeesterskop als Dirck Ariaensz. Valckoog noodig gehad hebben om bijv. vierhonderd kinderen te onderwijzen. Het recept, „de vondt” zooals hijzelf het terecht noemt, om dit kunststukje klaar te krijgen, „nochtans goede instructie ontfangende”, geeft hij in zijn Regel der Duijtsche Schoolmeesters⁵⁾, waar de belangstellende het vinden kan; slechts deze verklaring nemen wij eruit over, omdat zij wel op het geheele schoolmeestersleven van vóór en ook nog van lang na de 16^e eeuw van toepassing zal zijn :

5) Van 1595. Opnieuw uitgegeven door Dr. G. D. J. Schotel; aldaar, p. 31.

„Een schoolmeester die vier hondert kinders wil regeren,
 Ende wil maken dat de selve wel leeren,
 Hij moet op zijn doen wel vlijtigh slaen gade
 Vroegh ter scholen zijn en savonts wat spade,
 Want met groote arbeijdt salt moeten zijn gedaen
 Dus wilt u tijdt niet verslapen noch versuijmen,
 Want daer de tijdt cort is, can mense niet nemen ruijme”.

Gewoonlijk maakte de meester daarbij van de hulp der meer gevorderde leerlingen gebruik. De ordonnantie „van de scholen” in Friesland door Karel V gegeven, geeft daarvoor het volgend, ook om andere redenen eigenaardig, voorschrift:

„Datter in de scholen van de beide soorten zoodanig een order onder de kinderen gestelt worde, dat ieder die wat hooger geleerd is, een of twee anderen, die minder geleerd zijn, zal moeten onderrechten, en aan dezelve zijne les voorlezen, die hij zijnen meester moet overleveren; te weten op deze wijze, dat degene, die de zegening van de tafel leert, een ofte twee van de genen onderwijze, die het A. B. C. boekje nog leeren: en dat de gene die de misse leert dienen, een of twee van de genen onderwijze die de zegening van de tafel leeren: 't welk zoo vorders van de anderen te verstaan zij. Even eens moet het gaan in de voorname (d. i. latijnsche) scholen: die de Evenreedigheden (congruitates) leeren, moeten een ofte twee van de genen onderwijzen die de buigingen der naamen en woorden leeren; en die de eerste regels der spraakkunst al weten, moeten de genen onderrichten, dewelke de regels der evenredigheid noch leeren”⁵⁾.

De schooluren waren geheel anders verdeeld dan tegenwoordig. Volgens de instructie van 1559 waren er behalve de zanguren in de kerk, in 't bovenschool lesuren van 6—8, 9—10, 12—2 en 4—5. Daar den rector en zijn adjunct wordt opgedragen om beurten

5) Vermeld bij Buddingh: *Gesch. v. Opv. en Onderwijs* II p. 175.

dagelijks van 2—2½ in het lageschool te gaan inspecteren, is het waarschijnlijk, dat dààr althans ook van 2—3 les gegeven werd. Enkele maaltijden gebruikten de kinderen bovendien in de school. Te Middelburg waren er „boirden ende ander gereetscapp, daer die scoelkinderen hoyre spise ende hoire boucken op leggen mochte.” Des winters brachten de kinderen ook kaarsen mede⁶⁾.

Er is in geen der bekende reglementen der Alkmaarsche school sprake van afzonderlijk onderwijs aan meisjes, zooals dat te Gouda plaats had; evenmin is uit iets op te maken, dat zooals te Leiden⁷⁾ deze ook de groote school bezochten. Men stond dus op het standpunt dat Valcoogh later weergaf in deze regelen :

De kinders sullen op loca sitten van malcander

Niet als Hengsten loopende d' een door d' ander,

De Meijden sullen sitten in een loock alleen

Ende die Knechten sullen noch sitten bijeen,

Nae 't fundament der scholen hem is streckende,

Opdatter geen oneerbaerheyt tusschen hen sij verweckende.⁸⁾

Waarschijnlijk waren het ook hier als elders de begijnhoven, die zich over het onderwijs van de meisjes ontfermden.

Voor de jongens evenwel was het bezoeken der groote school verplicht. Ten minste, men wenschte het en om de koorzang te leeren hield men te Alkmaar aan de verplichting nog vast in 1559, wanneer wij in het koorreglement lezen „dat alle poirters kinderen sullen moeten te choer gaen tot hoer sestien jaeren toe incluijz”. Te Leiden ook schooldwang in 1475, te Gouda in 1526⁹⁾.

Daartegenover stond dat voor de kinderen, zoolang zij

- 6) Voegler p. 9. Men zie voor de uren-verdeeling bovendien het door Kesper in bijlage medegedeelde uitvoerige reglement van 1521, te meer belangwekkend voor ons, waar het naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is van den lateren Alkm. rector P. Nannius.
- 7) Kesper p. 43; Blok, Holl. St. i. d. Middeleeuwen. p. 300.
- 8) Ed. Schotel p. 16.
- 9) Knappert p. 118; Kesper p. 25.

2ie aanvulling
blz 163

„in septimo en in sexto” zitten — dat is dus in de lage school, geen schoolgeld behoefde te worden betaald. Dit was zonder twijfel reeds een oude gewoonte; ook in 1517 werd Mr. Kempo geordonneerd van die laagste klassen geen schoolgeld te eischen¹⁰⁾, en elders, te Gouda bijvoorbeeld, treffen wij hetzelfde aan, dat men de gelegenheid de groote school te bezoeken ook aan de armeren geeft door die te laten gaan „om goetswille”¹¹⁾. Ook te Rotterdam vond men „kinderen zoe der armen als Rijken”¹²⁾.

Maar in den regel werd schoolgeld betaald, misschien zeer vroeg wel in natura. Een Rotterdamsche keur van pl. m. 1400 zegt ten minste, dat „die Scoelmeesters moghen haer scoelgeld Inhaelen mitten boode alst hen verscheenen Is gelijk oft waer van eeten ende drincken”¹³⁾.

Maar in 1350 betaalde men te Leiden al in geld en wel jaarlijks 16 groot, een bedrag dat in 1393 gehandhaafd bleef¹⁴⁾; te Alkmaar was het schoolgeld in 1518 waarschijnlijk 9 stuivers per jaar¹⁵⁾; in 1537 was het voor de poorterskinderen 2¹/₂ stuiver in het kwartaal. Maar als zij niet in het koor medezongen zouden zij als uitheemschen behandeld worden en dus meer moeten betalen¹⁶⁾. In de dagen van Murmellius zouden de leerlingen 3 schellingen (stuivers?) per kwartaal betalen — dus belangrijk meer¹⁷⁾.

In Middelburg was het in 1523 voor de vermogenden 16 st. per jaar, voor de armen om Godswil, in 1559 echter voor elk kind 20 stuivers; in Gouda hief men zelfs progressief: van de pauperes niets, van de semi-pauperes 20 grooten en van de rijken 40 grooten. Bij

10) Zie de rekening van dien rector: bijlage F.

11) Kesper p. 109.

12) Kan p. 125.

13) Kan p. 121.

14) Knappert p. 99 en 108.

15) Berekend volgens de berekening van Mr. Kempo. Zie bijl. F.

16) Zie de instructie van 1537, bijlage G.

17) Busken Huet, Land v. Rembr. I p. 244, een bewering echter waarvoor nader bewijs ontbreekt; zie ook aant. 23.

drie kinderen uit een gezin was er één vrij. In 1563 was het weer voor allen gelijk maar abnormaal hoog, nml. 3 gld.¹⁸⁾

Het is mogelijk, dat wij in de schoolgeld-vrijstelling der armeren een middel moeten zien om steeds voldoende jongens voor het koor op school te hebben, zoodat de rijkere daarvan vrij konden blijven, die dan gaarne wat meer betaalden, zooals bijv. uit de instructie van 1537 blijkt¹⁹⁾.

De schoolgelden kwamen ten bate van den rector, en vormden zelfs het hoofdbestanddeel van zijn inkomen; zij waren zodoende voor hem een prikkel de school tot bloei te brengen.

Maar dit gelukte niet steeds, en wanneer dan de rector nog zijne praeceptoren moest betalen zooals de gewoonte was, dan bleef er wel eens zeer weinig over. Om daarin te voorzien, betaalde de stadsregeering een toeslag. Oudtijds meer in den vorm van vrij wonen en het geschenk van een tabberd. Maar later — hoewel men deze beide tegemoetkomingen behield (behalve den tabberd kreeg men nog wel „een goet bonnet”) is het toch meestal regel dat den rector een bepaald bedrag wordt gegarandeerd, waarvan de regeering het aan schoolgelden te kort ontvangene bijpast. Zoo was in 1517 aan den Alkmaarschen rector Mr. Kempo „ghelovet hondert golden philippes gulden tot een jaer, ende drie pont groet vlaems voer en goet huus... wel verstaende wat Mr. Kempo inder schoel boerde van die klarcken dat solde wesen tot affkortinghe van die hondert phi-

18) Voegler p. 18; Kesper i. h. Naschrift.

19) Een zeer eigenaardig soort vergoeding voor het gratis schoolgaan werd den armen in een Alkmaarsch schoolreglement van 1708 opgelegd: zij moesten de onderwijzers verdedigen tegen de aanvallen en onhebbelijkheden der andere jongens! „Pauperes gratis docentur; ea tamen lege ut contra refractarios et contumaces praeceptoribus auxilium debeant”.

lippes gulden, ende wes daer an ghebreke dat solde die stad veruollen.”

De bezoldiging van zijn opvolger zal wel hooger geweest zijn. Immers deze — Nannius — genoot te Gouda het voor die dagen zéér hooge salaris van 240 gulden, en na daar slechts twee jaar te zijn geweest keerde hij naar Alkmaar terug. Betaalde men hem in Gouda niet langer zooveel, toen bleek dat de stad veel moest bijleggen, of betaalde men in Alkmaar evenveel of meer? Of was soms de liefde tot zijn vaderstad bij Nannius' zóó sterk, dat hij voor heel wat minder ging dienen? Wij weten het niet. In elk geval trof men met Nannius, opvolger weer een andere regeling. Hij kreeg jaarlijks buiten de schoolgelden 30 karolus guldens, maar zal dan „gehouden wezen te houden tot sijnen coste ende laste een lector oft twe wel geleert.” Bovendien zouden hij en zijn lectors en commensalen vrij zijn van alle excysen en schattingen.

In 1554 genoot de rector Laurens Jacobsz. 24 karolus guldens sjaars. Toen ook zeker met vrijheid van accijnsen. Immers ook zijn opvolger, Mr. Vorstius, zou „vrij excys hebben vant byer dat hy binnen zijn huysse met sijn familie verdrincken sal.” Maar deze laatste moest ook drie ondermeesters bezoldigen en wel voor 74 car. guld. Dit achtte men voor 3 onderwijzers, dus nog geen 25 gld. per hoofd, een „redelicken prijs.” Immers zoolang de rector daarvoor „eenyge stof” kan krijgen is hij tot het houden van drie meesters verplicht. Bovendien kwamen Mr. Jacob in het lage school en Mr. Dirck Heneweer voor het koor, voor rekening der stad²⁰).

In 1565 werd Vorstius' opvolger op hetzelfde salaris aangenomen, maar toen deze niet in den smaak viel en in 1566 reeds een ander beroepen werd, kreeg die 160 gld. sjaars, waarvan hij Mr. Lambert in quinto 30 gl., heer Cornelis Cannius 36 gl. en Mr. Jacob int

20) Zie bijlage H.

benedenschool 54 gld. betalen zal. Maar reeds in Mei '67 werd het salaris gebracht op *f* 200,— en een nieuw bonnet, mits nog een ondermeester in het benedenschool gevende *f* 12,—.

Mr. Pieter van Meerhout — zoo heette deze andere — scheen goed te bevallen, althans in 1569 werd zijn salaris verbeterd op 272 gld., maar nu moest Mr. Lambert de onderrector in quinto *f* 40,—, Cannius in sexto *f* 42,— en Mr. Claes Claesz. in het lage school *f* 60,— krijgen.

Waar hetgeen de stad betalen moest op en neer ging met het schoolbezoek, daar spreekt het van zelf, dat ook om die reden de concurrentie der groote school aangedaan door de zoogenaamde bijscholen, haar ten zeerste tegenstond, en om nu ten eerste die concurrentie te breken en ten tweede het inkomen van den rector door hen niet te doen lijden, was een der middelen het heffen van een extra schoolgeld voor den rector van de kinderen, die bijscholen bezochten. Een schoolgeld dat in 1537 te Alkmaar een stooter in het kwartaal bedroeg, terwijl in 1559 voor elken leerling dien men daar latijn onderwees, 20 stuivers per jaar werd geheven.

Daar wij op de bijscholen nog afzonderlijk terug komen, laten wij het hier louter bij deze vermelding, om nog even op enkele andere inkomsten van de rectoren te wijzen.

In de eerste plaats waren er de kostleerlingen, wier getal natuurlijk op en neer ging met de grooter bekwaamheid en goeden roep van den rector.

Dan waren er zijn kerkelijke bedieningen, voor enkele waarvan hij ook afzonderlijke betaling kreeg of die geregeld wat afwierpen. Zoo ontving de Goudsche rector voor het halen der (relikie)kassen en voor het dragen in de processie van het beeld der Nood Gods belooningen²¹⁾. Zoo krijgt de Alkmaarsche Mr. Frans in 1532 „van dat

21) Kesper p. 34, zie ook Voegler p. 10.

hy tkoor bewaert" sjaars een tabberd van 7 gld. en 10 st.; de jonge schoolmeester ter zelfder tijd wegens 't koor een tabberd in de twee jaar, maar dat is dan ook een extra beste, die 21 gld. kosten mag.

In enkele plaats en ontving de rector ook van de kinderen boven 10 jaar, die de mis bezoeken mochten, bij elk der vier hoogtijden een oortje communiegeld; zoo te Gouda, maar elders (te Dordrecht, te Middelburg, was de ontvang beslist verboden²²). Omtrent Alkmaar vinden wij te dezer zake niets.

Evenmin van het inschrijvingsgeld: het bedrag dat elke nieuwe leerling betalen moest en dat elders, bijv. te Gouda²³) geheven werd; noch van de „pasten" of „pastgelden" betaald voor het gebruik van boeken²⁴).

Wel vinden wij te Alkmaar dat evenals elders de rector met zijn klerken bij feestelijke gelegenheden of op kerkelijke plechtigheden een of ander tooneelstuk opvoerde.

In 1562 bijv. wordt den rector toegeleid met zijn ondermeester voor twee spelen te zijner kosten op den 1 Mei ter eere van de stad gedaan 6 gulden en 6 steekannen rijnwijn.

In 1563 krijgt hij weer 6 gulden voor „twee commedien" in den Mei-omwegang, maar de wijn kon er zeker dit maal niet af en de rector kreeg er de boodschap bij, dat hij nu niet meer belooning zou kunnen eischen als hij deed spelen zonder toestemming van de vroedschap.

Doch Mr. Vorstius liet zich door het ontberen van den wijn niet uit het veld slaan en den 1 Mei 1565 gaf hij met zijn onder-rector een vertooning van „die historie van de rijke man en lazarus". Dit zal de regeering

22) Kesper p. 35. Schotel p. 4, Voegler p. 42.

23) Kespers p. 26. Op gezag van Busken Huet meent deze, dat dit ook door Murmellius te Alkmaar geheven werd. B. H. weder heeft zijn wetenschap van dit en andere dingen van Reichling, die echter, wat hem ook niet mogelijk was, Alkmaar hierbij volstrekt niet vermeldt.

24) Zie de noot bij Kesper p. 26.

toch getroffen hebben, althans hoewel hare voorgaande stemming handhavende, legde zij „hem en zijn onder-rector” toch toe vijf gulden boven de onkosten die hij „int ageeren” gehad heeft.

De Alkmaarsche regeering was niettemin, al bekromp zij haar milddadigheid, nog zeer royaal in vergelijking met de Goudsche, die voor „een spul” niet meer dan voor enkele stuiverswaarde aan kannen wijns over had.

Ten slotte had de rector nog inkomsten uit het maken en voordragen van verzen bij gildefeesten en bruiloften; al was dit ook meer een particuliere bezigheid, toch dient zij hier even vermeld omdat bijna alle rectoren, zooals later de schoolmeesters, zich de weelde van poëten te zijn veroorloofden: een weelde die tijdens het bloeitijdperk der humanisten — zonder te kort te doen aan werkelijke dichters als Murmellius — tot het uiterste werd opgevoerd; en welker nawerking zich in de 16de eeuw ongunstig deed gevoelen.

Zoo dacht ten minste ook de Alkmaarsche vroedschap er over, toen zij bij de aanstelling van een nieuwen rector in 1559 voorschreef: „Dat die Rectoir van nu voirtaen nyet geerloft zal zijn eenyge bruloftsbryeven te senden in bruyloften dan tot notable personen van geleertheyt ofte Ryckdom, want het strect tot laste van der gemeente.”

Dit was niet slechts om de kunst van den rector voor zichzelf te monopoliseeren, maar ook omdat het te bruiloft gaan van den rector of de andere meesters (zie art. VII dierzelfde instructie) schadelijk was voor den geregelden gang van het onderwijs — en verstandiglijk werd dan ook bepaald in hetzelfde artikel: „ende zal den oerloff dach geleyt worden opten ordinarys oerloffdach, of ten minste na twee uren opten extra ordinarys dach”. Ten slotte wordt dit alles ook toepasselijk gemaakt op de feesten „van sommige gilden.”

Nu wij het toch over bruiloften hebben, zij nog

medegedeeld, dat in Arnhem in het midden der XV^{de} eeuw de school ook voor danszaal gebruikt werd op vastenavond; dan gaf men den „scoelmeester, want men daer op der scole danseden, 2 quart uit Stads Beurs.”²⁵⁾

Zoo wuft was men echter te Alkmaar niet! Althans er zijn geen bewijzen van te vinden²⁶⁾.

25) Van Hasselt Arnh. Oudheden I. 85.

26) Ter vergelijking met de cijfers in dit hoofdstuk genoemd en opdat men beter hun waarde bepalen kan, geven wij hier enkele prijzen van voedingsmiddelen.

Voor 1 stuiver kon men o. a. krijgen in:

1448	1495	1520	1550
28 liter tarwe.	14 liter tarwe.	$9\frac{1}{3}$ liter tarwe.	9 liter tarwe.
41 „ gerst.	28 „ rogge.	14 „ rogge.	28 „ gerst.
$34\frac{1}{2}$ „ gr. erwt.	23 „ gr. erwten	17 „ gr. erwten	17 „ gr. erwt.
$\frac{5}{12}$ varken.	$\frac{1}{5}$ varken.	$\frac{1}{4}$ varken.	$\frac{1}{7}$ varken.
$\frac{1}{26}$ koe.	$\frac{1}{3}$ koe.	$\frac{1}{30}$ koe.	$\frac{1}{40}$ koe.
$\frac{1}{4}$ vat bier.	$\frac{1}{4}$ vat bier.	$\frac{1}{4}$ vat bier.	$\frac{1}{3}$ vat bier.
$\frac{1}{3}$ last turf.	$\frac{1}{3}$ last turf.	$\frac{1}{3}$ last turf.	

Zie Blok. H. Stad o. d. Bourg.-Oost. Heersch. bijlage VI.

IV.

Het Onderwijs.

Reeds uit het voorgaande zal men de gevolgtrekking hebben kunnen maken, dat men zich niet al te veel van de degelijkheid van het onderwijs of van zijn hooge vlucht moet voorstellen. De scholen waren „om het choer gestijgtiget”, zooals wij zagen en wanneer dus maar de bekwaamheden zoover strekten, dat men voor den koordienst geschikt was: een beetje latijn kon spreken en lezen — en zingen, dan was men ruim voldaan. Geestelijken waren rectoren en leeraars en de geestelijkheid was — ook al werden de salarissen en verdere onkosten door de stedelijke regeeringen betaald — de toongevende macht in de school. Wat dit voor het onderwijs, vooral na het eind der 14de eeuw betekende, zal ieder begrijpen, die iets weet van het intellectuëel en moreel peil, waarop de later-middeleeuwsche geestelijkheid stond. En van onze school kan men met reden aannemen, dat zij niet merkbaar van andere verschilde.

Misschien is er nog een ding tot haar voordeel bij te brengen. Ten minste in de duisternis, waarin voor ons het geestelijk leven van Alkmaar verborgen ligt, is er één lichtend punt, blijk gevend van liefde voor de wetenschap. Het was dat Jan Voirburch, Alkmaarder van geboorte, in 1431 aan de rechtsgeleerde faculteit te Keulen een college instelde voor drie onbemiddelde studenten, waarvan hij één plaats te begeben gaf aan de regeering zijner vaderstad. Deze Jan Voirburch, van wien wij overigens weinig weten, moet wel haast een leerling zijn der Alkmaarsche school — en wie weet

of hem daar niet zulk een opofferenden wetenschapszin is bijgebracht.

Maar dit blijft een gissing. Het onderwijs was trouwens nog zoo beperkt en laag bij den grond, dat er niet veel van te verwachten was. Toen in 1559, dus nog heel wat later dan den tijd dien wij bespreken, de rector Nicolaes Vorstius een nieuwe instructie kreeg, waarop wij nog wel nader terugkomen, stond in het eerste artikel, dat de uitgebreidheid van zijn onderwijs moest aangeven, niet meer dan „dat dye meesters met alder diligentie elcx int zijne dye scholiers zullen leeren die vreeze Gods, goede zeden ende manieren, wel lesen ende scrijven ende haer fundamenten grammaticalic, mitsgaders die scholiers te admoneren alle hoochtijden omme te bycht te gaen ende die vastedagen te vercondigen in elcke loco”. En omstreeks terzelfder tijd schreef de Rotterdamsche vroedschap haren rector voor: „met alder diligentie ende naerstigheit de kinderen . . . te leeren hueren grammaticalia, Latijn te spreecken, lesen, scriven ende heure gregoriaes” dat is de liturgie zooals die door Paus Gregorius was vastgesteld.¹⁾ Dat was, zooals men ziet 150 jaar later — nà den arbeid der humanisten; — men kan zich licht denken hoe bitter weinig het daarvóór geweest moet zijn, toen bovendien het geheele onderwijsmateriaal allertreurigst was.

Het verwondert ons dan ook niet dat de 14de en 15de eeuw voor Nederland bijna volslagen arm waren aan geleerden; de zich pas ontwikkelende steden — waar nog het landbouwend element de overhand had — konden het trouwens ook er buiten stellen. Toch werd er wel gestudeerd aan de buitenlandsche universiteiten — vooral te Parijs. Maar dit was meer om de wereld te zien en de voorbereiding was niet zóó dat er rijke vruchten van te wachten waren. Fraai getuigenis wordt er dan ook niet gegeven van de Nederlandsche jongelui, door dien latijnschen kroniek-

1) Kan p. 10.

schrijver die zegt, dat de Brabanders zich deden kennen als „bloedmensen, vredebrekers, brandstichters, roovers” en de Hollanders als „verkwisters, overgegeven aan drinkgelagen, verwijfd als boter”²⁾). Waar wij trouwens in onze middel-nederlandsche litteratuur de „clerken” tegenkomen, daar is het meest niet met het gunstigst figuur. In een der X goede boerden door Verwijs uitgegeven, zegt bijvoorbeeld zoo'n „clerk”

Nu liggic te Parijs ter scole
 Ende bem daer een studant;
 Selden coemt mi boec in die hant
 Maer ik leere ontginnen pasteiden;
 Bem ic dan ter quader weiden,
 Es een quaet dorp dan Parijs?

Zijn antwoord aan iemand die hem vraagt

En constu spreken geen Latijn?

is na deze studie-opvatting dan ook vrij sceptisch en verwondert ons weinig:

Ay here! een florijn
 Es daer beter, gelooft mi des
 Dan een sac vol Latijns es!

En waarvoor is al die wetenschap ook noodig?

Ic hebbe in minen drome gesien
 Een calf singen messe
 En kende lettren niet sesse,
 Ende het wart cardinael te Rome
 Ende was den paues willecome
 Want het was sire suster kint”³⁾.

Toch, al mogen wij het beeld wat te zwart geteekend achten, lijkt het niet bijzijden de waarheid, als wij bedenken hoe slecht algemeen over de middeleeuwsche studenten gesproken wordt en dat onze landslui dan toch uit een der toenmaals minst beschaafde deelen van W. Europa kwamen.

Hoe laag echter deze student over het latijn moge geoordeeld hebben, niet alzo de middeleeuwsche wereld.

2) Bulaeus II 688 aangeh. bij Verhijs p. 48.

3) E. Verwijs. Dit sijn X goede Boerden. De aanhalingen zijn uit die getiteld: Frenesie.

Het latijn was de kerktaal, onafscheidelijk van den ritus en daardoor min of meer heilig; en men vergete bovendien daarbij niet dat het niet, zooals nu, een doode taal was, maar een levende. Die waarmede men overal terecht kon en waarin alles geschreven werd wat kerkvaders, filosofen en geleerden te zeggen hadden.

Dit alles was dan ook niet het klassieke latijn, maar het middeleeuwsche, dat zich als een nieuwe taal uit de oude ontwikkeld had, dat zijn eigen eigenaardigheden, ook zijn eigen schoonheid had, een schoonheid vooral te zoeken in het zoeter dialect, in de grooter buigzaamheid en het vloeiender verloop. Zoo voor een ding, dan was voor den kerkzang het nieuwe latijn aangewezen, zooals het trouwens geheel onder kerkelijken invloed was gegroeid. Men zou het latijn, waarin Horatius zijn puntige wijsheid sloeg en Cicero en Tacitus hun marmeren stijl-blokken hebben gehouwen, niet in staat hebben geacht tot de zoetvloeiende mystiek van het Stabat Mater en het rythmisch proza der Imitatio. Maar het marmeren Rome was dan ook vervangen door het rozenrijke Provence.

En het humanisme dat deze ontwikkeling ontkende, omdat het een reactie was tegen de scholastieke kerkelijke wetenschap, die zich bediende van dat nieuwe latijn, heeft dan ook juist niet bereikt wat het bereiken wilde: de herleving van het klassieke latijn. Na en door het werk der humanisten is dit eerst recht een doode taal geworden.

Ik doe hiermede *niet* aan de verdiensten van het humanisme, aan de filologische verdiensten allerminst, te kort. Maar het is te hoog aangeslagen, te zeer opgehemeld geweest, waarschijnlijk wel als nawerking van de overdreven hoge meening die het van zich zelf had. Want misschien is er nooit een tijdperk geweest van méér woordenpraal en bombastische overschatting van eigen en anderer bekwaamheden. Ook van meer overschatting van de beteekenis der beweging voor de wereldgeschiedenis. Men

denkt onwillekeurig aan de fabel van de kikvorsch die zich opblies om den os gelijk te worden⁴).

Doch het heeft, natuurlijk, zijn historische plaats. De ontwikkeling der stedelijke bedrijvigheid, de welvaart, de macht daardoor, der burgerij, de botsing tegen, de strijd daarna met de macht van den clerus, weerspiegelt zich in de tegenstelling der naturalistische opvattingen der oudheid en de supra-naturalistische middeneeuwsche theologie: in den aanval door de humanisten als dragers van de eerste gedaan op de vertegenwoordigers van de tweede: de kerkwetenschap en de monnikengeleerdheid. De logica op gene, de grammatica op deze toegepast, hebben hun macht een niet te boven gekomen slag toegebracht. Maar de werkelijke strijd was dit niet. Het was terreinverkennen, het opsporen van zwakke plaatsen, het ondergraven van een enkel fundament. Doch het wilde, zelfs in zijn eminente mannen als Erasmus geen revolutionaire middelen, geen breuk met de Kerk⁵). En dit was toch de eenige weg voor de

4) Een eigenaardig getuigenis geeft Paulsen t. a. p. p. 27 van de humanisten en het door hen bestreden middeleeuwsch latijn; „Wanneer men onder barbaarsch spreken verstaat: anders spreken dan de Romeinen ten tijde van Cicero spraken, dan is het middeleeuwsch latijn zonder twijfel barbaarsch, evenals het Fransch en Duitsch. Wanneer men echter onder barbaarsch eens niet deze toevallige afwijking verstond, maar in het algemeen: spreken niet in overeenstemming met of in verhouding tot den inhoud van het te sprekene, spreken zonder spraakgevoel, met van overal te onpas zinloos erbij gehaalde frasen, dan zou men de beschuldiging van barbaarsch spreken vaker en met meer recht kunnen richten tot de humanisten dan tot de middeleeuwsche theologen en filosofen”.

5) Niet omdat de humanisten zoo geloovig waren! Met uitzondering van enkelen (als Hegius en Murmellius) verre van dat: Erasmus is de geestelijke vader der „libertijnen” en het was ook een humanist die de volgende parodie van het katholieke *Credo* schreef: „Ik geloof aan de zwarte kleur niet meer dan aan de blauwe, wel echter aan kapoenen, gekookte spijs en gebrad; veel ook aan boter, ook aan bier en als ik dat niet heb, aan most; maar liever aan zuren dan aan zoeten, vooral echter aan goeden wijn; ja ik leef in de overtuiging, dat degeen die eraan geloofd zalig wordt. Ik geloof aan de taart en de kock; de een is de moeder, de ander de zoon; het ware Onze Vader echter is de gebakken lever en deze kan drie, twee en één zijn.” (Luigi Pulci, 1432—'84, in zijn komisch heldendicht *Morgante* een bespotting der christelijke

vrijmaking der burgerij, de eenige mogelijkheid voor haar dat haar macht zich ontwikkelen kon. Geen geleerdenstrijd, maar het verzet der ongeleerde massa, de door de humanisten zoozeer geminachte beweging der Hervorming baande voor de burgerij den weg.

Met de Hervorming was voorgoed het kerklating gebannen, de beteekenis van het latijn als wereldtaal beperkt tot de wereld der geleerden, de studie ervan alleen noodig voor hen, die tot die wereld in betrekking wenschten te komen. Toen de Kerk heerschte, ook over de wetenschap, kon zij haar taal voorschrijven aan allen, toen de wetenschap zich met de maatschappij emancipeerde van de macht der Kerk, werd zij de afhankelijke der maatschappij, en zou op den duur haar eigen taal moeten afleggen. De maatschappelijke beteekenis van het latijn was vervallen met de macht der midden-eeuwsche Kerk.

Dit niet te hebben doorgrond, was de zwakheid van het humanisme: waarmede wij niet willen zeggen, dat dit doorgrondten toen mogelijk was. Het besteedde alle zorg, — loffelijke en zeer wetenschappelijke zorg zonder

ridderschap; hij was een hooggeplaatst ambtenaar en vriend van Lorenzo de Medici.) Toch werd deze noch voor den rechter gebracht noch in den kerkelijken ban geslagen!

De reden der afkeer van revolutionaire middelen lag elders. De humanistische beweging leefde slechts aan en door de vorstelijke hoven. Hun eruditie kon slechts worden gewaardeerd door de meest beschaafden. Zij waren opvoeders en raadslieden der vorsten, die juist toen er naar streefden een absolutisme te vestigen. Daardoor ook slechts — door hulp van den „verlichten despoot”, — meenden zij hunne idealen te kunnen verwezenlijkt zien. Niet van onderop, maar van bovenaf moest de hervorming komen. Zoo schreef Macchiavelli zijn boek over den Vorst, Thomas Morus zijn Utopia. Maar dit alles was slechts mogelijk als men den band met Italic, van waar alle beschaving en geleerdheid kwam, niet verbrak. Vandaar: vasthouden aan Rome; den Paus zien te maken tot opperste der humanisten. Maar: verzet tegen het barbarisme der menigte, tegen een beweging als de Hervorming, die de Katholieke beschaving omverwierp. Daarom vreesden hen noch de vorsten, noch de Kerk en zagen die excessen als van Pulci evenlucht door de vingers als zij hervormde preekers naar den brandstapel brachten!

Zie over de hum. beweging uitvoerig K. Kautsky, Th Morus en zijn Utopie; vert. door J. F. Ankersmit, uitgave A. B. Soep, 1903, Hoofdst. IV.

twijfel, — aan een maatschappelijk product, dat juist op het punt was maatschappelijk te gronde te gaan.

Deze uitweiding was noodzakelijk, niet slechts om den invloed juist te kunnen schatten, dien het humanisme op het onderwijs heeft gehad, maar ook om de wijziging te kunnen begrijpen, die in de maatschappelijke positie der latijnsche scholen plaats greep gedurende de 16de eeuw, een wijziging, die volkomen evenwijdig loopt met de boven aangegevene in de beteekenis van het latijn.

Het latijn toch vormt het hoofdbestanddeel van het onderwezene. Het bleef zoo tot diep in de 18de eeuw; het was reeds zoo, natuurlijk, op de oudste scholen.

Voor de onderwijs-methode echter kunnen wij van ongeveer 1500 een nieuw tijdperk dateeren, met den invloed der humanisten.

Wat men daarvóór leerde, is te zien uit enkele schoolreglementen, die in oude contracten met rectoren zijn bewaard gebleven. Zoo is er een Leidsch contract van 1393 met twee schoolmeesters, mr. Bette en mr. Claes van Delft, waaruit wij het volgende noteeren. Wij doen dat te eerder, omdat dit jaar valt in juist denzelfden tijd, waarin wij voor het eerst iets hooren aangaande de Alkmaarsche school, en ook omdat deze mr. Claes vóór zijn dienst te Leiden waarschijnlijk verbonden was aan de school hier ter stede.⁶⁾

„Item”, zoo staat daar, „so sellen die scoelmeesters den kindren leren ende fonderen in grammarien ter tijt toe dat si haer congruum ende incongruum suverlike connen, ende daer an 't enden leren haer logyc, alse tractaet veterum artium ende diergelyc, alse suppositum ende consequentium ende ghien boeken van philosophien te lesen. Voert sellen die meesters daertoe naerstelicke sien dat die kindren onderlinghen latyn spreken inder scole ende buten ende dat si oec den

6) Zie daaromtrent nader in hoofdstuk VII over de onderwijzers.

kindren leren scriven ende singhen ende hoer accenten singhen als kustumelic is in andren kercken.”.

Het latijn *spreken* is iets — wij zullen het steeds zien, ook in latere reglementen, en het vindt zijn verklaring in het boven gezegde — waaraan groote waarde werd gehecht. Daarop is het onderwijs gericht: „boeken van philosophien” te lezen achtte men blijkbaar geheel overbodig. Als de jongens het congruum en incongruum, dat is de verbuiging der regelmatige en onregelmatige naamwoorden kenden, en wat logica met wat redeneerkunde — „suppositum en consequentium” — gehad hadden, zoodat zij desgewenscht over een plaats uit den bijbel zouden kunnen disputeeren in het Latijn, dan was het mogelijke volbracht. En wanneer wij het meer onder den directen invloed der humanisten staande tijdperk er tusschen uitlaten vinden wij, dat men na tweehonderd jaren nog niet zoo heel veel verder is.⁷⁾

Hoe het onderwijs geleid en gegeven werd, daarvoor hebben wij niet zeer veel gegevens. Voor Alkmaar zijn de aanwijzingen al zeer gering en beperken zij zich dan nog tot de zestiende eeuw. Maar ook voor elders zijn er weinig uitvoerige programma's.

Dit echter kunnen wij wel aannemen dat, zooals in geheel West-Europa, ja zooals eigenlijk in de gansche latijnsprekende wereld, het grammaticaal onderricht zal zijn beheerscht door het bekende *Doctrinale* van Alexander de Villa-Dei. Het is mogelijk, dat op de gewone triviale⁸⁾ school men dit lijvige boek niet steeds gebruikte, maar de onderwijzers zullen er niettemin hun

7) Zie de aanhalingen op pag. 28.

8) Triviale school is een school waar het onderwijs beperkt is tot het zoogen. trivium: Grammatica, Rhetorica, Logica, en zich dus niet uitstrekt tot de vakken genoemd in den pentameter van het bekende distichon:

Gram. loquitur, Dia. verba docet, Rhet. verba colorat,

Mus. canit, Ar. numerat, Ge. ponderat, As. colit astra.

Hoe hoog men toen de grammatica schatte kan blijken uit de

wijsheid uit geput en er hun methode naar gevormd hebben. En waar juist de meest bekende rector der Alkmaarsche school, Murmellius, de groote strijder was tegen den invloed van het *Doctrinale*, en nieuwe banen geopend heeft voor het grammaticaal onderwijs, komt het ons wenschelijk voor te dezer plaatse wat meer van dit onderwijs mede te deelen — ook omdat het ons beter de beteekenis van Murmellius' arbeid zelf zal doen begrijpen.⁹⁾

Voor het allereerst onderricht nam de *Ars minor* van Aelius Donatus, den leermeester van den H. Hieronymus de eerste plaats in. Het geeft in vraag en antwoord het voornaamste van de acht rededeelen. Maar bestemd als het was voor de Romeinsche jeugd, gaf het noch de geslachtregels, noch de verbuigings- en vervoegingsvormen op een wijze bruikbaar voor jongens wier moedertaal niet het latijn was. Vandaar dat door tallooze omwerkingen, bijvoegingen en nadere verklaringen het oorspronkelijk vaak onherkenbaar was.

Voor de hoogere grammatische kennis gebruikte men de *Instutiones Grammaticae* van Priscianus, al spoedig, ten minste sedert de 10de eeuw, in twee deelen, een *maius* en een *minus volumen*, waarvan het eerste en meest gebruikte de vormleer; het tweede, dat veel minder in aanzien en voor de school onbruikbaar was, op een zeer verwarde wijze de syntaxis behandelde. Maar ook

volgende regels van den Bamberger schoolmeester Hugo von Trimberg: (Der Renner; ein ged. a. d. XIII Jahrh. d. H. v. Tr. uitgeg. Bamberg 1833. vers. 16436 ff.)

Gramatica, von der die flamme
 Gotes liebe wird entzundt,
 Die sie gelerten heren kundet,
 Die hat sechs töchter in ihrem krame . . .

waarmede dan de overige „artes humaniores” worden bedoeld.

9) Men zie hierover vooral Reichling's voorrede bij de uitgave van het *Doctrinale* in de *Monumenta Germaniae Paedagogica*; Bnd. XII, en met name pag. XIII en volg.; Moll II² p. 250 en volg.; Paulsen, Cramer, Kesper, Buddingh, Schotel e. a.

het *maius volumen* moest met den tijd heel wat veranderingen ondergaan; het was eenerzijds veel te uitvoerig en schoot anderzijds weer te kort; de 16 boeken met hun overvloed van aan de oude litteratuur ontleende bewijspplaatsen waren per slot toch voor het onderwijs te zwaar.

Daarbij kwam, dat de voortdurende groei der taal en vooral de door de *Vulgata* en de kerkvaders ingevoerde graecismen en hebraïsmen, tal van toe- en invoegingen noodig maakten. Zoo werd er duchtig in geschrapt, vooral wat de bewijspplaatsen betreft en heel wat bijgevoegd en omgewerkt.

Wat men nu bij deze beide, bovendien niet dan zeer verminkt te gebruiken, boeken miste, een leegte, waarin het *volumen minus* niet voorzag, was eene bruikbare syntaxis. Hoe meer het latijn een eigen middeleeuwsch leven kreeg, hoe meer zich de behoefte opdringen moest, aan een zinsleer, die teugellooze willekeur zou verhinderen.

Deze door de ouden nauwelijks beproefde taak hebben de taalfilosofen den 12de en 13de eeuw op zóó gelukkige wijze ten uitvoer gelegd, dat de door hen geschetste en door Alexander de Villa Dei in zijn *Doctrinale* systematisch uitgewerkte methode der zinsleer, nadat zij na een meer dan driehonderdjarig bestaan door de humanisten op zij gezet was, zonder dat deze iets beters er voor in de plaats konden geven, in de 18de eeuw weer voor den dag gehaald werd en in hoofdzaak nog in tegenwoordige schoolgrammaticieken gehandhaafd bleef¹⁰⁾.

Prosodie en Metriek vormden het derde gedeelte van het grammaticaal onderwijs, waartoe de geschriften der klassieke grammatici zich steeds minder goed leenden, naarmate de middeleeuwsche poëzie zich meer afwendde van de kunstige en moeilijke klassieke maat- en strophevormen. Slechts hexameter en pentameter bleven van al de klassieke vormen bewaard. Ook de quantiteit der

10) Reichling *Doctr.* p. XV; zie ook Haase: *de Medii Aevi studiis philologicis*, 1856 p. 37 volg.

woorden werd voorheen te weinig behandeld en behalve om de talrijke nieuwe, grieksche en hebreuwsche woorden met hun afwijkingen, moest dit gebrek zich te meer doen gevoelen, waar de metriek een onmisbaar deel van het onderwijs vormde, daar immers de bekwaamheid tot het schrijven van gedichten een der kriteriën was voor den geleerde.

Ook dit onderdeel werd het eerst door Alexander in zijn *Doctrinale* gegeven.

De leer van de Figuren, in *figuræ dictionis* en *locutionis*, woord- en zinfiguren, verdeeld, vormde het slot van het grammaticaal onderwijs. Het derde boek van de groote grammitica van *Donatus*, dat men naar het eerste hoofdstuk kortweg *Barbarismus* noemde, werd daarvoor het meest de bron voor de latere grammatici.

Bij de leer der taalregels was lectuur onmisbaar. Geheel waren de klassieken daarvan niet uitgesloten, met name *Virgilius* en *Ovidius* stonden gedurende den ganschen tijd der middeeeuwen in groot aanzien. Maar toch waren het in hoofdzaak lateren, die men bij het onderwijs behoefde. De eclogen van *Theodulus*, de fabels van *Avianus*, de spreuken doorgaande op den naam van *Cato*, de fabels van *Aesopus*. Uit de laatste drie is het oudst bekende leesboek voor de triviale scholen samengesteld. Een boek dat vrijwel algemeen werd gebruikt tot in de dagen der humanisten. Voor de hoogere klassen was de keuze in verschillende landen meer uiteenlopend: Christelijke schrijvers als *Prudentius*, bewerkers der bijbelsche historie als *Juvenus* en *Arator* en wellicht dezen of genen eenvoudigen kerkvader.

Behalve de grammatica, waaraan wel den meesten tijd werd besteed, leerde men de beide andere artes van het trivium; rhetorica of dialectica en logica ten minste in de hoogere klassen, zooals ook uit het Goudsche programma te zien is. En dat waarschijnlijk wel in den vorm van disputaties over het gelezene, zoo volgt te Gouda de logica direct op het lezen van *Sint Pauli*

Epistolam; „leges sophisticas” en „sylogisticas” worden behandeld en een „boucsken Erasmi de Constructionibus”, dit laatste evenals het maken van „veersen ende briven”, betrof dan de rhetorica, waarvoor men ook de *Copia verborum ac rerum* van Erasmus gebruiken kon.

Maar men kan wel aannemen dat die hogere kennis op de gewone latijnsche scholen niet werd bereikt.

Want zelfs nog gezweven van de quadruviale artes: *Musica, arithmetica, geometria* en *astronomia*; ook het gewone rekenen werd amper op deze scholen onderwezen, Nog tot in de 16de eeuw was de methodiek niet veel verder gekomen dan het werken met legpenningen — een omslachtige wijze van doen, die tot het meest elementaire begrip der zaak moest doen beperken¹¹).

Tot de 16de eeuw, tot het optreden der humanisten althans, kan men slechts bij uitzondering denken aan een onderwijs dat zich verhief boven de eischen aan een deugdelijken koorknaap testellen. „Slechts”, zooals Kesper zegt¹²), „naarmate een stedelijke regeering er op verschillende tijden naar streefde om min of meer beroemde rectoren aan te stellen, naar die mate breidde ook de oorspronkelijk zoo bescheiden kring van het onderwijs zich uit.”

Toen in de dagen der humanisten deze gelegenheid voor de stedelijke regeeringen veel ruimer werd en de voordeelen eener bloeiende school haar duidelijk voor oogen stonden, zien wij het onderwijs dan ook meer algemeen stijgen.

Een der symptomen daarvan is dat, althans voor de hoogste klassen het Grieksch als leervak werd opgenomen. Murmellius, die het te Munster had onderwezen, zal dit te Alkmaar niet hebben nagelaten. In Gouda behandelde Nannius in 1521 met III en IV Gryxce briven, (waar-

11) Zie over het rekenonderricht het uitvoerige werk van Dr. Siegm. Günther: *Gesch des Mathem. Unterr. im deutschen Mittelalter* bis z. J. 1525. Bnd. III der Mon. Germ. Paed. 1887.

12) Kesper p. 41.

schijnlijk die van Paulus) en, hoezeer dit ons ook verbazen moet, „een poët int Gryx die Theocritus hiet”. Het ligt voor de hand, dat hij ook zijn latere Alkmaarsche leerlingen daarin met voorliefde zal hebben onderwezen.

Of men echter veel aan dit onderwijs had, valt te betwijfelen, het moest daarvoor veel te oppervlakkig blijven, en in Alkmaar bijvoorbeeld is er niets dat er op wijst, dat latere zestiendeëeuwsche rectoren het hebben voortgezet. Omstreeks 1533 was de Goudsche rector het niet machtig.¹³⁾

Dat men het Hebreeuwsch in de 16de eeuw ook op de gewone Latijnsche scholen heeft onderwezen is niet waarschijnlijk. Het uitvoerige leerplan van Nannius, vermeldt het niet.

Toch komen onder de boeken, die de Leuvense Universiteit in 1550 den Keizer adviseerde „dat men den jongen scholieren leeren magh” ook „Grammaticiens int Hebreeus” voor. Doch dit voorschrift strekte zich misschien ook tot bezoekers der Universiteiten uit.

De grootste wijziging echter, die de humanisten brachten, was die in het Latijnsche onderwijs zelf. De oude onpractische grammatiek van Alexander¹⁴⁾ werd met ver-

13) Kesper pag. 54.

14) Het Doctrinale dateert reeds van 1196 en de algemeene verbreiding ervan kan wel blijken uit het feit, dat Reichling er 228 handschriften van kent — hij schat het totaal der nog bewaarde ms. in verschillende bibliotheken wel driemaal zoo hoog — terwijl hij er 279 gedrukte uitgaven van beschrijft, waarvan 222 vóór 1510, toen het algemeen verzet tegen het boek begon. Het dankt die populariteit, behalve aan de eigenschappen, die boven werden genoemd, vooral ook aan zijn echt scholastiek karakter. Aangenaam leeren was het zeker niet. De 2645 leoninische hexameters, die in den beginne vrij geregeld hun middenrijm hebben, maar dit later meestal missen, moeten, aan de jongens althans, heel wat hoofdbrekens hebben gekost. Zoo begint bijv. het hoofdstuk der verbuigingen :

Rectis *as es a* dat declinatio prima

atque per *am* propria quaedam ponunter Hebraea

eende krachten, nadat de Italianen haar uit hun scholen hadden gebannen, onder aanvoering van Murmellius ook in de Germaansche landen bestreden en afgemaakt; de oude middeleeuwsche schrijvers werden met hun taal als nog erger dan barbaarsch uit het programma verwijderd, en de klassieken in eere hersteld. Met zorg en met een groote mate van filologisch vernuft werden de verschillende schrijvers opnieuw uitgegeven. Men kent de groote werkzaamheid van Erasmus in dit opzicht.

Was dit laatste meer voor hen, die de oude schrijvers zelf gingen bestudeeren, — waarop hier vooral de aandacht vallen moet, is het brengen der klassieken binnen het bereik der schooljeugd.

Ook Murmellius deed wat dat betrof verdienstelijk werk. Een bloemlezing *Ex elegiis Tibulli, Propertii et Ovidii* opende de rij. Dit boekje, dat dan ook is opgedragen „puero bonarum artium studioso”, beleefde 77 drukken, de laatste in 1789 te Bremen. Een uitgave van Cicero's *de Senectute*, en later van eenige *Epistolae selectae* van denzelfde, een drietal *satyren* van Juvenalis, en *Memorabiliores aliquot clausulae Juvenalis*, volgden onder tal van schrifturen van anderen aard.

Een viertal dier andere dient in dit kader nader te worden besproken.

dans *ae* diphthongon genitivis atque dativis
am servat quartus; tamen *en* aut *an* reperimus,
 cum rectus fit in *es* vel in *as*, vel cum dat *a* Graecus.
 rectus in *a* Graeci facit *an* quarto breviari.
 quintus in *a* dabitur, post *es* tamen *e* reperitur.
a sextus, tamen *es* quandoque per *e* dare debes
am recti repetes quinto, sextum sociando.

En de vorming van het perfectum van werkwoorden der derde conjugatie wordt als volgt gememoreerd:

Versibus his terna formatio fiet aperta:
vi vel *ui* vel *di*, *vi*, *ci*, *ni* dat *tertia*, *xi*, *gi*,
hi, *psi*, *li*, pariter, *pi*, *si*, *mi*, *qui* quoque cum *ti*
 etc. etc.

Zie Reichling, Doctrinale t. a. p. vs. 29—37 en 784—787.

Eerst een boekje *De latina constructione praecepta vel Grammaticae regulae*. Dit in den Alkmaarschen tijd geschreven werkje was een omwerking van de zoogenaamde *Nuclei*, een schoolboekje over verbuiging en vervoeging, het eerste na zijn aankomst te Alkmaar. Maar de *Regulae* zijn veel klaarder en gemakkelijker te leeren. Murmellius zelf had er goede verwachtingen van. „Wanneer men”, zoo schreef hij in de aan zijn vroegeren leerling Hermannus Stuvius, toen onderwijzer te Zwolle, gerichte voorrede, „bij deze tabellen het heerlijke boekje over de constructie der acht rededeelen, dat blijkbaar uit de pen van Erasmus gevloeid is¹⁵⁾, en mijne tabellen der versleer¹⁶⁾ neemt, dan zal men voldoende toegerust zijn voor het grammaticaal onderwijs.” De beroemde Hermannus Tulichius, professor te Leipzig en Wittenberg, stelde, volgens Hamelmann, deze *Regulae* zoo hoog, dat hij van alle spraakleerboeken slechts deze in handen der jeugd wenschte¹⁷⁾.

Het tweede is de boven vermelde versleer: het derde zijn meest bekende werkje: de *Pappa Puerorum*, het laatste der door hem samengestelde schoolboeken, ingericht voor het eerste onderwijs in het latijn. Het maakte een enormen opgang en Reichling berekent dat in het midden der 16de eeuw minstens 30000 exemplaren ervan in Duitschland, de Nederlanden en Zwitserland verspreid waren.

Dit boekje heeft voor het taalonderwijs een zeer bijzondere beteekenis, die duidelijk wordt als wij den in-

15) Erasmi Roterodami *De octo orationis partium constructione libellus*. Daventr. A. Paffraedt 1515 16 bl. In een uitgaaf van 1517 staat een lofdicht van Murmellius.

16) Bedoeld is: *In artis componendorum versuum rudimenta minimo labore pueris ediscendae Joh. Murmellii Rurem. tabulae* een omwerking van een vroeger boekje: *Versificatoriae artis rudimenta*. Het beleefde in 1658 den 53sten druk. De eerste verscheen in M's Alkmaarschen tijd in 1515.

17) Reichling Joh. M. p. 107.

richting ervan nagaan en den inhoud der vier hoofdstukken bezien¹⁸⁾).

Huc ades, ingenii dulcis tiruncule ludi,
 Nos tibi nunc Pappam, lactea dona, damus,
 Ut iam paulatim factus robustior altum
 Scandere Parnassum non sine laude queas".*)

Zoo gaf Murmellius zijn boekje zijn „recruten" in handen. En langzamerhand maakt hij ze voor den tocht op den Parnassus gereed.

Het eerste hoofdstuk: „*Variarum rerum dictiones Latinae cum Germanica interpretatione*, Mennigherley dinghen latijnsche vocabulen met duytsche beduydinge", moest ze een voldoende woordenkennis bij brengen. Deze, later meermalen afzonderlijk uitgegeven, „*Dictionarius*" was een vrij volledige lijst van de meest gebruikelijke woorden en dat wel — en ziet hier een zeer belangrijke nieuwe pedagogische vinding, die een groot deel van Murmellius' verdienste is -- gerangschikt naar hun zakelijk bij elkander behooren, dus zich aanpassend aan den gedachtengang van den leerling. De eerste stap naar het systeem van het aanschouwelijk taalonderwijs, noemt Bömer het terecht. „Juist deze rangschikking", zegt hij, „moest wel de belangstelling der jongens gaande maken. Wanneer zij een reeks verwante woorden bij elkander vonden, deze mochten dan betrekking hebben op God en de hemelsche dingen, op den tijd, op de soorten van dieren, boomen, planten enz., dan moest hun streven wel onwillekeurig zijn, het onderscheid tusschen die verschillende dingen te bedenken. Zij moesten zich van de benoemde zaken een voorstelling maken". Bij minder bekende kwamen dan ook ophelderingen en beschrijvingen te hulp.

18) De Pappa is — echter zonder het eerste hoofdstuk — opnieuw uitgegeven door Bömer in 1894 in een serie *Ausgew. Werke des Münster. Human. Joh. M.*

*) Kom hier jonge strijder in het zoete spel der wetenschap, wij geven u nu de Pap, dat melkkostje, opdat gij, langzamerhand sterker geworden, niet zonder lof den hoogen Parnassus zult kunnen beklimmen.

En bovendien — dat is een tweede niet minder groote verdienste van M. — herstelde hij hiermede de moedertaal in eere: niet meer van het latijn maar van de eigen taal, behoorde het onderwijs uit te gaan; een opvatting waartoe zelfs Erasmus nog niet gekomen was, getuige diens *De ratione studii* van 1512.

Voor de met woordenkennis toegerusten kon het latijnspreken beginnen. Dit werd geleid in de drie volgende hoofdstukken. In het tweede: *Oratiunculae variae puerorum usui expositae*, „Mennigherley oratiën uytgelecht tot gebrukinge der kinderen”, vond men het meest eenvoudige gesprek, het in het dagelijksch schoolleven voorkomende, waarbij men te denken heeft aan het algemeene schoolvoorschrift, dat de leerlingen niet slechts op school, maar ook in de kerk, op straat en te huis latijn *moesten* spreken. Deze „met de paplepel ingegeven” taal stond de leerlingen natuurlijk nog heel wat beter aan dan de deftige van Cicero. Welk een bravour voor de jonge recruten der wetenschap gewone zinnnetjes te kunnen zeggen in de vreemde taal, reeds latijn te kunnen spreken alsof zij Erasmus zelf waren!

Een direct aansluitend vervolg op de *oratiunculae* vormde het derde hoofdstuk: „*Praecepta moralia adiecta interpretatione Germanica*, Leere der manyeren to leeven met duytsche bedudinge.” Zoowel om ze tot een eenigzins hooger ontwikkeling te brengen, als om wat goede spreuken en zedelessen aan de leerlingen mede te geven, was deze stof gekozen. Na de tien geboden volgen verschillende wellevendheidsregels voor de school, voor het gedrag op de straat, tehuis, bij opstaan en aankleeden, aan tafel en in de kerk.

Het vierde hoofdstuk wordt gevormd door: *Protrita quaedam proverbia et latino et vernaculo sermone conscripta*, Summige gemeyne gespreken wort, to latijn unde to duytsche tale gescreven”, — spreekwoorden dus.

Reeds achter de eerste uitgaaf komt een aan de *grammatica* van Jac. Montanus ontleende conjugatie-

tabel voor, terwijl achter de latere nog verschillende grammaticale werkjes van Murmellius en anderen werden gehecht¹⁹⁾)

Het vierde werk is niet zoozeer een schoolboekje als wel een strijdschrift, een verdediging van het humanisme en vooral van de door de humanisten voorgestane hervormingen in het schoolwezen. Het is het laatste te Alkmaar geschreven boek en het sluit ook waardig zijn gansche werkzaamheid af, — als men daarbuiten rekent een klein bundeltje epigrammen, die hij in de enkele maanden van zijn verblijf te Deventer schreef, kort voor hij, nog pas 37 jaar oud, daar overleed.

De „*Scoparius*”, de Bezem, „*in barbariei propugnatores et osores humanitatis*”, zooals het bedoelde boekje heet²⁰⁾) toont reeds in den titel en het aan Plautus', *Stichus* ontleende motto²¹⁾) duidelijk de bedoeling aan: schoonmaak houden en allerlei oude spinwebben opruimen.

Het eerste deel is gewijd aan de zuivering der school van de barbaarsche leermiddelen der middeleeuwen, als het *Doctrinale* van Villa-Dei en de filosofische geschriften van Petrus Hispanus; van de lexicografen en glossatoren als Isidorus, Papias en anderen. Daartegenover stelt Murmellius een lange lijst van humanistische schrijvers en bij de aanbeveling van lectuur der klassieken geeft hij een reeks van commentaren en uitgaven, die behalve een denkbeeld van de groote werkzaamheid der humanisten, ook een goeden dunk van de kennis van Murmellius zelf geeft.

Na eenige voorbeelden van bespreking van plaatsen uit klassieken, gaat hij dan een ander soort vijanden van het humanisme te lijf, de sophisten en theologisten, een aanval die hij op breeder grondslag weer opvat,

19) Zie over den inhoud der Pappa nog hierna in hoofdst. VI.

20) Uitgegeven door dr. A. Bömer.

21) *Munditias volo fieri hic. Ferte scopas simulque arundinem
Ut operam omnem arancarum perdam et texturam improbam,
Deiciamque earum telas!*

wanneer hij ook de rechtsgeleerden onderhanden zal genomen hebben.

Deze, op zichzelf zeer interessante aanvallen, waarbij de talrijke aanhalingen van Murmellius' groote belesenheid blijk geven, doen hier niet terzake, hier volge echter nog eene met het oog op het onderwijs — ook op de Alkmaarsche school — belangrijke passage²²⁾. Hij eindigt een verdediging van zijn gebruiken op school van Terentius²³⁾, na zich op het gezag van Hieronymus, Pius II, Erasmus e. a. te hebben beroepen met deze woorden: „Toch veroordeelen wij niet hen, die hun jongens Terentius niet voorleggen uit vrees, dat zij bij de onontwikkelden eenig kwaad zullen schijnen aan te kweeken, maar die in zijn plaats andere keurige schrijvers nemen, maar aan die hooghartige zedemeesters, die zich een goeden naam willen verschaffen door anderen af te breken, kunnen wij nauwelijks met gelijkmoedigheid denken. Wij lezen Terentius met onze scholieren, opdat zij uit hem als het beste voorbeeld van latiniteit, zuiver zullen leeren spreken: doch wij lezen niet alleen hem en Vergilius, zooals die aanbluffers ons verwijten, maar ook Ambrosius, Hieronymus, Cyprianus, Augustinus, Lactantius, Boethius, Prudentius, Juvencus, Sedulius, Prosper, Leo, Arator, Ludovicus Bigus, Franciscus Picus, Baptista Mantuanus, Erasmus en andere lichten van den christelijken godsdienst. Binnen kort hopen wij ook met Gods hulp het geheele boek der psalmen met toewijding voor onze leerlingen te verklaren.”

Langs dergelijke banen ging dus het nieuwere onderwijs en zij het ook niet steeds zonder strijd en meestal niet dan na vele jaren, ten slotte verdrongen de nieuwe boeken en uitgaven het oude middeleeuwsche onderwijs materiaal. In Gouda bijvoorbeeld staan in 1521, onder den later te Alkmaar rector geworden Nannius, op het

22) Ed. Bömer p. 108.

23) Bömer merkt op, dat M. ook den Phormio van T. heeft uitgegeven, een werkje door Reichling in zijn bibliografie niet vermeld.

program : voor het „Gryx”: *Theocritus, Paulus' brieven*; ✓
de Latijnsche vertaling van *Plutarchus* door Erasmus
Plautus, „*Vergillii Eneida*” en „*Buccolica*”. *Ciceronis*
officia en *Epistolae*, Erasmus' *Colloquia* en *Constructiones*,
zijn *Institutio Scholastica*, *Copia rerum ac verborum* en
de *Moralia selecta Mantuani*.

En in het placcaat van Karel V van de scholen,
dat betrekking heeft op die in Friesland²⁴⁾ wordt voor-
geschreven :

„Onder alle auteurs zullen die allereerst voorgelezen
worden door welker geduurige leezing de beste stijl als
ingezogen word: die dan bequaam is om de jeugd haar
gansche leven bij te blijven. Zoodanige Auteurs zijn
Cicero, *Virgilius*, *Isocrates*, *Gregorius Nazianzenus*.
Maar aan degenen, die nu hooger jaaren en geleerdheit
hebben, zal men een proefje geeven uyt allerhande slag
van goede auteurs met een goed gedeelte uyt dezelve
met alle mogelijke naarstigheit uyt te leggen: zoo noch-
tans dat er niet voorgelezen worde, 't welk eenigzins
naar onkuysheit ofte oneerbaarheid schijnt te rieken. Dat
niemand echter zijne eige werkjes, 't zij in 't openbaar
en in de scholen, 't zij in gemeenzamen ommeegang, aan
de kinderen voorleze: opdat dit geen beletsel zy van de
oude en beste auteurs voor te lezen”.

Men ziet hier een belangstellende zorg, waarbij het
toezicht werd geregeld op deze wijze: „Dat ieder meester
der voorname (d. i. Latijnsche) scholen jaarlijks in de
maand January aan den Pastoor en de hooge Overheit
een lijst opgeeve der boekjes dewelke hij dat jaar zal
voorlezen; zullende strengelyk gestraft worden, indien
hij er dan eenige anderen zal voorgelezen hebben. Dat
de Pastoor desniettemin van tyd tot tyd verneemt, wat
datter inde scholen voorgelezen word; zullende insgelyk
gestraft worden, indien er iets dat verboden is, voor-
gelezen word.”

24) Oudheden en Gestichten v. Vriesl. Dl. I, blz. 157.

Deze laatste woorden duiden er op, dat wij met de humanisten ook aan den ingang staan van het tijdperk der hervorming. Dat dus bij de zorg voor het officiële onderwijs ook de zorg kwam dit zuiver te houden. De hoogeschool van Leuven was daarbij, als vanzelf spreekt, de adviseerende autoriteit, zooals zij ook den Index verzorgde²⁵). Buddingh deelt dan ook een door haar goedgekeurde „Cataloge” mede²⁶) „van den Boucken die men in perticuliere scholen den jongens sal mogen lesen ende leeren”, gedateerd van 1550. Daarbij wordt vrijheid gegeven alle oude auteurs te lezen, „die in de vrye consten geschreven hebben” tot 1510, ook al zijn zij later vertaald of gecomentariëerd, „want in al sulcken nyet en presumeert eenigh peryckel des geloofs ofte des kerstenlevens gelegen te zijne.” Uit hen die sedert schreven, wordt dan een keur gedaan, eendeels om het suspect-zijn van anderen, maar ook eenigszins om de „ontalliche menighe ende diversiteyt tot weynigen ende zekeren getale gebracht zouden worden.” Wij vinden onder de „Grammaticiens in het Latijn” ook onzen Murnellius; onder dezen en onder de „Orateurs” evenzeer, enkele werken van Erasmus.

Ook de stedelijke regeeringen waakten in dit opzicht. Den Alkmaarschen rector Vorstius wordt in 1559 voorgeschreven:

„Dat die Rectoer met zijn meesters sinceer zullen weesen ende geen boecken zal lezen daer quaet in gelegen is, oft daer die scoliers door gecorumpeert souden moegen wordden. ende neerstich toesien datter geen quaede ketterie in die jongers geplant en worde, hetzij in Leeringe, manieren ofte leven. Maer dye boecken der Institucien van den jongers, der scientie angaende sal die Rectoer lesen dyer hem believen sal teynden vuyt”²⁷).

25) Zie Sepp: Verboden lectuur; een drietal indices libr. prohibit. 1889.

26) Buddingh t. a. p. II² p. 180.

27) Zie bijlage H.

Der vrije wetenschap zelve wilde de Alkmaarsche vroedschap dus niets in den weg leggen! De rector had de vrije keuze van de leerstof; en de pastoors dier dagen zullen hem niet al te nauw op de vingers hebben gekeken. Eerst was het de hervormd geworden Cornelis Cooltuyn, na wiens uitwijken een langdurige vacature ontstond, daarna de onverschillige Mr. Elbert Huyck.

Toch kunnen wij aannemen, dat het niet de school was, waar de eerste hervormingsgedachten werden opgewekt. Voor eenig geestelijk leven, voor eenige geestesontwikkeling, was het onderwijs toch veel te oppervlakkig. Die uitsluitende zorg voor de kennis van het latijn, gaf de school een zoo eenzijdige richting, dat van de leerlingen niet veel te verwachten was.

Toen evenals vroeger was de hoogeschool, was dus de reis naar en het verblijf in het buitenland de beste leerschool. Mocht ook voor een oogenblik in den besten bloeitijd van de nieuwe onderwijsbeweging een enkele school op de hoogte hebben gestaan eener universiteit, dan was dat te danken aan een man, die in staat was zoo iets te bereiken door zijn bijzondere begaafdheden, en moest die toestand eindigen met hem, of zoodra in de reeks van opvolgers het zéér bijzondere begint te verdwijnen. Dan zinkt in een korten tijd de school weer op het algemeene — en lage — peil terug.

Dit was onvermijdelijk, immers de mogelijkheid van dien schoolbloei, de mogelijkheid van de gansche ontwikkeling van het onderwijs, zooals trouwens de geheele inrichting ervan, werd bepaald door omstandigheden onafhankelijk van den wil van de vroedschappen en den ijver der rectoren.

Die omstandigheden iets nader te bepalen zij de taak van het volgend hoofdstuk.

V.

Nieuwe behoeften. Bijscholen.

Reeds toen wij het optreden der humanisten bespraken, vestigden wij er met enkele woorden de aandacht op, dat de in de vijftiende en zestiende eeuw opgroeiende, of eigenlijk uitgroeiende maatschappij andere eischen stellen moest en ging, dan de vroeg-middeleeuwsche. De stedelijke ontwikkeling, de uitbreiding der nijverheid, het zich steeds verder strekkend gebied van den handel, vroegen heel wat meer van de zonen der burgerij, dan dat zij, min of meer vlot latijn-sprekende, bekwame koorknappen of, later, priesters zouden zijn. Het was niet meer in de eerste plaats het latijn, dat de koopman behoefde, als hij zich een vreemde taal eigen wilde maken. noch was het in de voornaamste plaats taalstudie die hem nuttig kon zijn. Het zoozeer ingewikkelde muntwezen, de wisselende geldwaarde, de uiterst gecompliceerde belastingen, vooral die op in-, door- en uitvoer, de renteberekening, ziedaar dingen die hem wel zoo dienstig waren. „Ik voor mij”, schreef Luther in 1524 in zijn voor het onderwijs in Duitschland zoo belangrijk ver-
toog¹⁾, „zeg dat, wanneer ik kinderen had, en ik kon het doen, dan moesten zij niet alleen taal en historie-onderwijs ontvangen, maar ook zingen en muziek en *de geheele mathematica* leeren.”

En zooals Luther, dachten en moesten velen denken.

1) An die Radhern aller stedte deutsches lands: das sie Christliche Schulen auffrichten und halften sollen; 1524. Opnieuw uitgegeven in de Sammlung selten geword. pädag. Schriften des 16 u. 17 Jahrh. No. 1.

Ook anderen dan zij die behoorden tot de meergegoeden, tot den kring van grootnijverheid en -handel. Konden gene hun kinderen nog zenden naar hoogeschoolen waar verdere en diepere kennis te krijgen was of naar Italie, waar de handel van Genua en Venetie, de textielnijverheid van Florence een rijke leerschool boden met de gelegenheid tot het aanknoopen van connecties, reeds toen niet zeldzaam; voor de minder rijken kwam het op het in de eigen stad te krijgen onderwijs aan, en waar dit zich tot het latijn en den koorzang bepaalde, daar kon het toch kwalijk voldoen. Dan was er geen meerder kundigheid op te doen dan de sobere van het lage of benedenschool, het A B C, wat lezen en schrijven, wat rekenen met legpenningen. Nauwelijks aan deze eerste beginselen ontwassen werd al de overige tijd der beschikbare leerjaren aan de zoo bitter onpractische vakken van het trivium besteed.

Zoo zien wij overal naast de stads eigen of groote school, bijzondere scholen, zoogenaamde bijscholen verrijzen met een volharding, die eenerzijds onze bewondering vraagt, waar wij de regeeringsmaatregelen zien die er tegen genomen werden, maar die anderzijds wel bewijst, dat hier werkelijk een maatschappelijke behoefte bevredigd werd, tegen welker drang geen vroedschaps-resolutien bestand konden zijn.

Men versta ons niet verkeerd. Niet altijd, en zeker niet vóór het eind der 15de eeuw, en ook dan en in de 16de eeuw niet op alle, was werkelijk het onderwijs op de bijscholen beter of althans maatschappelijk nuttiger dan op de groote school, maar toch in het algemeen moet men dit aannemen²⁾. Zij hadden vooreerst het voordeel van kleiner klassen en ten tweede veel meer tijd voor andere vakken dan latijn, dat er niettemin (zoo niet steeds dan toch in vele gevallen) ook geleerd werd.

2) Ook Dr. Voegler t. a. p. p. 15 spreekt van „poorters”, die hun kinderen meer en beter onderwijs wilden doen genieten in kleinere, particuliere scholen. Zie ook Knappert p. 132.

Een veelzeggend bewijs voor de bewering, dat de stadsschool aan de behoeften der burgerij, vooral der meergegoeden, niet meer voldeed, is wat in den Haag gebeurde. Toen de groote school er tengevolge van de vele bijscholen zeer vervallen was, verbood het Hof van Holland bij ordonnantie van 20 April 1535 op eenige bijschool den kinderen „te leeren Latijn of andere clergie.” „Dit verbod aldus afgekondigt zijnde”, zoo zegt de Riemer in zijn Beschrijving van 's-Gravenhage³⁾, „vielen eenige leden van den Hove en Rekenkamer daarover klagtig, beweerende dat zij daarmede merkelijk waren bezwaart, zulks dat het Hof bij eene nadere acte (16 Juni d. a. v.) verklaarde, dat die van den Hove en Rekenkamer met hunne Suppoosten vrij souden zijn van de voorsz. ordonnantie.”

Wij weten van de bijscholen zelf, van hun inrichting van het onderwijs bijna niets meer, dan wat de maatregelen der stedelijke regeeringen tot bescherming hunner eigen scholen, tegen de vaak zeer te duchten concurrenten, ons er van leeren. Voor Alkmaar is er zóó, onder meer, in de nog al gemoedelijk gestelde instructie voor Hobingius een zinsnede, die het hier boven gezegde bevestigt. De aansporing voor den rector, dat hij zijn school zóó zal verzorgen, dat de kinderen „aldair wel geleert werden lesen ende sryven ende in goeden manieren so opter straten als binnen shuys” wordt vergezeld van de waarschuwing, „opdat niemant geen oirsaick mach hebben mit Recht te seggen, men leert nu int groet scoel niet, Ergo soo moet ick mijn kindt in een ander schoel doen”, terwijl er bovendien verondersteld wordt „offt dair sommige enckelen waren die ymmers indie groete schoel niet en wilden ter schoelen gaen.”⁴⁾

In de oudste bijscholen — wij vinden ze in bijna alle keuren en contracten, zooals in die van 1350 te

3) De Riemer Beschr. van 's-Gravenhage Dl. I 2de st. 590—592.

4) Bijlage G.

Leiden⁵⁾ — doet men echter wel, geloof ik, niet anders dan een broodwinning te zien, een broodwinning als bijverdienste begonnen, zooals dat met bewaar„scholen” nog zeer lang, maar ook met meisjesscholen nog tot in de 18de eeuw het geval is geweest.⁶⁾

Of die broodwinning zeer ruim was, zou men betwijfelen; in elk geval was zij niet zeer zeker en had zij een zeer ongelijke concurrentie vol te houden.

Zéér ongelijk. Immers de stedelijke regeering, die de kosten van haar eigen school hooger zag worden zoodra er aan schoolgeld minder werd ontvangen, verdedigde haar instelling met alle machtsmiddelen die zij te harer beschikking had. Te Middelburg, te Gouda, te Leiden verbood men soms het bezoeken der bijscholen geheel, hief een somwijlen zeer hooge boete bij overtreding dier keur, zoo in de eerste stad twee, later zelfs drie pond zwart van elke scholier, de helft te betalen door de ouders, de andere helft door den schoolmeester; te Gouda werd elk van deze beide partijen gestraft met vier schellingen⁷⁾.

Maar dit absoluut verbod was blijkbaar niet te handhaven. Men verbood het nu boven een bepaalden leeftijd (zoo te Gouda boven 9, te Middelburg boven 14 jaar, te Leiden tusschen 7 en 17 jaar⁸⁾), of, en dat was toch de meest gevolgde methode, men dwong de burgers, die hun kinderen naar bijscholen zonden, ook een afzonderlijk schoolgeld, soms rectorsgeld geheeten, aan den rector der stadsschool te betalen, hetzij door tusschenkomst der bijschoolhouders, hetzij aan den rector direct.

Omtrent Alkmaar bezitten wij geen andere gegevens dan de boven reeds vermelde instructies⁹⁾. Daarin wordt

5) Knappert p. 99.

6) Zie daarover bijv. de Gelder: Oude Scholen enz.

7) Voegler p. 15, Kesper p. 29, Knappert p. 121.

8) " p. 16, " p. 25, " p. 121.

9) Slechts van ééne bijschool weten wij iets. In de inleiding tot zijn Evangelie der Armen zegt Cooltuyn (zie over hem in Hoofd-

den rector op het hart gebonden zijn onderwijs zoo te maken dat niemand aan de bijscholen behoefte heeft. Mocht dit echter onverhoopt toch niet voldoende helpen — de vroedschap was er zoo heel zeker niet van — dan zou met elk kwartaal bij vooruitbetaling voor elke scholier die een bijschool bezocht een stooter aan den rector moeten worden betaald. Men liet het den laatste ook wel op een accoordje gooien, zooals blijkt uit de bijvoeging: „off sullen gehouden wesen ten minsten syn moede*) te hebben.”

In 1559 stelde men gedeeltelijk de eischen hooger. In de instructie voor den rector Vorstius vinden wij¹⁰⁾: „dat nyemant onder hem eenyge kinderen sal moegen houden om latijn te leeren, dan alleen die yemandt zelffs in zijn cost heeft, mids ghevende den Rector alle vyerendeel jaers van een ygelijk vijff stuvers.” Maar dit was dan ook voor het onderwijs aan de verder gevorderden. Voor de lagere school blijft het rectorsgeld een stooter in het kwartaal, onverschillig hoe laat die scholen beginnen of uitscheiden, waaruit wij de gevolgtrekking maken; dat daarmede ook bedoeld kunnen zijn de lessen, welke jongens, die ook de groote school bezochten nog elders volgden, na afloop van het gewone onderwijs, iets dat ook elders wel gebeurde. Misschien wijst daarop ook de min duidelijke toevoeging: „ende diesgelijk op het groote scool.”

Strafbepalingen en de bedreiging met verbod van schoolhouden moesten de meesters en meesteressen der bijscholen de verplichting doen nakomen, aan den Rector voor den aanvang van het kwartaal het aantal hunner scholieren op te geven, zelf onder eede, of „opt scrift”,

stuk VI): „Alsoe ben ick met al mijn guet weder tot Almaer vertrocken (pl. m. 1558) ende heb mij gegeuen tot een Priuate institucy der Kijnderen” Zuiver in de leer is het daar zeker niet geweest!

10) Bijlage H.

*) Moede = verlangen, wensch, zie Middelned. Wdbk. i. v.

terwijl de meesters bovendien den rector „voer het gelt staen” moesten. In Gouda eischte men zelfs dat elke bezoeker der bijescholen een billet van den rector kon overleggen. Deze was bovendien bevoegd ten allen tijde inspectie te komen houden, zooals het nog tot in de 18de eeuw zijn taak was als een soort schoolopziener toezicht te oefenen op alle onderwijsinrichtingen in de stad.

Maar hoe ook door de regeering bestreden en in hun groei belemmerd, het getal der bijescholen verminderde niet en ten slotte moest wel de regeling getroffen worden, die van de groote school maakte een Latijnsche school, die haar dus bestemde voor de voornaamsten, voor hen die studeeren gingen, terwijl het lager onderwijs, ook het onderwijs in talen en practische kundigheden, daarvan werd afgescheiden. Toen was het echter toch ook noodzakelijk het onderwijs op de Latijnsche school verdere uitbreiding te geven dan tot de klassieke talen alleen. Maar het gebeurde niet dan na den afval van Spanje en is eigenlijk eerst beslist na de schoolorde der Staten van Holland van 1625, zoodat dit ligt buiten het hier gestelde kader¹¹⁾.

Hierop hebben wij slechts den aandacht willen vestigen, dat de maatschappelijke ontwikkeling, der 16de eeuw vooral, de op den ouden leest geschoeide stadschool hoe langer hoe meer onvoldoende moest doen blijken en dat zij ten slotte slechts kon gehandhaafd blijven, door haar geheel om te vormen en te doen worden een élite-school. Dit was mogelijk door de andere beteekenis der klassieke studie. Met het latijn toch, dat als kerktaal een eigen leven en als onderwijs-vak dus een recht van bestaan had, moest de nieuwe maatschappij-vorm, die zich in de Hervorming uitte en zoo de kerktaal afschafte, ook dat onderwijsvak voor het volksonderwijs verwerpen. De traditie handhaafde het voor het hooger onderwijs.

11) Zie daarover de Gelder in Nijhoff's Bijdragen IIIde R. 5de Dl. p. 384.

„Tusschen de middeleeuwsche en de moderne kultuur”, zegt Paulsen met een scherpe formuleering van hetgeen hier tot uiting kwam¹²⁾, „bestaat een diepgaand verschil, het is: dat gene was, wat deze niet is: „volkstümlich”... het gansche volk was er de drager van; dragers der moderne cultuur daarentegen zijn de geleerden. In de middeleeuwen hadden allen één taal, één poezie, één geloof, één kerk, één kunst, sedert de 15de eeuw is een innerlijke scheiding ingetreden van het volkslichaam in geleerden en ongeleerden, of beschaafden en onbeschaafden, die naast elkaar, maar niet met elkaar en ook niet hetzelfde leven leven”.

Dit is ontegenzeggelijk juist; de werkelijke grondoorzaak daarvan ligt echter dieper dan Paulsen haar zoekt, zij ligt in de zich uit den middeleeuwschen maatschappijvorm ontwikkelende nieuwe burgerlijke samenleving, in die reeks van economische feiten en verschijnselen, die, door den uitgroei der nijverheid en van den handel getypeerd, het eerste tijdperk openen van het kapitalistisch productie-systeem, dat dadelijk zijn eigenaardige karaktertrek vertoont van scherpe klassenscheiding te maken.

De door kerkelijke en wereldlijke overheid krachtig gehandhaafde traditie trachtte de officieele school voor de werking dier invloeden te bewaren. De afval van Spanje en van de katholieke kerk, het revolutionair breken met de traditie, maakte het mogelijk dat ook de onderwijstoestanden en de schoolinrichting in overeenstemming gebracht werden met de feitelijke maatschappelijke verhoudingen. Als uitingen dier beweging zijn de bijscholen te beschouwen — en wat het volksonderwijs betreft moesten zij het ten slotte dan ook winnen.

12) Paulsen Geschichte des gelehrten Unterrichts u. s. w. p. 291. v.v.

VI.

De Leerlingen.

Die zijn muts niet afneemt voor een man van eeren,
Die daer loopen cryten, vloeken ende sweeren,
Die wildt end' onzedigh loopen langs der straten,
Die spelen om gheldt en Boecken, oft leugenen praten,
Die der Lieden Eenden smijten of Beesten jagen,
Die niet en doen, dat haer Ouderen behagen,
Die Messen poghen, int hayr plocken,
Die int Veldt loopen, doort Hoy springen met stocken,
Die buyten Meesters of Ouders raedt te huys blijven,
Die gheldt, boecken, pennen, papier nemen als Dieven,
Die nakent baden, in erten, in wortelen loopen,
Die in de Kerck rabbauwen, oft snobberye coopen.
Die zijn Benedictie niet over tafel en lesen,
Noch smorgens, noch savondts niet bidt ghepresen,
Die tBoeck scheurt, oft verrabbelt sijn papier,
Die malcanderen gheven toenames hier,
Die zijn eten werpt voor Catten ende Honden,
Die niet willen weergheven dat sy ind School vonden,
Die in 'sanders drincken spout, oft op sijn eten treedt,
Die uyt dSchool clapt, en niet en heelt tSecret,
Die tspeecksel uyt der Neuse oft den mondt
Met den voeten niet uyt en treden terstondt,
Die op den Wallen loopen, als men gaet nae Huys,
Die malcander beworpen met snot, vloyen en luys,
Die niet zedigh loopen nae de Kerck of daer van
Die malcander smyten met stucken Korf oft Can....

deze allen, zegt de brave meester Valcoogh¹⁾, verdienen twee plakken of de roede, en hij raadt sijn collega's deze opsomming met de strafbedreiging „inde school te hanghen.” Dat waren dus de klachten die men op het einde der 16e eeuw over de schooljongens had, en wij

1) Ed. Schotel p. 24.

kunnen wel aannemen, dat het eer minder dan meer was, dan wat in nog vroeger dagen op hen viel aan te merken.

Waarom zou dat ook niet? De middeleeuwsche was geen tijd van kniesooren en vooral in de dagen van de opkomst en beginnenden bloei der steden was er een overvloeiing van jeugdige kracht en overmoed zelfs, waarvan de boertige rechtuitheid nog aan doet van weldadige frische, al gaat het wel eens buiten de schreef, die eenige eeuwen van beschaving en... valsche schaamte aan het oor- en hoorbare hebben gesteld. En zoo de ouden zongen, pijpten de jongen. Wij kunnen begrijpen, dat de Dordtsche burgers en de geestelijke heeren vooral, klaagden over „de bedroefde extravagantien der jeucht, haer rabauweryen en insolentie plegen”. „haer bedelarye en hanteeren van baldadigheden.” Maar als dat zich ertoe bepaald had, dat zij in de kerk de neuzen der beelden afsneden en de rokken en kaproenen der biddenden aan elkaar naaiden, was dat dan wel zoo erg? Was de groote Tijl Uilenspiegel niet juist zoo'n middeleeuwsche kwajongen?

Maar de jongens kenden geen maat; op straat namen zij „der goede luden lijftogt” weg, ja zelfs „tastten zij de arme maegdekens die savonts om haer broit gingen oneerbaerliken aen, spraecken lelike en ontamelike woorden tot haer”. Zij „vochten, staken, priemden en wonden elkander met knijven ende langhe messen; de geestelijken gaven si smadelike woirden”, de „goede luden” scholden zij „vileylnlijk voir hoek, cabeljaeuw, crommaert, gapaert!” en meer dergelijk moois²⁾.

Wij weten niet of de Alkmaarsche jeugd even zondig was; als wij de spaarzame keuren lezen, waartoe zij aanleiding schijnt te hebben gegeven, dan loopt het zoo'n vaart niet als in de Merwestad, of als te Zwol waar de Utrechtsche bisschop met zijn gezag tusschen-

2) Zie Schotel III. School p. 8.

beide komen moest, waar de jongens zelfs naar de clericale gevangenis te Vollenhoven gezonden moesten worden, waar een scholier uit hebzucht een kaineraad vermoordde en de klerken zelfs in openbaren oorlog waren met de stadspoorters³⁾.

Het bepaalde zich hier tot „inde rogge leeuwericken te gaen zoeken off bloemen plocken”, tot „grote sondighe ende scandelicke insolencie ende ongheregeltheyd binnen onse prochyekerk als een bruydegoom mit zijn bruyt te trouwen gaet”, het besmeren van deuren, stoepen, veynsters ofte glasen mit enyge cley, calck, pick, teer, slick ofte andere onreyne materie”, het „callen” in de kerk onder den dienst of het „gaen sitten in de sacristye”⁴⁾.

Zoo heel erg vinden wij dat nu niet, het bewijst, hetgeen wij wel wisten, dat de straatjongen van alle tijden is. Dat hij dat ook was als schooljongen kunnen wij uit het reeds vermelde boekje van onzen rector Murmelius leeren, dat juist doordat het de scholieren sprekend invoert door voor hun dagelijkschen omgang bruikbare zinnnetjes te geven, een aardig kijkje toelaat op hun doen en laten⁵⁾.

Het valt daarbij op, dat in de dagen der humanistische rectoren, met hun veel verder ontwikkeld onderwijs, waar er waarschijnlijk twee leerjaren langer schoolgehouden werd, de leeftijd der jongens ook hooger was, omdat er blijkbaar kwamen, aan wier opvoeding slechts de laatste hand moest worden gelegd, zooals wij in het vervolg nader zullen zien.

Wij behoeven nog aan niets meer te denken, dan aan de kalverliefde, echte gymnasiastenkwaal!, bij den bewonderenden uitroep: „Pawels suster is so seer suverlick

3) Van Hattum Gesch. v. Zwolle I 401 v. 420 v. II 2 v. aangehaald bij Moll.

4) Keurboek van Alkmaar III 10 passim.

5) Zie de Pappa Puerorum ed. Bömer, passim.

dat dair nicht boven en sy!". maar het wordt toch een ander soort liefde, waaraan wij denken bij de klacht over een „henckmessig bub", die „lyt steds im luder*)." Maar hopelijk zijn het slechts weer de heele kleintjes die over elkander klagen: „Johannes heft mijn schoen bemyeghen**)", „waerom hebstu mijn broeck bespyeghen?" of die de waarschuwing krijgen: „Hoede dy dat du so veel nyecht en supest, dat du onse bedde bespyest."

Dat de kleintjes het wel van de grooten te kwaad hadden spreekt van zelf, de meester was dan de beschermmer: „Ist saick dat du my mit der vuyst salts slaen, die meyster sal dynen eers mit berckenroden houwen."

Doch het wordt ook wel eens groote-menschen-ernst. „Ick enthalt mich kummerlich, das ich dich nitt in das har vall", „Lug das ich dich nitt uff die erden dar nider werff", „Du solst mich nit lenger mit schmitsworten reitzen, du begerest dan von mir durstochen werden mit den tegen biss an das hefft?"

Dat de opbrengst der bieraccijns steeg ten gevolge van het toestroomen der leerlingen, zocals wij zoo aanstonds zullen zien, wordt begrijpelijk, als wij de jongens hooren opsnijden als Duitsche bierstudenten: „Ick breng dy een potken half"; „Wil mij nycht brengen want ick dy geyn gelyck gedoen kan! Het sy saech dat du mich gelyck sals doen, ick sal dit cruysken†) dich voer den cop werpen."

Is het wonder, dat er ook wel eens een zucht: „Mijn speck en botter is op gegheeten ende geyn gelt is my over gebleven", en vragen moet „Leen mich negen schillinck, du salst my danckber vernemen!" terwijl het droevig slot is „Groot gelt dat Bernardus schuldich is, en sal hy nommer betalen!"

Dit is dan zeker van het slag, dat niet zocals meestal bij den rector, bij een der praeceptoren, of bij burgers in de kost was, maar grootscheeps zegt: „Mijn

*) bordeel. **) gewaterd in. †) beker.

broer emd ick hebben voer eyn half jaer eyn luchtige kamer om tweliff schillinc gehuyrt."

Verbaast het ons, dat er over dat woelig volkje moeilijk regiment te houden was? Toch was dat plicht van den rector. Hij was aansprakelijk voor het gedrag zijner scholieren, niet slechts op school, maar ook op straat, in de kerk, zelfs tehuis⁶⁾ De instructie voor rector Vorstius schrijft hem bijv. voor: „Rector en meesters sullen naerstigh oppassen, dat de scholiers bequaem syn van manieren opt straet, opt choor ende elders”, en veel uitvoeriger nog zegt het contract met rector Hobingius, dat deze zijn leerlingen zal hebben te „instruiren ende leren niet alleen gude kunsten omme latijn te connen scryven, spreecken ende verstaen, maer oick in guede zeden ende manieren opdat die selue zijne discipulen moegen weten hoe ende in wat manieren dat sy hem selven hebben ende houden sullen, eerlicken en betamelicken als dat behoirt, niet alleen binnen hair huysen oft woensteden, maer oick inder kercken ende opde straten, opdat andere grooue ende ongeleerden jongen niet ter scholen gaende van hem luyden gesticht ende geleert mogen worden in alle gude probiteiten ende geleertheiden ende geen occasy en mogen nemen uut der voorsz. scholieren tot enige improbiteiten, insolencien ende andere quade manieren ende ongeregeltheiden”.

Twee middelen van toezicht had de rector. Ten eerste ze zoo lang mogelijk op school houden; „rectoir ende meisters sullen naerstig toezien . . . datter nymant

6) Dit bleef nog lang de opvatting: de schoolregel liet den scholier geen oogenblik los. Eigenaardig is in dit verband eene bepaling uit 17de eeuwse „Wetten der schole van Doesborgh”: „Die Discipulen sullen des avonts aeler sy te bedde gaen, lesen uyt den Bybel, Godt met gebogen knyen yverigh bidden en des morgens ten minsten een uur voor die schoolyt opgestaen zijnde van gelycken Godt aenroepen; voorts zich wasschen, kemmen en nae repetitie van haer lesse sich nae die school begeven, ende allesints met stilligheyt plaetse nemen.” Medeged. door dr. J. Punt, in het progr. v. h. Gymn. te Leiden 1901.

speel en loepe dan op oerloff daegen", en „letten op de absenten". Oorlof werd er dan ook slechts gegeven „teweten smaenendaechs ende Donderdaechs na noen, ten waere dat ment somtijts veranderden om des weders ongetempertheyt, ende dat alst een geheele weecke is", dat is dus als er niet een heiligendag in valt. Was dat wel zoo, dan werd er van school „maer eens ter weke", vrijaf gegeven. De meesters zelf mogen dan ook niet dan bij hooge noodzaak absent wezen en de rector moet niet telkens om zelf „brulofsbriefven" te gaan voorlezen, de jongens oorlof geven. Dat brengt, vindt de vroedschap, maar ordeloosheid en „strect tot last van der gemeente." En was het al niet anders mogelijk, waren het „notabelen" personen van geleertheyt ofte Rijkdom" of gilden, dan moest de rector het toch zoo zien te schikken, dat het op een gewonen oorlofsdag viel of anders ten minste eerst „nae twee uren."

Het tweede middel om toezicht te houden, was de politie ook aan enkele leerlingen op te dragen, voor zoover hij zelf of zijn adjunct niet kan inspecteeren „hoe dattet gaet, opdat alzoo dye jongers te beter onder discipline moegen gehouden wordden." Dit gebeurt door het stellen van „noteerders in elke loco om te noteren die opt straet ofte elders wanstuerich zijn", of die op andere dan de oorlof dagen „spelen ende loepen." Eenmaal per week zal de rector „dye noot hoeren."7)

Ook Murmellius paste dit middel toe. In zijn Pappa hooren wij een paar jongens zeggen: „Ick heb Antonium genotyert dat hy heft duytsch gesproken"; „Notyerstu my des barbarismys, ich notyr dy des solecismys*)" of: „Ick heb Petrum notyert der irreverenciens, want hij voer eynen pryester synen hoit nycht afgenomen en heft."

Bij het toezicht, kwam de straf. De middeleeuwsche schoolmeester was bij uitnemendheid de straffer der jeugd.

7) Dit alles uit de instructie van Vorstius, zie bijlage H.

*) Taalfout.

„De Schoolmeesters”, zoo leert ons Valcoogh⁸⁾

Die schoolmeesters hebben sulcken vrijdom en macht
Sogering*) als de kinders schoolgaen zijn gebracht
Van haer ouders, momboirs ende curateuren,
Terstont moet hen slaghen en straffen ghebeuren
Van den Meester, sonder haer te vraghen eenigh woort
Geduerende solang sy misdoen en in boosheyt gaen voort;
Al stonden d' ouders voor der scholen deur
En den schoolmeester leyde haer kint om geesselen veur
En slaghen gaf na zijnen wil en behaghen,
In het school te treden hebben sy geen macht
Omt kindt den schoolmeester te ontnemen met cracht,
Eer die straffinghe gedaen is ten volle.

Ja zelfs had hier en daar de schoolmeester het recht een scholier, die door schepenen veroordeeld was tot geeseling, „copping”, ja tot den galg, op te eischen om in de school gestraft te worden:

So wanneer de schoolmeester straft dezelve scholier
So moet afstaen den Heer, Prins en Justicier
En can niet comen aen den scholiers lijf en goed.

Dit schoolprivilegie ging soms zoover, dat het een middel was straf te ontkomen in ruil waarvan dan de „correctie” van den schoolmeester kwam.

Nu was dat ook niet prettig. Wij lazen reeds in de Pappa, dat de rector een lastigen scholier kon „den eers met berckenroden houwen”. En elders dat met één of twee „placken” werd gestraft. Dit waren dan ook de gewone instrumenten: de roede en de palmette of plak. De plak was een „grouwelijk instrument van torture”, vooral wanneer er spijkers met de koppen benedenwaerts in geslagen waren.

Wij lezen ook van een of meer zware houte berderen, die de knapen korter of langer tijd op de uitgestrekte armen moesten dragen „van lederen kussens met uitstekende speldekens puntwaarts naar boven gekeerd” waarop de meisjes gezet werden: van „schuppen, stooten, vuistslaan tot ledebreuk toe”; van „lochen of kelder-

8) Ed. Schotel p. 5.

*) Zoo spoedig.

gaten" blokken die men aan het been tot „publycque schande moest voortslepen.”⁹⁾

Men had zich in de paedagogiek der 16de eeuw zooals men ziet, nog niet kunnen opwerken tot de opvatting, die Montaigne in het einde ervan aangaande het straffen zou neerschrijven: „De geheele opvoeding moet geregeld worden met onverzettelijkheid, maar met zachtheid Neemt toch dat geweld en dien dwang weg Onder vele andere zaken, heeft de wijze, waarop in de meeste scholen de tucht gehandhaafd wordt, mij altijd mishaald; dan had men maar liever door te groote toegeeflijkheid moeten zondigen. Nu zijn het kerkers voor de gevangen jeugd: men maakt haar slecht door zóó te straffen vóór er kwaad is gedaan. Kom er eens als het leeren beginnen zal. Gij hoort niets anders dan geschreeuw van gestrafte kinderen en van meesters, die dol van kwaadheid zijn. Welk eene manier om die teere, schuchtere zieltjes smaak in hun les te doen krijgen, door ze er met een schrikwekkend gelaat en de zweep in de hand, aan te zetten Het zou heel wat beter staan als in de klasse de vloer met bloemen en bladeren bestrooid was, in plaats van met stukken van bebloede teentjes! Ik voor mij liet in de school de Vreugde en Vroolijkheid afbeelden en er Flora en de Gratiën schilderen” Kortom „Ik verwerp alle geweld bij de opvoeding eener teedere ziel, die men tot gevoelens van eer en vrijheid wil brengen. Er is iets „ik en weet niet wat”, iets slaafs in strengheid en dwang; en ik houd het er voor, dat het geweld niet gedaan krijgt wat rede, overleg en handigheid niet gedaan krijgen. Ik heb van de roede nooit een ander uitwerksel gezien, dan dat zij de ziel laf en verhard maakte”¹⁰⁾.

Maar zullen wij deze achterlijkheid ten kwade duiden bij gewone schoolmeesters, waar een man als Marnix

9) Schotel III. school p. 8.

10) Montaigne Over opvoeding. Vert. v. gedeelten zijner Essais Paed. Bibliotheek VIII p. 30 en 44.

schrijven kon: „Begaat er iemand gedurende de onder-richting eenige onbehoorlijkheid, dan zal men de strengste straffen gebruiken, ja zelfs de roede, want van jongs af moet men het kind wennen aan eerbied voor God en zijn woord”¹¹⁾.

Toch is het wel wat erg, dat Marnix' opvatting nog zoovele eeuwen de geldende is geweest.

Hoe Murmellius dacht over het straffen zelf weten wij niet: Noch in zijn: *De Magistri et discipulorum officii epigrammatum liber*, noch in zijn *Enchiridion scholasticorum*, dat in proza ongeveer dezelfde stof behandelt, is over de straf iets te vinden, maar als wij het beeld van den goeden schoolmeester zien, zooals hij dat teekent, dan staat onze paedagoog toch meer aan de zijde van Montaigne met zijn antwoord op de vraag: *Qualis debeat esse praeceptor*:

„Haud secus ac genitor sincero corde benignus
Discipulos debet doctor amare suos.
Corporis ille parens, pater hic est mentis et almus
Ingenii cultor iustitiaeque sator.
Compositor morum, doctrinarumque magister
Argento studium plus iuvenile colat.
Qui nimis indulget pueris et captat iniquis
Illecebris juvenes, non timet ille deum.
Est praeceptoris, mores praeferre severos
Deviaque ad rectam vertere corda viam.
Non homo fit felix, multos quod calleat artes,
Sed bene vivendo quisque beatus erit.
Discipulos quicumque suos amat et bene curat,
Ingenua mores inserit arte pios”¹²⁾.

En in een voorgaand gedicht heet het dat hij:

„Severitatem comitate temperet
Magisque amari, quam timeri se velit”.*)

11) Marnix v. St. A. Paed. Bibliotheek XI p. 24.

12) De Mag. et disc. offic. Epigr. liber. Ed. Bömer p. 21.

*) *Hoedanig de onderwijzer moet zijn*:

„Niet anders dan een vader liefhebbend met een edel hart moet de leermeester zijn leerlingen beminnen. Gene is de vader van het lichaam, deze is het van den geest, krachtige verzorger van het verstand en kwecker der rechtvaardigheid. De meester als

Hij moet in elk geval een bijzonder gewild onderwijzer geweest zijn, daar wij weten, dat niet minder dan 900 leerlingen zijn school bezochten. En het is zeker wel om dit groot getal, dat hij als een soort veldheer over dit leger van jongens — hij houdt ervan zijn leerlingen: recruten, „tirunculi”, te noemen — zijn ambt aanvaardende, begon met een schoolorde af te kondigen, die de scholieren reeds dadelijk op de hoogte moest brengen van hun plichten.

Hier is zij:¹³⁾

SCHOOLORDE,

voorgeschreven aan de leerlingen der uitstekende
Hollandsche stad Alkmaar.

De scholieren behooren God te vreezen en Zijn geboden ijverig te houden.

Zij zullen hun ouders en onderwijzers gehoorzamen.

Zij zullen geestelijken, overheidspersonen en leeraren eerbied betoonen.

Zij zullen met hen bij wie zij wonen, met hun kamergenooten en hun medeleerlingen wellevend en fatsoenlijk omgaan.

Zij zullen niemand beledigen.

Zij zullen hun handen van andermans bezit afhouden.

Zij zullen niet buitenshuis slapen, noch snachts langs de straten zwalken.

vormer der zeden en der geleerdheid moet meer letten op de studie der jeugd dan op zijn geldelijke inkomsten. Die bij de knapen teveel door de vingers ziet of hen tracht te winnen door verkeerde voorspiegelingen, die vreest God niet. Het is de taak van den onderwijzer streng van zeden te zijn en de afgedwaalde harten op den rechten weg terug te brengen. Niet gelukkig wordt de mensch omdat hij bedreven is in vele kunsten, maar door wel te leven verwerft elk de gelukzaligheid. Wie zijn leerlingen bemint en wel verzorgt, die brengt door de edele kunst hun vrome zeden bij”.

En: „Hij zal zijn gestrengheid temperen door welwillendheid en liever bemind willen worden dan gevreesd”.

13) Zie de oorspronkelijke tekst onder de Murmelliana I.

Zij zullen geen kroegen en slemphuizen bezoeken, noch met lichte vrouwen verkeerem.

Zij zullen geen degens, dolken of messen dragen.

Zij zullen niet dobbelen.

Zij zullen de dronkenschap mijden.

Zij zullen met kort geknipt haar en in voegzame kleederen zich vertoonen.

Op zondagen en heilige-dagen zullen zij de mis en de predicatie bijwonen.

Zij zullen spaarzaam met geld zijn.

Zij zullen tijdig op school komen.

Zij zullen dankbaar en wellevend zijn.

Zij zullen zich leergraag en oplettend betoonen.

Zij zullen tehuis het van hun onderwijzers gehoorde overlezen, en zich voorbereiden op de lessen van den volgenden dag.

Zij zullen zich gewennen wèl te leven en latijn te spreken.

Gulzigheid, vadsigheid en wellustigheid zullen zij mijden als zij lof verwerven willen.

Het aantal leerlingen — alleen jongens: voor de meisjes was in den regel op de groote school geen plaats en voor haar zorgden, zooals wij reeds zeiden, de begijnhoven — was vooral in de dagen der humanisten heel wat hooger dan daarvóór en daarna. In gewone tijden zal hun aantal in Alkmaar dat van 150 wel niet te boven zijn gegaan, eer was het veel minder en in den loop der 16de eeuw, door het meer leerlingen trekken der bijscholen, slonk het zelfs tot onder de helft.

Maar onder de humanistische rectoren, en dan voornamelijk onder den beste van hen: Murmellius, steeg het getal tot — zooals de overlevering luidt — 900. Dit cijfer is — o. a. door de Gelder — overdreven genoemd. Dat komt ons niet juist voor. Men moet denken aan de plotseling overal opvlammende leergierigheid tengevolge van het optreden der humanisten. Het werd in

de Germaansche landen een mode hun lessen te gaan volgen, zijn kinderen naar hen te zenden. Mannen als Hegius, Kemner, Murmellius, Bugenhagen, hadden een internationalen naam. En wij kunnen ons niet denken — trouwens de voorbeelden zijn er van — dat, als niet werkelijk van heinde en ver naar de scholen der beroemdsten getrokken werd, het in Murmellius zou zijn opgekomen, onder aanhaling van illustre feiten uit de oudheid, „zonder van onzen tijd te reppen, alhoewel er tal van voorbeelden uit zouden bij te brengen zijn”, te betoogen, dat „probatos magistros vel labioroso itinere requirendos esse”. — een thema, dat hij ook in de volgende verzen, minder gedocumenteerd maar met een aardigen Horatiaanschen klank, behandelt:¹⁴⁾

Ut bonas artes, iuvenis, capaci
 Mente perdiscas, patiens laborum
 Omnibus nervis animi probatos
 Quaere magistros.
 Optimum morbo medicum laborans
 Expetit. Cur non rudibus magistris
 Arte spectatos celebrique praefers
 Nomine claros?
 Quem latet splendor sophiae Platonis,
 Graeciae magnae peragravit oras
 Et Pharon causa studii petivit
 Pythagorasque.
 Gadibus Romam celebrata quosdam
 Livii traxit, liquido fluentis
 Fonte Suadelaë placidoque pleni
 Nectare, fama.*)

14) Enchiridion Scholasticorum XVII. De mag. et disc. offic. XXV, ed. Bömer.

*) Opdat gij, o jongeling de schoone kunsten met ontvankelijken geest zult leeren, zult gij geen moeiten ontziende en met al uwe kracht uitstekende onderwijzers moeten zoeken. De zieke zoekt naar den besten geneesheer. Waarom geeft gij niet boven onontwikkelde meesters den voorkeur aan hen die beproefd zijn in de kunst en wier naam beroemd is? Hij wien de glans verborgen was van Plato's wijsheid, doorreisde het groote Griekenland, en Pharos (Afrika) bezocht hij ter wille van de studie, even als Pythagoras. (Bedoeld is Democritus, die, naar verhaald wordt zijn bezittingen te gelde maakte om studiereizen te kunnen doen.) En de faam van Livius, gevierd om den stroomenden bron der vloeiende welsprekendheid vol aangenamen nectar, trok weleer uit het verre Gades (Spanje) den jongeling naar Rome.

Onder zijn leerlingen waren er dan ook die heel uit Pommeren zijn lessen kwamen hooren¹⁵⁾; eenige jaren vóór M's komst, onder het rectoraat van Barthold van Keulen, ging een der lectoren naar Oostfriesland om vandaar klerken mede te brengen. Dan hebben wij de verklaring van een der praeceptoren van Murmellius, Guilielmus Zuermond, — later stads-secretaris — dat er te zijner tijd ongeveer 600 leerlingen waren van buiten de stad — scholastici externi. — Voor enkele klassen geeft hij de cijfers: In de 7de had hijzelf er meer dan 100, in de 6de waren er meer dan 125, in de 4de zelfs 150, in de 3de iets meer dan 60, de rector had in de 2de „tot electos discipulos quot Salvator noster Apostolos”, terwijl er in „octavo et nullo” ongeveer 200 waren zoo van binnen als buiten de stad.¹⁶⁾

Dit zijn er tezamen ongeveer 650, terwijl de 5de en 1ste klasse niet worden vermeld en het niet volkomen duidelijk is of deze cijfers slechts betrekking hebben op de extranei alleen, terwijl wij ook niet weten uit welk jaar van Murmellius' rectoraat de opgave is. Wij zouden vermoeden niet uit het laatste, aangezien hij nog niet een klasse van primani heeft. Nemen wij dit aan, dan kan zeer gemakkelijk, door opschuiving en nieuwen toevoer in de laagste klasse, het volgend jaar een cijfer van ongeveer 900 zijn bereikt.

Maar al ware het niet zoo, dan was er toch in elk geval het zeer aanzienlijk cijfer van ver over de 600. Gouda zou zeer tevreden geweest zijn als onder Nannius het getal der leerlingen meer dan 200 bedragen had.¹⁷⁾

Men kan dus begrijpen hoezeer de stadsregeering ingenomen was met een dergelijken toestand en het is niet geheel en al onbaatzuchtige zin tot bescherming der wetenschap, die haar er toe bracht zóó beroemde

15) Zie daarover nader in het volgend hoofdstuk.

16) Bijlage D.

17) Kesper p. 23.

mannen heel in deze, zoo zeer uit het centrum gelegen, stad te doen komen. In de klachten over het verval der school — wij haalden er iets van aan in de Inleiding — vinden wij ook eigenlijk niets, dat wijst op spijt over den achteruitgang van het onderwijs, maar wel over dien van de excynsen en voordeelen die de stad van de vele vreemde scholieren, de „uytheemsche jongheeren”, had.

Wat de schoolbloei voor de stad beteekend heeft, kan ons blijken uit hetgeen daaromtrent medegedeeld is in de Informatie van 1514, waaruit wij tevens de vergelijking kunnen maken met de grootte der stad. Deze Informatie leert ons daaromtrent het volgende¹⁸⁾. Er waren toenmaals 889 haardsteden, waarvan 24 onbewoond en 62 toebehoorende armen „die om broot gaen”, bovendien 16 door priesters bewoond, zoodat er 787 haardsteden overblijven van burgers; het getal der communicanten was 2800 — dat der geheele bevolking zal dus zoo ongeveer 3800 à 4400 geweest zijn. De toevloed der leerlingen moest dus zeer merkbaar zijn, ook al konden burgemeesters in 1514 nog niet meer zeggen dan „dat zij hebben een schole, daer zij omtrent 350 clercken van buyten schole (Fruin wil hiervoor lezen: van buyten der stede; wij eenvoudig: ter schole) hebben”.

De wijnexcys die ongeveer 200 gulden opbracht, steeg in 1511 dan ook „Midts dat de scole aldaer gecommen was” tot 390 en in 1512 tot 403 gld. De bierexcys die vroeger 2900 gld. opbracht was in 1511, 3640 en in 1512 3822 gld. De korenexcys steeg van 678 tot 975 en 988 gld.; de lakenexcys van 120 tot 156 en 169 gld.; de turf- en houtexcys van 186 tot 221 en 234 gld. Het geheele inkomen der stad was van 1502 tot 1511 met 1200 gld., in 1512 met nog 240 gld. gestegen. Waartegenover de uitgaaf stond van 150 gld. voor „de rectoer mit vyf rectoers van der schole”. Met het oog

18) Informatie p. 73 v.v.

echter op de mogelijkheid, „dat de schole failleerde”, estimeerde de vroedschap het inkomen der stad niet op het cijfer van 1512 zijnde 5742 gld., maar op 5320 gld., reden waarom ik meen te mogen aannemen, dat reeds in 1512 het voordeel minstens 450 gld. en waarschijnlijk veel meer bedroeg, maar tegen het einde van Murmellius' verblijf in 1516 en 17, toen het getal leerlingen van buiten van 350 op 600 was gestegen, zeker een kleine 2000 gld. heeft beloopen, wat op een 16de eeuwsch budget een zeer belangrijk bedrag is, — ongerekend dan nog de voordeelen, die de burgers zelf van die vele vreemden genoten.

De glorie duurde echter slechts kort. De plundering door de Gelderschen in den zomer van 1517 beëindigde haar ruw, en men kan aannemen, dat nadien tot de Reformatie het getal leerlingen op het normale teruggebracht en eer gedaald dan gestegen is, vooral onder de invloeden, die wij bij de bespreking van de beteekenis der bijscholen hebben behandeld.

Rest ons nog met enkele woorden die leerlingen te vermelden, die het verder in de wereld gebracht hebben, dan de kameraden met wie zij kattedwaad uithaalden, en die voor de eerste beginselen dan toch dank weten aan de Alkmaarsche school:

In een ander verband¹⁹⁾ noemden wij reeds *Jan Voirburch*; niet werd daarbij vermeld, dat hij doctor was in het geestelijk recht, noch het vermoeden geopperd, dat hij dezelfde kan geweest zijn als de *Johannes de Almaria*, in 1408 als Heidelbergsch student ingeschreven met de bijvoeging „Magister Parisiënsis”. Dan is hij ook waarschijnlijk dezelfde als de *Johannes van Alkmaar*, die, eveneens „Magister in artibus studii Parisiënsis” en „clericus Traiectensis diocesis”, ws. reeds in 1388 te Praag tot „baccalaureus in artibus” werd bevorderd, en die

19) Zie hiervóór pag. 27.

in 1417 voor het concilie te Constanz verscheen, beschuldigd een aanhanger van Hus te zijn, en tot inkeer gekomen in een *Abiuracio* zijn dwalingen herriep²⁰). Voirburch overleed in 1431.

Een andere *Johannes de Alcmaria* als clericus in 1409 te Heidelberg ingeschreven, wordt verondersteld dezelfde te zijn, die in 1441 gedurende eenigen tijd aan het hoofd stond der Keulsche Hoogeschool.

Voor den dichter van een neder-saksische bewerking der geschiedenis van „Reynke de Fos”, heeft men gehouden een *Hendrik van Alkmaar*, waarschijnlijk dezelfde als de Raad van bisschop David van Bourgondië, die daarna verbonden aan het Geldersche hof, als opvoeder en onderwijzer der kinderen van Philippa, de zuster van hertog Karel van Gelder, en Renatus II, hertog van Lotharingen, in dienst van dezen vorst overging.²¹)

Hoveling was ook de geleerde *Dirck van Foreest Jacobszoon*, die eerst in Italie, daarna in Turkije in Constantinopel als medicus had gepractiseerd, om ten slotte geneesheer te worden in Polen aan het hof van den bisschop van Wilna. Hij was een neef van den vader der andere leden dierzelfde familie, die wij hierna zullen noemen.

Over *Gerhardus Bastius* of *Bastianus* spreken wij evenals over *Petrus Nannius* in het volgend hoofdstuk, daar zij behalve leerlingen ook onderwijzers in hun vaderstad waren.

Reeds vermeldden wij een lid van het geslacht van Foreest, die als medicus een zekeren naam en in elk geval de verdienste had zijn achterneef *Pieter Jordaenszoon van Foreest*, volgens diens eigen verklaring, opgewekt

20) Zie over dezen „ketter”: Moll in Stud. en Bijdr. III p. 1 en v.v. Versl. der K. Ac. v. Wet. Afd. Lett. 2de R. dl. 3 p. 375.

21) Zie de uitgave van R. de V. door mr. Jacobus Scheltema 1826, p. XXIX en XXX; over het auteurschap v. H. v. A. ook Martin in zijn uitgave Van den Vos Reinaerde: pag. XXIII.

Nog te noemen Jan van Scorel, de schilder.

te hebben tot beoefening derzelfde wetenschap. Na te Alkmaar onder Nannius te hebben geleerd, ging hij diens lessen te Leuven volgen, om, na afloop zijner taalstudiën, op aandringen van Nannius bij zijn vader, verlof te krijgen tot de studie der medicijnen, die hij te Leuven begon en in Italie voortzette. Geboren in 1522, verwierf hij reeds 29 November 1543 te Bologna den titel van doctor. Vandaar trok hij naar Pavia en naar Rome, in 1544 naar Parijs; vandaar naar Pithiviers bij Orleans, waar hij practiseerde van 45—46, waarna hij zich te Alkmaar vestigde om daar te blijven tot 1558, wanneer hij naar Delft geroepen werd ter gelegenheid eener zeer hevige pestziekte. Aldaar benoemd tot stadsgeneesheer, bleef hij er tot hij in 1584 terugkeerde naar Alkmaar

Daar werkte hij tot zijn dood, in 1597, aan het opschrijven zijner waarnemingen, waarvan het lijvig resultaat: zijn *Observationes* eerst door den zorg zijner twee neven Adam en Jorden, geneesheeren als hij, na zijn dood voltooid en uitgegeven werd. Een boek dat nog hedendaagsche medici om de nauwkeurige ziekte-geschiedenissen en de zorgvuldige mededeeling der gevolgde behandeling belangstelling vermag in te boezemen.²²⁾

Het was deze Petrus Forestus die Willem I behandelde wanneer hij te Delft was, sedert 1573 tot zijn dood, waarna hij ook met C. Busennius prinses lijck schouwde en daarover rapport uitbracht aan de Staten Generaal.²³⁾ Hij was gehuwd met Eva van Teylingen. Zijn beide kinderen stierven jong.

Ook zijn broeders *Jacob* en *Jan* beoefenden de geneeskunde, waarin de eerste het in zijn tijd tot een zeer

22) Getuige de uitvoerige studie van Dr. L. Meunier te Pontoise in *Janus* 1902, Un grand praticien du XVI siècle: le Hollandais P. F.; zie ook Mr. J. Soutendam in Nijhoffs Bijdragen IIIe reeks dl. V. p. 251.

23) Zie C. W. Bruinvis in Alkm. Jaarboekje 1853, en Fruin, Verzameld. Geschriften: III p. 40: Over eenige ziekten van Prins W. I.

goede reputatie bracht, de tweede, schout der stad geworden, weinig aan zijn vak schijnt te hebben gedaan.

Zeer bekend is Pieters jongere broeder *Nanning*²⁴⁾ — evenzeer leerling van Nannius, die, meen ik te kunnen veronderstellen, de broeder der moeder van dit geslacht was.²⁵⁾ Hij was, oorspronkelijk voor geestelijke bestemd, jurist geworden en bracht het in zijn vak tot pensionaris zijner geboortestad; — hij was dat tijdens het beleg, waarvan hij in het latijn de geschiedenis schreef²⁶⁾, tot hij benoemd werd tot raadsheer in den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en Westfriesland (1582), in welke betrekking hij bleef tot zijn dood in 1592. Belangrijke diplomatieke zendingen werden hem opgedragen: in 1575 naar de vredehandeling te Breda; naar de onderhandelingen over de Unie tusschen Holland en Zeeland; naar de groote vergadering te Middelburg in 1576; naar de Algemeene Statenvergadering te Brussel in 1576 met P. Buys en D. de Bye. In 1581 was hij bij hen, die prins Willem de grafelijkheid van Holland aanbieden moesten.

Grooten invloed op de laatstgenoemde Foreesten — niet zoozeer dus op Pieter — heeft zeker de Alkmaarsche priester *Cornelis Cornelisz. Cooltuyn* gehad, die later huwen zou met hun zuster ~~Margriet~~ Jordaeusdr.; Cooltuyn was eerst priester te Alkmaar, daarna pastoor te Enkhuizen, waar al spoedig de aandacht viel op zijn onrechtzinnig optreden. Hij verkondigde steeds duidelijker de leerstellingen der hervormden, zoodat het kerktoezicht zich er mede bemoeide en hij zijn ambt te Enkhuizen

debrins.
zie H.A.v.
Foreest
Het overste
geslacht v.F.

Geestruyd

- 24) Fruin noemt hem in het aangehaalde artikel ten onrechte ouder: Pieter was in 1522, Nanning in 1529 geboren.
- 25) De moeder was Margaretha Nannings, de dochter van den Alkm. vroedschap Nanning Beyers.
- 26) *Brevis Narratio de Obsidione Alcmariana, quam post hebdomades septem, Anno 1573, Hispanus cum Magno suo damno atque ignominia dimittere coactus est Autore Nannio Foresto Alcmariano.* 15 Oct. 1573. Het werd nog in hetzelfde jaar vertaald.

neerlegde. Hij vestigde zich toen weder in zijn vaderstad en gaf er onderwijs aan een bijzondere school, zoo nu en dan eens voor een der priesters een predikbeurt vervullende. Toch werd hij na den dood van pastoor Laurens Sas tot diens opvolger benoemd, maar slechts zeer kort bekleedde hij het pastoorsambt. Als verdacht van ketterij wilde men hem in 1559 gevangen nemen, toen hij nog tijdig ontweek en naar Emden trok; niet zonder grooten invloed te hebben geoefend in Holland en Westfriesland, waar hij sedert zijn vertrek uit Enkhuizen vaak heimelijke predicatiën had gehouden. Enkele leerlingen: Jan Arendsz., Pieter Cornelisz., Aelbert Gerritsz. en misschien ook Johannes Sakerides, de pastoor te Haringkarspel, die later professor in Kopenhagen werd — de beide eersten ten slotte predikant in hun vaderstad Alkmaar, — bestendigden dien niet weinig, ook al zouden dezen, vooral Pieter Cornelisz., meer Calvinistisch worden, een richting waartegen Cooltuyn zich steeds heeft verzet. Te Emden, waar hij reeds in 1560 vrouw en kind tengevolge van een besmettelijke ziekte verloor, werd Cooltuyn voorganger der gemeente en werkte hij als zoodanig mede tot de uitzending der eerste leeraars naar Holland. In 1567 stierf hij er. Reeds in 1559 was van hem een boekje verschenen: *Euangeli der Armen*²⁷⁾ dat grooten opgang maakte en een der meest populaire eerste hervormde geschriften was²⁸⁾.

27) De volledige titel luidt: Dat Euangeli || der Armen || Dat is: der Ellendigen Troost || vergadert ende gemaect | van Cornelis || Cooltuyn | wt die Schriftuer | ende Schriftuerlicke Doctooen | tot troost || voer hem seluer | in sijn Ballingschap | en || voer ander menschen | die met lijden || belaeden sijn | gheordineert in vier || Visitacien | doer een tsamen || spraeck van twee personen || Theophilus ende Dorothea || =

Aan het slot: Wtghegheuen | Bij Heeren || Cornelis Cooltuyn van Alekmaer || In den jaere || nae Cristi onses || Heeren en Salichmakers || geboorte || M D ende LIX.

28) Zie over hem Brandt Hist. d. Ref. I 149, 219, 226: Ypey en Dermout I Aant. p. 56; Meiners Oostvr. Kerkgesch. I 355, 370 e. a.

Een ander priester, minder bekend, en niet afvallig geworden, was *Garbrandus Sutor*: Garbrand Claesz. Schoenmaker. Hij was een leerling van Nannius en studeerde later te Leuven. Daar kwam in 1534 een bundeltje latijnsche verzen van hem uit: *Edyllia*²⁹⁾. Uit deze blijkt dat hij toen reeds behoorde tot de Sint Jansheeren te Haarlem: tot enkelen bovendien (van Zanen, Cornelis Scotus, Joannes Paulus) richt hij, evenals aan „Nannius Gymnasiarchus” epigrammen, terwijl de overige gedichten meest alle aan de Heilige Maagd zijn gewijd. Dit maakt het vrij zeker dat hij dezelfde is als Garbrand van Alkmaar, in 1537 pastoor te Hazerswoude — een parochie de Haarlemsche commanderij toebehoorende — een waardigheid, die hij tot 1563 bekleedde, terwijl hij in het najaar van 1567 te Haarlem overleed. Zijn erfenis, die niet zoo verwerpelijk was, werd in 1568 verdeeld³⁰⁾.

Jan Claesz., de doopsgezinde leeraar, die in 1544 een zeshonderdtal geschriften van Menno Simonsz. te Antwerpen liet drukken en algemeen in Holland verspreidde -- waarvoor hij te Amsterdam ter dood gebracht werd — was mede Alkmaarder van geboorte.

Twee andere hervormers vermeldt te Water in zijn Reformatie van Zeeland als zijnde Alkmaarders van afkomst, nml. *Wouter* en *Pieter Deelen*, vader en zoon, die zich omstreeks 1540 te Middelburg onthielden, om de Hervorming door vermaning en prediken voortgang te doen hebben. De zoon wordt gezegd uitgemunt te hebben in allerlei wetenschappen; hij stond in gestadige briefwisseling met Aldegonde en Bucerus, vertaalde de 26

29) D. Gar || brandi Sutoris Alemariani || Joannitae || Edyllia || Lovanii || Ex officina Rutgeri Resci || 1534. Een exempl. van dit zeldzaam boekje is in de Biblioth. v. h. Sted. Mus. te Alkmaar.

30) Zie over hem Bijdr. t. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarl. jøarg. IX in het aan de parochie Hazerswoude gewijd, uitvoerig artikel. Het feit dat Garbr. daar o. a. vermeld wordt als zegelende G. S. V. A., maakt het vermoeden dat hij de dichter Sutor is, vrij wel tot zekerheid.

boeken van Sleidanus, en werkte mede aan een vertaling van het N. Testament. De vader was met Marten Micron de eerste predikant der Hollandsche gereformeerde gemeente te Londen; de zoon was dat later met hem, tot beiden onder Maria moesten uitwijken naar Emden, vanwaar hij naar Frankfort en vervolgens naar Antwerpen beroepen werd. Van 1562—70 was hij weer te Londen, waar ook de vader terugkeerde en in de gemeente werkte³¹⁾

Jonger is een spruit uit den te Alkmaar gebloeid hebbende tak der *van Teylingen: Augustijn*, de zoon van Jacob Augustijn sz., geboren in 1549. Na de Alkmaarsche school bezocht te hebben trok hij naar het buitenland, te Douay studeerde en promoveerde hij in de medicijnen; later vestigde hij zich te Haarlem waar hij een goeden naam had. Hij schijnt een werk over zijn vak te hebben geschreven³²⁾.

Ziet hier enkelen, die iets meer naar voren treden. Wie weet hoevelen er geweest zijn, die evenzeer of meer de vermelding waard waren, wier naam is verloren gegaan met die van zoovele brave geleerden en nijvere burgers. Laat ons hopen, dat wij nog zeer velen hadden behooren te noemen en dat er eenige waarheid lag in het *Carmen ad studiosam iuventutem* van den, overigens onbekenden, leerling der Alkmaarsche school *Girardus Calinbrocanus*³³⁾, die schoon in niet onberispelijk latijn, toch kort en krachtig en uit een dankbaar hart dichtte:

„Alemaria locus est musis Hollanda inventus
Aptus, ubi mentem rite polire potes”.

„Alkmaar, de Hollandsche stad, is door de Muzen verkoren
Als zeer geschikt er den geest naar het behoort te beschaven”.

-
- 31) Zie over de beide Deelens o. a.: *v. Meteren* (ed. 1614) fol. 14b en 14a; Schoockius, *Canon. Ultraj.* p. 451, 494, J. te Water *Reform. v. Zeel.*; Glasius op W. D.; Reitsma *Gesch.* pag. 91, 92.
- 32) Het is ons niet mogen gelukken den titel van dit boek, noch minder het boek zelf te ontdekken.
- 33) Aanwezig in het gemeente-archief met nog enkele andere evenmin onberispelijke producten van de schooljongens-poëzie dier dagen.

Het doet goed na de kwade trekken , die wij van de schooljeugd in den aanvang van dit hoofdstuk mededeelden , het niet te behoeven eindigen , voor wij dit bewijs leverden , dat de schoone en zeldzame schooljongensdeugd der dankbaarheid bij hen toch ook niet geheel werd gemist !

VII.

De Onderwijzers.

De schoolmeester, — „rector scholarum”, staat reeds achter den naam van den oudst bekende te Alkmaar — was in dagen, dat lezen en vooral schrijven lang niet ieders werk was, een persoon tegen wien met grooten eerbied werd opgezien. Meestal zelf kerkdienaar, vaak priester, vertoonde hij zich in den eerzamen tabbaard, terwijl het imponeerende der verschijning nog werd verhoogd, door het zichtbaar dragen van enkele der aan zijn ambt eigenaardige attributen.

Valcoogh somt die attributen op in de volgende verzen :

Ten eersten sal hij hebben een fraeye handplacke,
Met een wacker roede van wilghen tacke,
Met een pennemes dat wel ende scherp can snijden
Een zantdoosken, daer de zande opt papier deur glijden,
Met een schrijfladeken dat men sluyt als een tas,
Daer sal hij in houden, pennen, signet, groen was,
Met een inkthoorenken daer boven op staende
Een lustighe coker op sijn sijde als hij is gaende,
Een metalen candelaer daer men op set twee lichten,
Een schoon protocollus, daer hij uyt leert brieven dichten,
Een reken bort, daer men met penningen op leyt en rekent,
Een ley, een schrijfboec, daer hij zijn scholiers in teeckent,
Een blau teghel, met een looper van kieselnigh-steen
Daer hij alle coleuren van inckt op wrijft seer reeu,
.
Een bosch gansepennen en pergamenten vellen,
Een glas vol swarten inckt daer bij stellen,
Met dry oft vier boeck wit papier,
Cijffer-boeckxkens wel dry ofte vier,
.
Schelpkens, horenkens, groot en cleyn van fatsoen,
Daer hij alle couleuren van inckt in sal doen...”¹⁾

1) Ed. Schotel p. 10.

Plak, roede en inkkoker, daaraan kon men den onderwijzer herkennen, en zoo sterk was de traditie in deze, dat nog in de 18de eeuw bij de installatie van een rector deze in ambtsgewaad met deze drie insignia op zijde plechtig van huis gehaald en naar de school geleid werd²⁾.

Soms waren de schoolmeesters groote heeren, of grafelijke beambten, maar dan lieten zij het ambt „bedriven” door een ander en genoten zelf slechts de inkomsten, doch zoodra de steden zich eenigszins ontwikkelden, streefden deze er naar zelf de schoolmeestersbenoeming in handen te krijgen, hetzij door begiftiging met het recht daartoe, hetzij door de school te pachten.

Dat te Alkmaar het laatste waarschijnlijk geschiedde van 1400 tot 1500, terwijl na dien de stad direct benoemde, hebben wij hiervóór getracht aannemelijk te maken, zooals wij ook salarissen en andere inkomsten behandelden. Hier rest ons dus slechts de bespreking van de personen der onderwijzers.

Voor de oudsten vloeien daarvoor de bronnen schaars, vooral wel doordat het gemeentelijk archief van vóór 1517 bij den verwoestenden inval der Gelderschen grootendeels is te loor gegaan.

In 1381 vinden wij een mr. Henrick Pietersz. „rector scholarum” vermeld als getuige bij de stichting eener vicary op het altaar van O. L. Vrouw in de Parochiekerk. Daar de begeving daarvan gegund werd aan het Papengilde, ligt het vermoeden voor de hand dat onze rector lid van dat gilde was.³⁾

Vóór 1393 was mr. Henrick vervangen door mr. Claes van Delft. Immers in dat jaar onderhandelt deze laatste met de regeering van Leiden over het rectoraat aldaar. Reeds met Pinksteren was de zaak beklonken en schonk

2) Schotel. Ill. School p. 138.

3) Zie over deze vicary-stichting door mr. Huych Willemsz. C. W. Bruinvis in Bijdr. t. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarl dl. XVII p. 409 en over het Papengild denzelfde ibidem dl. XXV p. 153.

men hem twee kannen wijn, doch eerst met het nieuwe jaar werd hem daar „die scoel bevolen”. terwijl eerst in Maart een instructie voor hem en zijn gezelschap werd vastgesteld.⁴⁾

Reeds in 1390 waarschijnlijk was hertog Albrechts „messagier”, Hugu Hugensoen in het bezit der school, die hij in elk geval nog in 1404, en wellicht wel levenslang bezat, maar zonder zelf onderwijs te geven.

Omtrent zijn opvolgers gedurende de 15de eeuw zijn wij geheel en al in het onzekere. Wij kennen hunne namen niet, weten nog minder van hunne werkzaamheid. Wij zouden haast zeggen, dat dit ook weinig ertoe doet, daar noch de eene noch de andere op eenige belangrijkheid zou kunnen bogen.

Dit zou anders worden, toen onder de Bourgondiërs de stad begon te bloeien, een bloei, die, ofschoon onderbroken door de slechte jaren aan het eind der 15de eeuw, toch stijgende was tot de rijkdom der stad den plundersaars te aanlokkelijk voorkwam om niet een tocht diep in Noordholland ervoor te wagen; de na haar deelneming aan het Kaas en Broodspel zonder wallen en poorten liggende stad was een te gemakkelijke buit.

Uit die jaren omstreeks 1500 dateert de bouw der St. Laurenskerk, welke imposante schoonheid nog tot

4) Dr. L. Knappert was zoo welwillend mij de volgende extracten uit de Tresoriers-rekeningen van Leiden te bezorgen:

„Item des dynsdaghes nae die pynster heilichdaghe den nuwen scoelmeester geschoncken 2 canne wijns tstoep 8 gr.”

Tres. Rek. 1392 fol. 15 recto.

„Item des Saterdaghes nae dertienden dach (dat is dus Zat. na Driekoningen) so quam meester Claes van Alcaer opter stede huys die der scoel bevolen wort. . .”

Tres. Rek. 1392 fol. 20 recto.

„Item men mr. Claes van Delft die scoel beval ende men hem die scoel daermede gaf te regieren met mr. Bette.”

Tres. Rek. 1392 fol. 21 recto.

Evenals jhr. Ramm. Elzevier (Navorscher III 292) meent ook dr. K., dat uit het verband wel aannemelijk is, dat mr. Claes, die overigens steeds „van Delft” genoemd wordt, in Alkmaar was vóór hij te Leiden kwam.

Het vermeld contract: Knappert p. 105 en hiervóór p. 33.

bewondering dwingt, niet slechts voor de scheppende kracht van den ontwerper, waarschijnlijk een van het geslacht der Keldermannen waaraan zooveel steden haar kerken te danken hebben, maar ook voor den moed van kerkmeesters, regeering en burgerij, die zulk een groot werk durfden ondernemen in een vast vertrouwen op de toekomst hunner stad. Toen werd ook de groote oostvleugel van het stadhuis hersteld en bijgebouwd, met trappen en toren: — een bouw, die nu nog onder de beste voortbrengselen der laat-gothieke burgerbouwkunde zou kunnen gerekend worden, ware het niet, dat restauraties met meer ijver dan stijlkennis ten uitvoer gelegd, het effect ervan aanmerkelijk hadden bedorven.

De houten brug aan het eind van de „Langhestraete” werd in dezelfde jaren vervangen door een van steen, nog steeds als de Steenenbrug aangeduid⁵⁾.

Een leening van 6400 ponden werd door de regeering onder de burgerij door den verkoop van lijf- en losrenten geplaatst, waarvoor 24 Juni 1505 door den landheer vergunning was verleend, gevolgd door een tweede, omgeslagen over omtrent 150 personen, die 7 Sept. 1508 was toegestaan, welker opbrengsten zeker moesten dienen tot het bekostigen dier groote werken, waarvoor de parochiekerk de gelden gedeeltelijk had voorgeschoten⁶⁾.

Dit alles duidt op welvaart der stad en rijkdom harer inwoners. Het zal dan ook wel vooral met het oog op de stad zijner inwoning zijn geweest, dat Murmellius het epigram schreef, dat in de tweede uitgave zijner Pappa voorkomt:

Innumeris locuples Hollandia rebus abundat,
Nec genus hac hominum mitius orbis habet.
Hollandi iusti mundique et pacis amantes
Sunt et amant Musas, ut docet Alemaria. *)

5) Inventaris Gem. Archief I 1ste ged. No. 41.

6) Ibidem No. 43, 45, 46.

*) Het rijke Holland stroomt over van tallooze zaken en geen vreedzamer menschensoort is er op aarde; de Hollanders zijn rechtvaardig en welwillend en beminnaars van den vrede; ook hebben zij de Muzen lief, zooals Alkmaar ons leert.

Met dien bloei veranderden en stegen de eischen. De stad voelde zich groot en sterk genoeg om ook in geestelijke ontwikkeling te concurreeren met wat elders geboden werd. Waarom zou zich hier, in het hart van het rijke Holland, niet evenzeer een centrum van wetenschap vormen als te Deventer, te Zwolle, te Munster? Was er daaraan ook niet een menigte voordeelen vast welke beteekenis niet gering viel te achten? Men denke aan de cijfers uit de Informacie in een vorig hoofdstuk aangehaald.

Is misschien ook de invloed niet geheel te ontkennen van den schatrijken rentmeester der grafelijkheid en burgemeester der stad: Claes Corf, die zeker meer van de wereld gezien had en het met zijn positie overeenkomstig achtte als voorstander en beschermer der wetenschap op te treden?

Nog meer wellicht moeten wij denken aan dien van Meinhardus Man, monnik en sedert 1509 ook abt der Egmonder abdij, die in geregelde correspondentie met vele humanisten stond, en van wien een hunner schreef: „earum rerum quae patriam suam illustrare possunt quam maxime studiosus, bonorumque omnium ac perinde literatorum liberalissimus fautor et patronus, vir sane integra fide, integriore doctrina, integerrima religione.”⁷⁾*)

Bij het ontbreken van eenige nadere gegevens blijven dit alle gissingen, maar het komt ons zeer waarschijnlijk voor, dat al deze dingen te zamen de Alkmaarsche regeering er toe gebracht hebben, pogingen in het werk te stellen om van de beste humanisten aan de Groote School te verbinden, ten einde door hun internationale

7) Aurelius bij P. Scriverius, *Batavia Illustrata* p. 96. Murellius droeg hem zijne Caroleia op met een voorrede, die van grooten eerbied en persoonlijke vriendschap getuigt, en die wij onder de Murelliana afdrukken, uit een der zeldzame ex. van dit boekje aanwezig in de Kön. Un. Bibl. te Munster en ons welwillend toegezonden.

*) Zoo ijverig mogelijk waar het zaken betreft die zijn vaderland beroemd kunnen maken, vrijgevigst begunstiger en patroon van alle goede letterkundigen, een man van zuivere trouw, zuiverder geleerdheid en allerzuiverste godsdienstigheid.

vervaardheid een groot aantal leerlingen hierheen te trekken . en het aanzien der stad te vergrooten.⁸⁾

Nog niet behoorden tot deze onderwijzers mr. Gherijt Arijsz. en mr. Wouter Jacobsz. Kortges (misschien de latere burgemeester?) die in 1478 en 1486 vermeld worden. De humanisten komen iets later.

De eerste, waarschijnlijk, van hen, was volgens Hamelmann⁹⁾

ANTONIUS LIBER

de Vrije of Frije uit Soest, — Susatensis Westphalus, een medestander der oudste humanisten: von Spiegelberg, Agricola¹⁰⁾, Hegius en von Langen, wiens medescholier hij volgens H. te Deventer was, en eigenlijk, zooals Reichling hem noemt, „de eerste dier dolende ridders van het Humanisme.”¹¹⁾ Hij studeerde later ook te Padua en wordt reeds in 1469 te Groningen als onderwijzer aangetroffen. waar hij zekere Berta huwde, bij wie hij een zoon en minstens twee dochters had. In 1473 was hij te Wezel, daarna te Keulen, Heidelberg, Freiburg, Bazel, ~~en~~ andere plaatsen, tot hij ongeveer in 1480 te Deventer kwam. Daarna was hij te Kampen, Amsterdam en Alkmaar.

Wanneer en hoelang hij te Alkmaar was, weten wij niet nauwkeurig, maar kunnen wij toch ten naaste bij gissen. In een, voor de historie der Alkmaarsche school zeer belangwekkenden, brief¹²⁾ van Alardus van Amsterdam, waarop wij zoo aanstonds terug komen, blijkt, dat hij eerst te Kampen, daarna te Amsterdam,

8) In Deventer waren er onder Hegius niet minder dan 2200 leerlingen. Zie Delprat Verh. o. d. Broed. v. G. Groote p. 71.

9) Opera Genealogico-Historica etc. p. 89, 263, 285, 1422.

10) In de uitgave van Agricola's werken door Al. v. Amsterdam komen in dl. II op pag. 174, en 176 twee brieven van Agr. aan Ant. Lib. voor van 1471 en '74.

11) Joh. M. p. 95. De volgende bijzonderheden zijn meestal ontleend aan: G. Creelius: *De A. Lib. Sus. vita et scriptis commentatiuncula* 1879. Dit meldt echter niets van het verblijf te Kampen en Alkmaar. Men vindt er o. a. een aardigen brief in aan zijn vrouw.

12) Zie Bijlage C.

vervolgens te Alkmaar als „een uitstekend opvoeder der jeugd” aan de school verbonden was, „waar hij”, zegt Hamelmann, „het onderwijs hervormde en trachtte zijn leerlingen tot de bronnen zelf der Latijnsche taal te brengen.” Nu is omtrent zijn verblijf te Amsterdam niets te vinden, naar Mr. Veder mij verzekerde, doch omtrent dat te Kampen kon Mr. N. Uitterdijk mij genoeg mededeelen. Volgens het *Officiatorium* werd daar „meister Anthonius Vrije” in 1482 voor 3 jaar tot schoolmeester aangesteld tegen een wedde van 5 £ groot, (de £ gr. gerekend tegen 6 curr. rijns gulden). Als zoodanig werd hij niet gecontinueerd, maar in 1485 werd hij tot stadssecretaris aangesteld ook voor 3 jaar, in welk ambt hij in 1488 gecontinueerd werd, terwijl hij waarschijnlijk tot 1496 in die functie bleef. In 1486 wordt hij in een acte van fundatie genoemd: „Anthonius Vrije clericus Coloniensis diocesis publicus sacra imperiali auctoritate necnon ordinaria admissione Notarius approbatus.”

Is hij na zijn vertrek uit Kampen, te Amsterdam geweest, dan valt zijn verblijf te Alkmaar wel in de eerste jaren der 16de eeuw en zeer kort vóór Bartholomeus van Keulen, die waarschijnlijk in 1511 te Alkmaar kwam. Immers wij vinden in den boven vermelden brief, dat zijne dochter aan een der preceptoren van B. v. K. verschillende geschriften en brieven van R. Agricola verkocht heeft. Daaruit maken wij ook op, (er waren onder deze geschriften namelijk brieven aan Liber gericht), dat de vader hier is overleden. Butzbach, die \pm in 1508 schreef vermeldt hem als pas gestorven. Wij kunnen den dood dus stellen in 1506 of 7.

Wat het verblijf van Liber overigens zoo interessant maakt is juist die dochter,

B A R B A R A

geheeten. Zij toch heeft haar vader bij het onderwijs geven geholpen. Alardus van Amsterdam noemt haar, — en hij kon het weten want hij was de kooper van Agricola's geschriften — „eene juffrouw bij uitstek Latijnsch

en welsprekend. die eerst in Kampen, toen in Amsterdam, daarna te Alkmaar in den tijd onzer vaderen, met haren vader . . . openlijk les gaf.”

Een vrouw, lesgevende aan de Groote School, of althans daar voorlezingen houdende, („*publice docente*”), zie hier een zeer eigenaardig verschijnsel van het humanisme, waarvan ons aan de Nederlandsche scholen geen tweede voorbeeld bekend is. De emancipatie der vrouw was een deel van het humanistisch streven, een bewijs temeer daarvan, dat dit inderdaad slechts was de geestelijke uiting van de rijk en machtig geworden burgerij. Slechts bij deze was het der vrouw mogelijk zich te gaan wijden aan andere dingen dan huishoudelijke. „In de 15de eeuw werd zóó”, zegt Kautsky. „tengevolge van de onmetelijke handelswinsten, de vrouw van den koopman, — en eveneens die van den stedelijken jurist, geneesheer, beambte enz. wanneer hij genoeg geld had — van de werkzaamheden der particuliere huishouding, zoowel als van den arbeid in het algemeen, bevrijd. Zij verkreeg tijd en belangstelling om zich met vraagstukken bezig te houden, die haar in haar vroegeren werkkring verre waren gebleven, die „onvrouwelijk” waren.”¹³⁾ En van dit soort vrouwen, waarvan men er in Erasmus' Colloquia enkele ontmoet¹⁴⁾, ging een beweging uit, die ook minder met goederen bedeede tot vrijer optreden bracht. Tot die laatste categorie zal onze schoolmeestersdochter behoord hebben, die, hoe geleerd ook, toch de nagelaten papieren van haar vader, nog wel afkomstig van den vereerden Agricola, moest te gelde maken.

Of zij te Alkmaar is getrouwd, of dat zij er misschien door privaattlessen in haar onderhoud voorzag, blijkt niet, maar zeker is, dat zij er ten tijde van Murmellius nog was. Alardus v. A. herinnert immers, met een tikje spot, zijn vriend Rescius er aan dat „naar [hij] meent

13) Th. Morus etc. p. 69.

14) Bijv. in dat getiteld: Coll. Abbatis et Eruditae.

deze Daphne [aan Rescius] genoegzaam bekend [was], toen hij, nog zeer jong, te Alkmaar les gaf in het Grieksch."

Wie weet of niet deze dame, met haar niet zeer humanistischen voornaam, maar met een achternaam die niets te wenschen overliet, eene der aantrekkelikheden der stad voor de jongere en oudere humanistische onderwijzers was!

In welke betrekking tot de school in diezelfde dagen

GERARDUS BASTIUS

of Bastianus stond, blijkt niet: „Alkmaarder van geboorte heeft hij in zijn vaderstad de schoone wetenschappen onderwezen" wordt van hem vermeld. Dat dit omtrent 1504 moet zijn geweest, blijkt uit een briefje van hem uit dat jaar aan zijn vriend Petrus Montanus, waarin hij dezen bedankt voor de toezending van zijn *Satyren*¹⁵⁾. Het was ook waarschijnlijk te zijnen huize, dat Montanus overleed, op bezoek zijnde. Is dat zoo, dan was Bastius, toen Montanus stierf in het jaar 1507, waarschijnlijk nog lector onder Liber en volgde hij dien als rector op (had men misschien eerst Montanus aangesteld?) tot hij in diezelfde betrekking beroepen werd te Haarlem, en in 1511 te Alkmaar werd opgevolgd door

BARTHOLD VAN KEULEN,

— Bartolomeus Coloniensis met zijn humanistennaam. —

Deze was te Keulen, Munster, Zwolle en Deventer aan

15) Het briefje, dat overigens niet veel om 't lijf heeft, is afgedrukt in de door dr. Prinssen B genoemde editie van Montanus' *Satyren* (zie zijn art. over P. M. in de Bijdr. v. Vad. Gesch. en Oudhk. IVde R. dl. 3 p. 147). Het is gedateerd: Alcmariæ postridie Palmarum i. X^o Calend. Aprilis. De samenvalling van deze beide data had alleen plaats in 1504. Dat Bastius ten tijde van Murellius te Haarlem was blijkt uit deze regels, hem toegevoegd in M's. Caroleia p. B. IV

„Qui regis Harlemae ludum spectatae magister

Et cum Romanis attica verba tenes,

Omnes ingenii nervos contende politi

Ac Charolum numeris effer in astra tuis".

de scholen verbonden, in de laatste plaats sedert 1489 als leider der vierde klasse. Van Deventer vertrok hij naar Zwolle, waar hij tot 1506 bleef, in welk jaar hij een plaats te Munster kreeg als opvolger van Joh. Grovius. Uit Munster trok hij in 1511 naar Alkmaar. Ten minste de Informacie zegt, dat in dat jaar „de scole gecommen was”, waarmede, zooals ook in de overlevering, het tijdperk van Barthold en Murmellius bedoeld werd. Hij zal hier tot 1513 rector zijn geweest en met een begin van het succes, dat zijn oudleerling Murmellius volledig bereiken zou. Barth. v. K. was ten minste een door allen zeer hoog gesteld man en onderwijzer. Hamelmann vertelt wel van hem, dat hij in Deventer in 1505 als rector zoo slecht beviel, dat hij met den conrector moest ruilen; maar behalve met den goeden naam dien zijn tijdgenooten hem steeds geven, is dat ook in strijd met de feiten, daar bijv. v. K. nooit rector te Deventer geweest is, en in 1505 niet daar, maar in Zwolle was. Bovendien was hij in Deventer genoeg gezien om er terug te keeren.

Immers vóór het verblijf te Minden, waarheen Hamelmann hem uit Alkmaar doet gaan, schijnt het, dat Barthold in 1513 weer in Deventer was. Murmellius toch schrijft in Juli van dat jaar, kort na zijn aankomst te Alkmaar, aan Joh. Aedicollius, den Deventer leeraar, en verzoekt hem Jacobus Faber en Barthold van Keulen te willen groeten.¹⁶⁾ Faber was onderwijzer te Deventer¹⁷⁾, ligt het niet voor de hand te meenen, dat van Keulen het eveneens was? Ten slotte toch naar Minden gegaan zou hij daar in armoede

16) Deze brief is als inleiding afgedrukt van M's Epistolae Morales.

17) Onjuist moet dus de mededeeling van Delprat: Verh. over de Broed. van G. Groote pag. 76 zijn, dat J. Faber in 1503 overleed. Uit een opmerking van Allard v. Amsterdam in het tweede deel van Agricola's Opera opgenomen blijkt zelfs, dat Faber in 1528 nog leefde. Zie de Hoop Sch. Gesch. der Kerkherv. I p. 29.

gestorven zijn¹⁸). Hamelmann, die voor dergelijke zaken de zegsman is, verdient echter weinig vertrouwen ten opzichte zijner nauwkeurigheid. Hij dwaalt in elk geval reeds in het jaar: niet 1514 maar 1516 is zijn sterfjaar¹⁹).

Een reden te meer om onze gissing ten opzichte van het verblijf van B. v. K. aannemelijk te achten, is de vermelding in den meergenoemden brief van Allard van Amsterdam aan Rescius, dat Allard in zijn eerste jeugd onder B. v. K. les gegeven heeft aan de Alkmaarsche school, en een andere in een brief van denzelfde aan Nannius, dat deze nog onderwijs van Allard genoten heeft²⁰). Nu is Allard geboren in 1490 of 91²¹), Nannius in 1500, Barthold van Keulen vertrokken in 1513. Combineert men dit alles: dat Allard onder Bartholds rectoraat aan Nannius les in het Latijn gaf dan kunnen wij dit niet veel vroeger stellen dan 1511 of 12.

Ook dit kunnen wij nog vaststellen, dat reeds onder dezen rector en niet pas onder Murmellius het Grieksch als onderwijsvak te Alkmaar was opgenomen. Dat is dus ook zeer vroeg, gelijktijdig of zelfs vroeger dan in Munster.

Van Barthold den rector afstappend²²) moeten wij den hiervoor reeds als lector onder hem genoemden

18) Een door mij aan het stedelijk archief te Minden gericht verzoek om inlichtingen nopens het verblijf van B. v. K. aldaar, bleef geheel onbeantwoord.

19) Zie hierover Reichl.'s inleiding op de Ep. Mythol. p. VIII. Hij haalt daar het getuigenis aan van Caesarius over Barth. dat hij zou zijn een: „ongetwijfeld groot filosoof”.

20) Deze brief eveneens hierachter afgedrukt als bijlage C.

21) De Hoop Sch. noemt in zijn Gesch. der Kerkherv. I p. 29 als geboortjaar van A. v. A. 1501. Sweertius, Miraeus, Foppens, Paquot, geven 1490 of 91 wat véél waarschijnlijker is.

22) Barth. v. K. schreef o. a.:

Sylva Carminum; Libellus elegiacus de VII dol. Mariae; Canones; de secta Diogenis; en Epistola mythologica; dit laatste werk werd in 1897 opnieuw als *Eine Humoreske a. d. Zeit des Deutschen*

ALLARD VAN AMSTERDAM

behandelen, die volgens eigen verklaring in zijn prilste jeugd — „prisca juventute” — onderwijzer geweest in de Alkmaarsche school, al zal hij, wegens zijn nog zeker niet zoo groote ervaring, wel slechts de lagere klassen onder zijn gehoor hebben gehad. En zijn roem heeft hij elders en later verworven. Reeds vroeg stond hij met zeer velen der geleerdsten van zijn tijd in briefwisseling en schatte men zijne geleerdheid hoog. Cornelius Aurelius schreef zijn *Batavia* in 1515 op aandrang van Allardus, die zelf later de werken van Agricola zou uitgeven. Hij was in 1523 te Amsterdam, waar een boek van hem verscheen, daarna te Leuven en Keulen, hoewel hij Amsterdam vaak bezocht. Ook te Alkmaar kwam hij nog wel. Van hieruit schreef hij den brief aan Rescius. Vele zijner gedichten staan verspreid in de *Opera Minora* van Dionysius Carthusianus (ed. Blomevennae). Hij stierf in 1551²³).

Een ander der praeceptors onder Barthold van Keulen was

HARMEN VAN HEUSDEN,

van wien wij echter niets meer weten dan dat hij — zooals wij reeds hiervoor vermeldden — in 1508 werd uitgezonden om in Oostfriesland voor de school leerlingen te werven, welke reis 5 £ aan de stadskas kostte.

Frühhumanismus, door dr. D. Reichling uitgegeven, met de vertaling en een leerzaam voorbericht.

De Bibliotheek van het Stedelijk Museum te Alkmaar bezit in manuscr. drie gedichten van hem: Carmina Barth. Coloniensis rect. scolae Alem. De Scō Matthia ap̄to patrono tēpli oppidi p̄dicti; Eiusdem: de Scō laurētio martyre patrono oppidi praefati; Eiusdem: Miraculosi sanguinis oppidi Alemariēsis declaratio. Ook schijnt er vroeger in de Corfskapel der St. Laurens een epitaphium van zijn hand op Cl. Corf te zijn geweest. Hermanus Buschius schreef een lofdicht op hem. Murmellius droeg hem een zijner *Elegiae morales*, No. IV, op.

23) Zie over hem: behalve de in noot 21 genoemden: Delprat a. w. p. 83.; v. d. Aa geeft zijn sterfjaar onjuist op, eveneens Glasius.

Na het vertrek van B. v. K. slaagde de Alkmaarsche vroedschap er in den nog slechts 33jarigen maar reeds beroemden conrector van de Munstersche domschool

JOHANNES MURMELLIUS

het rectoraat te Alkmaar te doen aanvaarden.

Het zou ons te ver voeren hier een biografie te geven van dezen „hoofdrepresentant van het Westfaalsche humanisme”, die „als filoloog misschien slechts van Erasmus de mindere, als paedagogisch schrijver met Wimpheling, als onderwijzer met Hegius te vergelijken was en die als dichter nauwelijks zijn gelijken had in Hermanus Buschius of Eobanus Hesse”, zooals Reichling zegt in de voorrede van zijn aan onzen rector gewijd geschrift²⁴). Trouwens dat is na het zoo juist genoemde werk ook overbodig, waarin met groote toewijding en piëteit, misschien wel eens wat vooringenomen, maar toch een zeer nauwkeurig beeld is geteekend, en waarnaar wij dus kunnen verwijzen, ons bepalende tot een kort overzicht van M's. leven, een bespreking van enkele zijner werken, die van beteekenis zijn om zijn figuur als paedagoog te begrijpen, om wat langer stil te staan bij zijn werken te Alkmaar.

In 1480 werd hij te Roermond geboren als zoon van een eenvoudig burger; zijn vader boezemde hem echter warme liefde voor de wetenschap in en zoo bezocht hij na de school te Roermond, waar het onderwijs niet zoo buitengewoon schijnt te zijn geweest, de beroemde Deventerschool, aan welker hoofd Alexander Hegius stond. Deze bijzondere man heeft M., behalve een groote hoeveelheid kennis, ook een groote liefde voor het onderwijs ingeprent en het is ook zeker aan zijn invloed toe te schrijven, dat M. zooals andere van Hegius' goede leerlingen, veel eenvoudiger en nederiger en ook veel gelooviger bleef, dan onder de humanisten gewoonte was. Trouwens Murmellius was in de eerste plaats onderwijzer:

24) Dr. D. Reichling: Johannes Murmellius: sein Leben und seine Werke. Freiburg 1880.

in dit ambt, dat voor hem een roeping was, ging hij zóó geheel op, dat hij alle dingen van daaruit bekeek en zoo voor andere, meer wereldsche, geen oog had. Van Deventer trok hij in 1496 naar de Keulsche Universiteit, waar hij studeerde, ingeschreven bij het collegium Laurentianum, dat behalve voor voorbereiding tot de eigenlijke vakstudie ook voor materieele ondersteuning van zijn kweekelingen zorgde — iets dat M. wel noodig had: immers hij kon, evenmin als Erasmus, die eenige weken na hem ingeschreven werd, het inschrijvingsgeld van 7 weiszgroschen betalen! De Keulsche Universiteit, die op dat tijdstip bij de 2000 studenten telde, had toen Europeesche vermaardheid, en als ten tijde van M. niet slechts diens iets oudere tijdgenooten als Caesarius in 1491 en Buschius in 1495 daarheen kwamen, maar zelfs de reeds beroemde 30jarige Erasmus, dan is dat wel reden om aan te nemen, dat de bekende *Epistolae obscurorum virorum*, die Keulen als broeinest van domheid en barbarisme voorstellen, niet vrij zijn van die onmatige overdrijving, waaraan het humanisme zich te sterker heeft schuldig gemaakt, waar het erop uit was eigen voortreffelijkheid te doen uitblinken tegenover de gebreken van anderen.

M. tenminste gedenkt er het onderwijs van „uiterst geleerde mannen” steeds met dankbaarheid, en het „hoofd der barbaren en duisterlingen”, den veel bespote der *Epistolae*: Arnold van Tongeren, rector van de Bursa Laurentiana, draagt hij een zijner elegien op met versregels die van grooten eerbied getuigen.

In het voorjaar van 1500 verliet M. Keulen, waar hij de licentia artium den 14^{den} Maart had verworven en waar zijn promotie tot „magister” den 26 Maart 1506 zou plaats hebben. Geldgebrek belette hem verder — o. a. in de theologie zooals hij gewenscht had — te studeeren. Hij trok naar Deventer om zijn ouden leermeester Hegius raad en werk te vragen en werd door dezen aanbevolen aan den algemeen geëerden West-

faalschen humanist en maecenas: Rudolf van Langen, te Munster, die juist bezig was de Munstersche domschool te hervormen. Waarschijnlijk had deze aan Hegius het rectoraat aangeboden, maar na diens weigering Hegius' leerling Timan Kemner daartoe beroepen; minder om zijn geleerdheid als om zijn onderwijzers-qualiteiten. De nauwelijks twintigjarige Murmellius werd corrector. En niet slechts dat, maar het is ook vooral aan hem en zijn werk te danken geweest, dat de Munstersche school een vlucht nam, die zelfs die der Deventersche te boven ging. De door hem samengestelde boekjes, waarvan wij in een vorig hoofdstuk reeds enkele behandelden²⁵), werden met graagte gelezen en op de scholen gebruikt. De roep die er van hem ging, kan blijken uit brieven als de volgende, behorende tot een getal van ruim vierhonderd door hem van vrienden, ouders en voogden ontvangen, en waarvan hij er enkele kort na zijn komst te Alkmaar, voorafgegaan door een tiental *Epistolae morales* in verzen, uitgaf²⁶).

25) Zie pag. 41—45.

26) In: Joānes Mur || mellij Ruremundensis || Ep'larū moraliū liber Alemarie p̄ameno || Hollandie oppido compositus || =Famigeratorū aliquot Germanie vi || rorū epistole non illiterate || cum nonnullis carmi || nibus =, zooals de titel luidt der tweede druk, waarvan wij het in de Kön. Land. Bibl. te Stuttgart aanwezige exemplaar, dank der welwillendheid van den biblioth. bij deze studie hebben kunnen gebruiken. Deze tweede druk bevat enkele Alemariana, die in de eerste niet voorkomen. Zie Reichl. Joh. Murm. bibliogr. XXX; Krafft u Crecelius Beiträge z. Gesch. des Humanismus II p. 30 behandelen ook deze editie uitvoerig, waarop wij hierna nog terugkomen.

Wat deze brieven betreft, zegt hij in het inleidend schrijven aan den Deventer leeraar Joannes Aedicollius: Cum enim compluseulos iam annos humanitati (ut optime nosti) me totum manciparim, quadringenae et eo amplius, a plerisque viris eruditissimis ex diversis longe terris ad me datae sunt litterae; et quotidie super communibus studiis etiamnum aliae missitantur; nec nos pauciores scripsimus, sed consueti quicquid in buccam (ut aiunt) venit”.

Zoo schreef Johannes Bugenhagen²⁷⁾ hem heel uit Treptow in Pommeren den 13 April 1512 o. a. :

„Ik begrijp niet, o zeer geleerde Murmellius, wat wonderlijk schoons de wijsheid en de deugd toch bezitten, dat wij zelfs mensehen die wij nimmer hebben gezien, om haar ten zeerste beminnen!... Ik dan ook, sedert ik voor het eerst uw smaakvolle en keurige geschriften, zoo in gebonden als ongebonden stijl heb gezien, heb niet kunnen nalaten den man te eeren, het vernuft te bewonderen en hoewel niet genoeg, te prijzen. Ik heb mij verheugd — zooals die wijsgeer der oudheid — in dezen tijd te leven, waarin zelfs de Germaansche jeugd zich mag verblijden in onderwijzers zóó geleerd en zulke allerbekwaamste latinisten. Want wie uwe geschriften leest zal, (tenzij hij blind is als de uilen bij zulk helder zonlicht) inzien, dat gij zuiver de taal van Latium spreekt en tevens Apollo's lier weet te hanteeren, en daaraan zoete en (zooals een dienaar van Christus betaamt) ook vrome gezangen ontlokt. Maar ik zou niet inzien, dat deze beide dingen van zóó groote waarde zouden zijn, indien gij niet tevens een allerseherpzinnigst wijsgeer waart, en dat zijt gij, moet ik bekennen. En gij toont u voor de groote weldaden, die gij van God hebt ontvangen niet ondankbaar, doordat gij uw licht niet onder de korenmaat zet, maar op den kandelaar, opdat het allen verlichte en niet slechts uw leerlingen..... Dat is toch een heerlijke beschikking der goddelijke liefde, dat ik mij verheugen kan bij anderen te vinden, wat mij ontbreekt. Gij zult zeggen: „Wie is deze man; wat wil deze vleierij?“ — Ik ben, o Murmellius, geen Gnatho; gij zult gelooven, dat wat ik gezegd heb, mij uit het hart komt, zoo gij weet wat ik gedaan heb. Ik zond u mijn broeder Gerard, nadat hij reeds eenigen tijd mijn onderleeraar geweest was, en verrijkt door u met een grooten schat van kennis kwam hij bij mij terug. Toen zag ik enkele werken, die gij hadt geschreven, vele bovendien van andere sehrijvers, zoowel dichters als redenaars, die van uw ophelderingen waren voorzien..... Sedert ben ik, de gebruikelijke langdradigheid in de uitlegging der sehrijvers verwenshende, tot de overtuiging gekomen, dat niets door u is geschreven of uitgegeven, dat ik niet volkomen aanneem, niets geleerd of aanbevolen, dat ik niet opvolg of anderen aanraad op te volgen..... Nu hebt gij bij u mijn geliefden neef en naamgenoot Johannes, wiens makkers: Andreas,

27) Bug. noemde zich toen: sacerdos Christi et Ludimagister”, hij stond aan het hoofd der school van het klooster Belbuck bij Treptow; hij zou later, predikant te Wittenberg en ijverig hervormer geworden, de prediking en organisatie van kerk- en schoolwezen ter hand nemen in de Oostzeestrecken, zoodat hij de evangelist van Noord-Duitschland genoemd werd. Zie over hem K. T. A. Vogt: Joh. Bug. Pomeranus Elberf. 1867.

Joachim en David mijn leerlingen waren. Laten zij zelf u zeggen, wie hun heeft aangeraden hun onderwijzer te Chrysopolis (Ingolstadt) te verlaten en naar u te trekken ten einde geleerder terug te keeren. Bovendien heb ik de gewoonte al mijn leerlingen, wanneer ik hun uw geschriften of commentaren voorlees, aan te raden dat zij toch u zelf zullen opzoeken. Door mij aangespoord zouden velen om uwentwil naar Munster trekken, indien geldgebrek hun niet een beletsel was. Maar gij zult vragen vanwaar ik uwe boeken heb. Enkele bereiken ons door den zorg der boekverkoopers, vele ontving ik van mijn broer, de meeste echter van Georgius mijn onderleeraar die twee halfjaren door u is onderwezen. Maar genoeg hierover....”^{27a)}

Niet minder vol lof is een brief, dien Johan Suave, „doctor et vicedominus Caminensis” uit Stettin aan zijn neef Petrus Suavenius (waarschijnlijk dezelfde, die later met Mosellanus professor in het Grieksch te Leipzig was), medegaf toen hij deze naar Alkmaar zond om het onderwijs van M. te volgen²⁸⁾:

„Hoezeer gij, zeer vereerde, uitstekend zijt in talenten, dat heb ik uit veler mededeelingen en vooral uit de heerlijke gedenkteekenen van uw arbeid kunnen leeren; hoe vol toewijding en hoe onzelfzuchtig gij echter uw plicht doet, daarvan leggen de jongelingen getuigenis af, die

27a) Murmellius was bescheiden genoeg te antwoorden: „Uwe zoo geleerde brief heeft mij zeer verheugd. Niet zoozeer omdat mijn naam daar ginds niet onbekend is, als wel omdat de humanistische studien in die verre streken van Germania bloeien.... Maar ik kan niet nalaten te blozen, wanneer ik de overmatige loftuitingen hoor, die ik niet heb verdiend, en die ik ook niet aanneem maar terugzend vanwaar zij gekomen zijn. En toch zou ik u, ernstig man, niet van vleierij durven verdenken, maar ik geloof dat gij door de liefde tot de gezamenlijke studie verleid, en (om het ronduit te zeggen) door de geruchten bedrogen, dergelijke dingen geschreven hebt. De leerlingen plegen toch — en ik wil deze uiting hunner aanhankelijkheid nu juist niet misprijzen — hun vroegere leermeesters luide te loven en hun namen beroemder te maken. Zoo is het, weten wij, gebeurd, dat zekere toehoorders mijn naam veel meer bij u geroemd hebben dan billijk is. Maar ik bid u laat voor het vervolg dergelijke lofredenen rusten en spreek met mij in uw brieven, zooals gij het ook reeds gedaan hebt over de wetenschappen.” Daarna gaat hij over tot de beantwoording van tal van vragen op het gebied van filosofie en filologie hem door Bugenh. voorgelegd.

28) Scoparius cap. LIII. In de uitg. Bömer op pag. 42.

wij zonder eenige hoogere ontwikkeling tot u zenden en die gij dan nooit anders dan toegerust met de menigvuldigste kundigheden aan ons terug stuurt. Naar mijn meening heeft die Samirs Pythagoras geen klaarder licht in Sicilië kunnen verspreiden, dan gij in onze Duitsche landen gedaan hebt; en die Socrates, die naar men zegt het eerst de ethica uit den hemel gebracht heeft, is geen uitstekender man geweest dan gij; de goddelijke Plato heeft in zijn Academia geen geleerder jongelingen gekweekt dan gij in uwe school, en uit het Lyceum van Aristoteles zijn geen scherpzinniger mannen voortgekomen dan uit uwe inrichting. Isocrates kon niet smaakvoller onderwijzen dan gij het doet, en de school van Theophrastus was niet drukker bezocht dan tot nu toe de uwe. Kortom gij zult ons een Aristarchus, een Carneades, een Demosthenes, een Archimedes zijn; gelukkiger dan Marcus Tullius, die van Athene de rethorica naar Rome heeft overgebracht.”

Toch heeft M. niet steeds aan de Munstersche school kunnen blijven. De eigenliefde van zijn rector Kemner was verre van gestreeld door het feit, dat men eigenlijk niet om hem, maar om Murmellius naar Munster kwam, en dit gaf een gespannen verhouding, die op den duur tot een breuk moest komen. In 1508 verliet M. de Domschool en was eenigen tijd rector van de Ludgeri-school in dezelfde plaats. En ofschoon ten slotte de verzoening plaats had, zoodat M. in 1512 weder aan de Domschool overging, toch voelde hij zich niet meer op zijn plaats te Munster en dit zal wel zeer hebben medegewerkt om hem te doen besluiten, gehoor te geven aan de roepstem der Alkmaarsche vroedschap, toen deze hem de rectorplaats aanbood, voorheen bezet door den door hem hoog geschatten Barth. van Keulen, wiens leerling hij in Deventer nog was geweest. In de vasten van 1513 kwam hij naar Alkmaar²⁹⁾. Wij kunnen ons denken, dat van Keulen of Meinard Man, de Egmonder abt, de aandacht der Alkmaarsche regeering op hem had gevestigd, misschien ook had Allard van Amsterdam, die zijn schoolmakker was geweest — alhoewel eenige jaren jonger³⁰⁾ — en die

29) „Superiori quadragesima huc transmigravi” schrijft hij in Juli 1513 in den reeds hiervoor aangehaalden brief aan J. Aedicollius.

30) Zie Reichling J. M. p. 17.

zoals wij boven zagen, aan de Alkmaarsche school had les gegeven, er zijn roem al verkondigd.

Maar hoe dan ook, hij kwam naar het zoo noordelijk gelegen Alkmaar.

Het viel hem niet mede. Het vlakke land, het vele water, dat Alkmaar omringde, moesten hem wel den indruk geven aan het einde der wereld te zijn. Het verwondert ons niet: ten oosten kwam de Schermeer met zijn vaak sterk bewogen water tot voor de stad, ten noorden lagen de kleine Zwijns- en Vroonermeer, maar daarachter de Heer Hugowaard. In het noordwesten, grenzende aan de broeklanden van Geestmerambacht, spookte de onstuimige Zijpe. Recht in het westen waren de Berger- en Egmondermeren nog niet drooggelegd en zelfs bezuiden de stad, waar, van wat nu Hout en Heilooër bosschen heet nog niets was aangelegd, vond men de Achtermeer, het Groenewater en de Boekelermeer. Het is geen wonder, dat de volksetymologie den naam onzer stad verklaarde als: Al--mere! En ofschoon, ietwat pronkerig, zijn boekjes op den titel vermelden, dat zij geschreven zijn: „Alcmariae peramoeno Hollandiae oppido”, reeds in de eerste Epistola moralis, aan zijn Munsterschen beschermer R. v. Langen gericht, is hij niet onduidelijk in zijn klachten. Wij schrijven er een deel uit af, ook om een proeve te geven van M.'s poezie:

Exul apud Pontum vates Sulmonis alumnus
 Diminuit cantu tristia fata suo;
 Cetera cum magni rapuisset Caesaris ira,
 In Musas potuit iuris habere nihil.
 Socratis auditor saevas eiectus in undas
 Ad Rhodium littus forte natavit inops;
 Cumque ibi vidisset geometrica schemata: dixit
 Sperandum est comites: cernimus artis opus.
 Sic ait: et recta Rhodias contendit in arces
 Ingenio fidens: gymnasiumque subit;
 Illic de sophia cum disseruisset abunde,
 Praemia doctrinae plurima dona tulit.
 Verum est praesidium praeclara scientia vitae,
 Cui vis fortunae nulla nocere potest;

Quam nec crudelis carpit vastatio belli ,
 Non mare , non ventus , nec fera flamma rapit .
 Commoda cum longo decrescant corporis aevo
 Et detrimentum tempore victa ferant ,
 Ars usu crescit : nec sentit damna senectac :
 Maturat sophiae munera longa dies .
 Conficerer senio , Langi , clarissime vatum ;
 Et coqueret pectus noxia cura meum ,
 Ut tua discedens istinc iucunda reliqui
 Colloquia et frugis verba referta bonae :
 Ni mea Pierio revelarem taedia cantu ,
 Arguto fallens tristia corda sono ;
 Sic nec barbaries , nec me vis terret aquarum ,
 Sic procul ex animo sollicitudo fugit ;
 Tutus in hostili musarum munere terra
 Versor et in patria me reor esse mea :
 Nescius excilii sapiens est civis ubique ,
 Quaelibet est docto patria terra viro .”*)

*) „De te Sulmo geboren dichter (Ovidius) verminderde toen hij balling aan den Pontus was zijn droevig lot door zijn zangen; hoeveel overigens de toorn des grooten Caesars mag hebben ontnomen, tegenover de Muzen kon deze geen recht doen gelden.

De leerling van Socrates (Aeschines) gejaagd op de wilde golven, kwam toevallig, van alles ontbloot op het strand van Rhodus. Toen hij daar de geometrische figuren gezien had, zeide hij: er is, vrienden, nog hoop: wij zien een werk van kunst.

Zoo sprak hij: en rechtstreeks ging hij naar de stad, vertrouwend op zijn vernuft; hij nam de zorg voor een gymnasium op zich; en hij bracht, overvloedig over de wijsheid verhandelingen gehouden hebbende, als prijs der geleerdheid zeer vele goede gaven vandaar mede.

Een uitmuntende kennis is een ware steun in het leven, waar aan geen kracht van het lot schaden kan; de verwoesting van den wreeden oorlog vernietigt haar niet; noch de zee, noch de storm, noch het woeste vuur kan haar rooven.

Terwijl de gezondheid des lichaams vermindert op den langen duur en door den tijd overwonnen schade lijdt, groeit de kunst bij het gebruik, en zij voelt niet de nadeelen van den ouderdom. Het lange leven doet de gaven der wijsheid rijpen.

Ik ook, o Langen! beroemdste der dichters, zou verkwijnen door kommer, en mijn borst zou nare zorgen voeden, omdat ik uw aangename gesprekken en woorden rijk aan goede vruchten, bij mijn heengaan ginds heb achtergelaten, —

Ware het niet dat ik mijn verdriet in mijn lied openbaarde aan de Muzen, en met helderen klank de droefheid uit mijn gemoed verdreef; Zóó jaagt noch de onbeschaafdheid, noch het geweld der wateren mij vrees aan; Zóó vliedt de zorg ver uit mijn hart.

Veilig door de gave der Muzen verkeer ik in een vijandig land; het is zelfs alsof ik in mijn vaderland ben: De wijze is overal burger en gevoelt de ballingschap niet; en elke streek is voor den geleerde als zijn vaderland.”

En niet alleen de streek, ook de menschen vielen hem op het eerste gezicht tegen:

„Unum me male habet: quod nobiliore relicta
Veste ob iter longum deteriore tegor —

klaagt hij aan Aedicollus in hetzelfde boekje, en — is het niet hard? :

„Hinc sum despectus plebi: quae judicat omnes
De tunicae pretio et conditione viros.
Si quis conspicuo incedit vestitus amictu
Nomen honorificum si comitatus habet,
Quamvis ignoret tria dicere verba latine;
Aleo, mancipium ventris, ἄμουσος, iners:

.....
Ille saluator: „doctor”; „nosterve magister”!
Scribere nec latium novit epistolium
Nec, quamvis toto turgescat pectore, versus.”†)

Wij vinden hier den echten humanist, die zich en de zijnen door kennis en schoone kunsten tot een beter soort menschen rekent. Hij staat alleen temidden der „barbaries”, van het „profanum vulgus”, maar hij zoekt en vindt troost in zijn studie en zijn verzen, die zijn overal verspreide vrienden waardeeren: dát is hem genoeg:

..... „Nec applausum gloriolamve petit
Judicium vulgi contemnit inane, magisque!”*)

Anders echter is zijn gedrag tegenover de regeering. Deze, die hem beroepen heeft en die hem beschermen

†) Een ding hindert mij: dat ik een minder soort kleding aanheb, daar wegens de lange reis de betere is achtergelaten. Daarom wordt ik door het volk geminacht, dat alle menschen beoordeelt naar den prijs en de toestand van hun kleedij. Als er iemand komt gekleed met een in het oogvallenden mantel, dan heeft hij meteen een eerwaardigen naam, ook al kan hij geen drie woorden latijn spreken, al zal hij een speler, een slaaf van zijn buik, een vijand der muzen, een domkop zijn. Hij wordt gegroet: „doctor” en „onze meester”! en hij kan niet eens een latijnschen brief schrijven, noch een vers, al zou hij zich ook nog zoo opblazen!”

*) „Noch de toejuiching, noch het schijntje roem zoekt hij en het ijdele oordeel der menigte veracht hij nog véél meer!”

zal. wordt op de meest vleierende wijze toegesproken. Met zijn gunstig oordeel is hij al even gauw klaar als met zijn blaam :

„Spectati proceres populi, patriaeque parentes,
Saluete”

roept hij hun toe :

et verum semper amate bonum
Quam sapitis recte : quod publica commoda totis
Quaeritis in medium viribus ingenii,
Ut natis patres : sic civibus omnibus una
Consultatis belle ; negligitisque nihil. /i
Hi tenues ; hi sunt mediocres ; dulcibus illi
Divitiis florent ; quos locus unus habet
Quorum partem aliis ita non praefertis , ut illa
Citra ius spreta tristia damna ferant.
Hoc tractanda modo populi res ; hac decet arte.
Lucis ad empyreae carpere limen iter.”*)

Maar de beste uiting van het wijs regeerbeleid , dat hij in Alkmaars vroedschap zoo hoogelijk roemt, ligt voor den schoolmeester toch nog hierin :

„Nec parvi est meriti bene rem curare scholarum
Artibus ut pueri iustitiaeque vacent ;
Annua delectis stipendia danda magistris
Pallados ut crescant constituistis opes.
Plurimum enim refert, tenero quos audiat aevo
Grammaticos.”**)

*) Aanzienlijken uit een voortreffelijk volk, vaders des vaderlands, weest gegroet, bemint steeds het ware goede, zooals gij het zoo wèl begrijpt; wat tot algemeen welzijn strekt zoekt gij onpartijdig met alle krachten van uw geest, als vaders voor hunne kinderen; zóó draagt gij voor alle burgers te zamen uitstekend zorg; en niets verzuimt gij. Deze zijn arm, die middelmatig; gene schitteren door rijkdommen; van hen dien één stad tot woonplaats strekt, trekt gij niet één gedeelte zoozeer boven het andere, dat dat rechteloos een droevig lot moet dragen. Dat is de wijze om de publieke zaak te behandelen; op deze wijze betaamt het den weg te gaan naar den drempel van het schitterende licht”.

**) „Ook is het geen geringe verdienste de schoolzaken wel te behartigen zoodat de knapen zich wijden aan de schoone kunsten en de rechtvaardigheid. En gij hebt ingesteld dat den uitverkoren onderwijzers jaarlijksche salarissen moesten worden gegeven opdat de macht van Pallas aangroeie; Want het is van het hoogste belang elk soort onderwijzers de jongens in hun prille jeugd hooren.”

Wat dit laatste betreft was de regeering anders niet zoo heel scheutig: de Informatie leert ons, dat op het budget der stad in 1514 voorkwam een bedrag van 150 gld. „voir den rectoer en de vijff rectoers van de schole”, zoodat er voor elk niet zooveel overschoot, doch, zooals wij hiervoor zagen, de inkomsten uit de schoolgelden kwamen evenzeer aan den rector ten goede en waar het getal der leerlingen zoo hoog steeg als ten tijde van Murmellius het geval was, daar kon zijn inkomen toch nog tot een vrij aanzienlijk cijfer stijgen, ook al moest hij daaruit toch ook de andere onderwijzers nog bezoldigen boven hetgeen zij reeds uit de stadskas ontvingen.

In elk geval bleek het Murmellius voldoende om een gezin te kunnen onderhouden en hij trouwde. Wie zijne vrouw was en vanwaar zij kwam is ten eenenmale onbekend. Ja, van het geheele huwelijk zouden wij niets weten, als zijn vriend Buschius niet 14 dagen na M's dood in 1517 de steun van R. van Langen had ingeroepen voor Murmellius' in armoede achtergebleven „jonge vrouw en onmondig zoontje”³¹).

Maar dit kunnen wij aannemen, dat de eigen haard hem meer met de „lieflijke stad” heeft verzoend en — misschien was de vrouw zijner keuze een Alkmaarsche — ook met de menschen raakte hij op beteren voet. Hoe zouden wij anders het op pag. 81 aangehaalde epigram van 1514 kunnen verklaren, of deze regels:

Divitiis, fama, populis Hollandia floret
Moribus, ingeniis, arte, nitore, fide.*)

Dat de bloei der school tot zijn goede stemming medewerkte spreekt vanzelf, en er ligt een niet te miskennen zelfvoldoening en trots in den titel van het

31) 19 Oct. 1517 schrijft hij uit Wesel in de voorrede van zijn *Epicedion in acerbum J. M. obitum*: „Decessit misellae uxorculae et pupillo infantulo, maximum sui desiderium relinquens”, utpote Blemariae despoliatas paulo ante et exiguum aut nullum, eo uno amisso, tanti maeroris tantique vulneris solatium iam omnino fortasse sciturus”.

*) Door rijkdom, roem en zielental bloeit Holland, door zijn zeden, zijn verstand, zijn kunst, zijn bekoorlijkheid, zijn geloof.

epigram . dat wij als motto voor dit boekje plaatsten en dat hier in ietwat vrije vertaling volge , omdat het van het hooge denkbeeld , dat hij van zijn beroep had een aardig bewijs is :

J. M. R.'s Epigram

**Waarom de voortreffelijke Alkmaarsche school opgericht is
in die aller uitstekendste plaats.**

Hoe uitstekend toch is 't, dat, geschikt voor het leeren der eedle
Kunsten , d'Alkmaarsche school ligt in die treflijke stad.

Want zeer zwaar is de weg tot de woning der Muzen : den hoogen
Helicon , op wiens rug ook huist godlijke Apol.

Die met de Muzen wil leven hij leere , gestadiglijk stijgend ,

Voorwaarts te gaan en streef hooger steeds met alle kracht :

Niemand toch was ooit geleerd, die vroeger niet zwoegde van d'arbeid,

Maar die den arbeid veracht , hij wordt geen meester der kunst.

Schijnt het in d'aanvang ook hard om onverpoosd te studeeren

Is eens de tempel bereikt, dan rijpt van d'arbeid de vrucht;

Dan eerst kent gij de deugd en weet wat door heldre geleerdheid

Valt te bereiken , dan , knaap , zijt gij op weg tot den lof ,

Dan uit het volst van den stroom geniet gij den heerlijken nectar

En d'heilig' ambrozijn is met zijn zoetheid uw spijs.

Dan drukt de lauwer uw slaap en de ranke bladen der klimop,

En een lieflijke zang stijgt naar den hemel omhoog.

En dan , hij maakte hier nieuwe vrienden. Onder Meinardus Man was er een in humanistischen zin ontwikkeld geestelijk leven op de Egmonder abdij. Balduinus de Haga Comitum. leidde M. rond in de rijke boekerij, waarvan hij den catalogus bewerkte³²⁾, en deze zal Murellius eenigszins het gemis vergoed hebben zijner eigen boeken , die hij grootendeels in Munster had achtergelaten — of moeten laten³³⁾ — en toen de catalogus voltooid en hem ter inzage toegezonden was , kon hij niet laten een epigram ervóór te schrijven , waarmede hij hem en den boekschat aan den vromen lezer aanbeval³⁴⁾.

32) Zie v. Wijn Huiszittend leven I p. 253 v. v. en op 317 v. v. de cat. zelf.

33) Nam ceterae [epistolae] adhuc in urbe Monasteriensi . . . una cum longe maiori librorum meorum parte delitescunt" schreef hij in den meermalen aangehaalden brief aan Aedicollius.

34) Zie dit epigram hierachter onder de Murelliana.

Dan had hij zijn werk. Zeer druk op de school en niet minder in het studeervertrek. Het mogen meeren-deels kleine boekjes zijn, die hij schreef, enkele vertegenwoordigen toch een degelijke studie, en de lijst ervan is toch ook eerbiedwaardig genoeg voor een tijdvak van vier jaren³⁵). Het grootste is zeker de uitgave van Boethius' *de Consolatoine Philosophiae*, dat een 264tal bladzijden beslaat. Voor een gedeelte van het eerste boek gebruikte hij aantekeningen van Agricola, terwijl zijn vrienden Caesarius en J. Aedicollus hem hebben geholpen. De laatste door het samenstellen van den index en het toezicht houden op den druk, die door A. Pafraet werd bezorgd³⁶). Reichling schat de waarde van dit werk, vooral filologisch nog al vrij hoog, en betreurt, dat de zeldzaamheid ervan oorzaak is, dat men er nog nimmer naar verdienste aandacht aan geschonken heeft bij latere uitgaven van de werken van Boethius. Als bijdrage tot de kennis van het door M. gegeven onderwijs, voegen wij hier slechts bij, dat dit werk een uitvloeisel was van het door hem op school behandelde. Van Langen toch maakt reeds in 1501 in een brief aan hem daarvan gewag³⁷).

Een bundel gedichten, de *Caroleia*, gewijd aan den jongen Karel van Oostenrijk, toen hij het bewind der Nederlanden aanvaardde, volgde in 1515. Een uitgave van *Persius Flaccus' Satyren* wordt door Reichling zeer hoog gesteld, hij meent, dat zelfs nà het werk van moderne commentatoren dat van Murmellius nog de aandacht verdient. Enkele andere werkjes behandelde

35) Zie de opnoeming zijner te A. geschreven werken onder de Murmelliana No. I.

36) Reichling p. 101 houdt dit voor het eerste boek van M. waarin Grieksche typen werden gebruikt. Er komen er echter ook enkele voor in het te Alkmaar aanwezige boekje van 1513, zie Murmelliana No. IV.

37) [Boetius].... quem enarrandum auditoribus tuis suscepisti". Epist. Moral. p. C 1 tweede druk.

wij reeds in een vorig hoofdstuk³⁸⁾, eene opnoeming der andere vindt men hierachter³⁹⁾.

Men verwondert zich over de groote werkkraft van iemand, die behalve vele schooluren, ook de administratie had eener school van ettelijke honderden leerlingen, en die toch bij drukke correspondentie met talrijke vrienden in een tijdverloop van vier jaren een veertiental boekjes voor de pers gereed maakt, zóó goed, dat verscheidene ervan talrijke herdrukken beleven.

Nog één zijner boeken, ofschoon reeds in Munster geschreven, en in 1507 uitgekomen, dient hier volledigheidshalve vermeld. Het zijn zijne *Elegiarum moralium libri quattuor*⁴⁰⁾, die het beste zijner poezie bevatten. Murmellius zelf zegt ervan in de voorrede: „Terwijl ik voor mijn, door schoolzaken en ernstiger studies in beslag genomen, geest ontspanning zocht in de zoete lieflijkheid van het dichtelijk gezang, schreef ik in vrije uren een aantal elegiën, die ik in vier boeken heb ingedeeld. In het eerste heb ik de ellende van ons droevig leven behandeld, in het tweede zooveel mogelijk op de waardigheid en voortreffelijkheid der menschelijke natuur de aandacht gevestigd, in het derde de twaalf door Joh. Picus aanbevolen wapens in den geestelijken strijd bezongen en in het vierde gewezen op de deugden en het doel der goederen”⁴¹⁾. Bömer, die veel meer dan Reichling geneigd is de gebreken van Murmellius — die trouwens de algemeene gebreken der humanisten zijn: overdrijving, geleerdheidspralerij, langdradigheid, zelfherhaling en derg. — op te merken, meent toch in dezen bundel evenzeer bijzondere qualiteiten te moeten vinden, die hem een eereplaats onder de dichters zijner dagen doen innemen. „Murmellius ist ein Dichter von

38) Zie hiervóór pag. 41 en vv.

39) Murmelliana I.

40) Opnieuw uitgegeven door dr. A. Bömer. Munster 1893.

41) Ed. Bömer p. 4.; J. P. is de Ital. Filosoof Giovanni Pico de la Mirandola — 1494, die op fol. CXII van de Straatsburger uitgave zijner werken van 1504, deze twaalf wapens vermeldt.

miss, nicht weil es Sitte der Zeit war, dass jeder der Gottes Gnaden", zegt hij⁴²⁾, „er dichtet weil er dichten die alten Dichter las, auch selbst einmal den Parnass erklimmen zu müssen glaubte, mochte es ihm Mühe kosten soviel es immer wollte. Das merkt man sich auch in formaler Beziehung sogleich seinen Versen an. Ausgezeichnet vor den meisten poetischen Versuchen der Humanisten, ist seine Darstellung einfach und anmutig, sein Versbau exakt und korrekt. Leicht, frisch und lebendig fließen die Distichen dahin."⁴³⁾

Zijn te Alkmaar geschreven grootere gedichten, als het leven van S. Matthijs en S. Laurens, de beschermheiligen der Alkmaarsche parochiekerk, staan in qualiteit wel beneden de *Elegiae Morales*; zijn *Epistolae Morales* echter, waarvan wij hiervóór gedeelten aanhaalden, en zijn *Caroleia* kunnen er uitstekend mede wedijveren.

Zóó leefde en werkte Murmellius tot een „woesten hoop" Gelderschen⁴⁴⁾ — in dienst van denzelfden Karel van Gelder, wien hij om de ridderlijke bestrijding zijner vijanden een zijner Elegien (: „de Fortitudine") had opgedragen! — in de eerste maanden van 1517 Westfriesland binnen viel en doordrong tot Alkmaar, waar zij zóó huishielden, dat de vreemde leerlingen — met den rector — beter vonden de stad voor goed te verlaten.

De verdere levensgeschiedenis van dezen man, die nog zooveel had kunnen praesteeren, is uitermate kort. Hij vluchtte eerst naar Zwolle, hopenoed daar werk te

42) t. a. p. XVIII.

43) Zie voor M.'s poezie nog: Aus gewählte Gedichte von Johannes Murmellius. Urtext und metrische Übersetzung. Herausgeg. van Dr. D. Reichling. Freiburg i. B. 1881.

44) „Een samenraapsel van spitsboeven, waarvan velen het brandmerk hunner schelmerijen op den schouder droegen, of door het missen hunner ooren als misdadigers geteekend waren" Bosscha Heldend. te Land I 81.

zullen vinden, evenwel zonder succes. Een aanbod hem daar gedaan om naar Wesel te komen, sloeg hij af, maar een aanbod van Deventer aanvaardde hij. In September 1517 verscheen nog een boekje: *Epigrammata Paraenetica*, waarin een lofdicht op de Deventer school voorkomt, maar reeds den 2 October stierf hij plotseling, zeer waarschijnlijk door vergift, hem door of van wege een najverigen vijand toegediend. De Zwolsche rector Gerard Listrius staat te dezen opzichte onder sterke verdenking. Temeer omdat Murmellius hem juist in het laatstgenoemde boekje op zeer vinnige wijze had aangevallen.⁴⁵⁾ „Spreekt deze overlevering waarheid, dan moeten wij erkennen, dat het de moeite niet loonde af te geven op de zeden in de kloosters, of in naam van het humanisme de domheid der monniken te bestrijden, zoo *dit* de vruchten der geleerdheid waren. Welke driften in eene wereld die bij den dienst der Muzen zwoer!”⁴⁶⁾

Murmellius liet een zoon, Johannes, na — van wien Reichling aannemelijk vindt dat hij te Luik tot priester gewijd, later tot het protestantisme overging, hetwelk hij in woord en geschrift verdedigde, waardoor hij in conflict met de keurvorstelijke regeering van Trier kwam en gevangen gezet werd. Later, omstreeks 1555, komt hij voor als General-Superintendent te Oehningen in het Graafschap Hohenlohe⁴⁷⁾.

Tot zoover Murmellius' leven⁴⁸⁾; over zijn onderwijs hebben wij aan het hiervóór medegedeelde⁴⁹⁾ niets meer toe te voegen, dan dat hij, blijkens hetgeen wij van

45) Zie Reichling J. M. p. 124.

46) B. Huet. Land v. Rembr. I p. 243.

47) Reichling J. M. p. 128.

48) Busken Huet behandelt hem in het hoofdstuk „Erasmus” in het 1ste deel van zijn Land v. Rembrandt; Wessels in de Dietsche Warande 1880 blz. 223 v.v., de eerste in hoofdzaak, de tweede volkomen Reichling volgende. Zie ook Bömer in de voorreden zijner verschillende hiervoor aangehaalde uitgaven.

49) Zie o. a. pag. 45.

Barth. v. Keulen berichtten, niet de eerste was die hier Grieksch onderwees, zooals wij eerst meenden. Verder kunnen wij de ruime opvatting, die hij van het gymnasiaal onderwijs had en den hoogen graad dien het bereikte eenigzins nagaan uit de bespreking van hen, die als zijn leeraren werkzaam waren; er waren althans twee bij, die mannen van beteekenis kunnen genoemd worden.

Het waren er, volgens de Informacie in 1514, vijf; later blijkt de optellingen Zuermondts zes. Een van hen is wel geweest mr. Harmen van Heusden, van wien wij reeds het eenig bekende verhaalden; dan

Mr. GERRIT GIJSBERTSZ,

van wien wij niet meer weten, dan dat hij na Murellius' vlucht door de vroedschap werd uitgezonden om een nieuwen rector te zoeken en dat hij daarvoor Zwolle, Deventer, Utrecht en Amersfoort bezocht⁵⁰⁾, en voor zijn zeventien dagen vacantie een vergoeding van 10 rijns-guldens ontving.

Niet veel meer weten wij van

WILLEM ZUERMONDT,

die volgens zijn eigen verklaring⁵¹⁾ de laagste klasse onderrichte, dan dat hij later, en dat wel circa 1525, secretaris der stad was.

Beter bekend is

RUTGERUS RESCIUS,

geboortig van Maaseyck. Hij was reeds vóór 1515 toen hij [de Parijsche universiteit bezocht? en] laureatus te Leuven werd, leeraar te Alkmaar, waar hij even voor Mei 1515 terugkeerde. Dit concludeeren wij uit de volgende regels uit M's. Caroleia „in Mei 1515 verschenen en waarin M. hem opwekt ook Karel V te bezingen:

50) In geen der archieven dezer plaatsen is eenige aantekening te vinden dit bezoek betreffende, zooals mij de resp. archivariissen welwillend mededeelden.

51) Zie Murelliana III.

„Qui modo Gallorum perdocta ex urbe reversus
 In patriam, linguae scis utriusque mela
 Uttere laurigeris Resci Rutgere camenis, —
 Et scite lepidos emodulare modos”.*)

Waarschijnlijk is hij tegelijk met Murmellius gevlucht. Althans in 1518 was hij bij de Augustijnsche paters te Leuven onderwijzer, terwijl hij in het volgende jaar benoemd werd tot professor aan het, op aandringen van Erasmus door Hieronymus Buslidius gestichte, Collegium Trilingue Buslidianum. Hij was daar de eerste professor in het Grieksch. In een brief van 1521 aan Bernardus Bucho Phrysius, decanus in Haga Comitibus⁵²⁾ zegt Erasmus van hem: „Est Rutg. Rescius Graecae linguae professor . . . doctrinam non vulgarem incredibili quadam modestia, planeque pudore quodam virgineo condecorat”. Hij bekleedde dit professoraat tot zijn dood in 1545; tevens exploiteerde hij, eerst alleen, later met Joannes Sturnius, een zeer bekend geworden drukkerij, waar ook zijn eigen geschriften ter perse werden gelegd. Hij was gehuwd met Anna Moonstia, die hertrouwde met Joh. Wamesius.⁵³⁾

In hetzelfde jaar, dat Rescius voor het Grieksch kwam, hield ook de bekende humanist en vriend van Murmellius,

HERMANNUS BUSCHIUS,

te Alkmaar voorlezingen. Hij werd geboren te Sassen-

52) Pag. 542 van de Ed. Frobeniana van 1538. Op pag. 546 en 706 vindt men twee brieven van Erasmus aan Rescius zelf.

53) Rescius commentariceerde of vertaalde in het Latijn werken van Lucianus, Homerus, Xenophon, Hippocrates en de Institutiones Juris van Theophylus.

Zie over hem Sweertius. p. 670, Foppens p. 1089. Deze deelt mede, dat Erasmus over zijn huwelijk niet gesticht was. In de laatste der bovengemelde brieven echter verzoekt Erasmus met nadruk en uiterst welwillend zijn „dulcissimam” huisvrouw te willen groeten.

De Hoop. Sch. Gesch. der Kerkh. noemt hem op volgv. van Murmellius. Dat is onjuist, zooals uit ons verder overzicht zal blijken.

*) „Gij, Rutgerus Rescius, die zoo, juist uit de zeer geleerde stad der Galliers teruggekeerd in het vaderland, de zoetheid van beide talen (Latijn en Grieksch) weet te gebruiken in gelauwerde gedichten, weet gij ook (ter eere van Karel nml.) liefelijke wijzen aan te heffen.

burg in Westfalen in 1468, volgde de lessen van Hegius op de Deventer school en was onder de bekwaamsten der Westfaalsche humanisten.

Hij was een typisch voorbeeld van een zestiend'eeuwsch Bohémien. Het was niet de eerbare schoolmeester, die Murmellius was, maar een zwervende poëet, die er een eer in stelt niets te bezitten en niet te weten waarheen, die ongebondenheid in alles het bewijs vindt van een vrijgevochten geest. Trithemius moest hem in 1506 een vermaning tot kalmer leven schrijven: „Het past niet voor een ontwikkeld man, ook al is hij een dichter (*etiamsi poeta sit*) in ontucht en dronkenschap, in zinnelijkheid en wellust te leven.⁵⁴⁾ Dit *etiamsi* is welsprekend, voor de opvattingen der poëeten. Toch, al mocht Buschius zelf zijn vriend Engentinus verwijten, dat deze in 1521 een huis gekocht had omdat dergelijk bezit een poëet niet paste, was hij van zulke aardse dingen toch zoo afkeerig niet als hij wel affecteerde.⁵⁵⁾ Daarvoor spreken de talrijke lofdichten aan vorsten en stadsregeeringen gericht, voor welke hij zeer gaarne klinkende dankbaarheid oogstte. Zoo trok hij van plaats tot plaats. Van 1503—7 in dienst van George van Saksen, in 1507 te Keulen, in 1515 en 16 te Alkmaar, vandaar als rector naar Wesel, in 1523 tot 26 te Heidelberg enzoovoort. Hij stierf in 1534 te Marburg, aan welks universiteit hij een der eerste professoren was.

In Alkmaar was hij dus maar kort. Hij schreef er een lofdicht op Murmellius, waarin hij de leerlingen

54) Trithemii Opera II 49. Zie Paulsen t. a. p. p. 47.

55) Een typisch staaltje dezer affectatie is wel het volgende: Toen een vriend hem zijn exemplaar van *Silius Italicus*, waarover B. in Leipzig lezingen gehouden had, ter leen vroeg voor de noten en emendaties, antwoordde hij: „Een ex. van S. I. dat ik u zou kunnen zenden bezit ik niet; toen ik over hem lezingen hield leende ik een exemplaar, zooals ik dat gewoon ben. De verbeteringen die ik gemaakt heb, moet gij van een der toehoorders zien te krijgen; ik bewaar zulke dingen nooit”. Bij U. v. Hutten was de Bohème nog meer werkelijkheid: toen hij stierf bestond zijn geheele nalatenschap uit *een pen*, volgens Zwingli, in wiens woning hij overleed. Zie Paulsen t. a. p. p. 56 en 57.

aanspoorde dezen goeden onderwijzer na te volgen. Na M's dood trachtte hij voor diens weduwe bij de vrienden ondersteuning te krijgen.⁵⁶⁾

Het is niet onwaarschijnlijk dat Murmellius nog andere ondermeesters heeft gehad. De Informacie spreekt van *vijf rectoers*; wij kennen er in de bovenbehandelden: Harmen v. H., Willem Zuermond, Gerrit Gijsbertsz. Rutgerus Rescius en H. Buschius, ook inderdaad evenveel. Maar van den laatste weten wij dat hij er maar kort was, en de gewoonte van reizen en trekken der humanisten in aanmerking genomen, zullen er wel telkens personeelveranderingen hebben plaats gehad. Maar nog buiten dat. De Informacie spreekt niet over een later tijd dan 1513—14, toen dus de school nog in den aanvang was, en het getal klassen nog niet het maximum had bereikt. Wij merkten reeds op, dat de optelling van Zuermondt geen eerste en vijfde klasse noemt: de tweede, waar de rector les gaf, was de hoogste. Waren die klassen ook gevuld, dan waren er meer leeraren noodig. ~~Zeer waarschijnlijk~~ ^{Mistaken} was ook de man die Murmellius opvolger worden zou nog leeraar onder hem, n.l.

KEMPO VAN TEXEL.

Wij vinden toch van hem, dat hij 15 jaar aan de Alkmaarsche school rector zou zijn geweest, in de mededeeling van Fr. Smit, die in het midden der 18de eeuw een bundel aantekeningen maakte over: *Geletterd Alkmaar*.⁵⁷⁾ De betrouwbaarheid echter dezer verzameling is niet al te groot en speciaal ten opzichte van mr. Kempo meenen wij, dat Smit onjuist inlicht

56) Zie over H. B. behalve den onbetrouwbaren Hamelmann: H. J. Liessen *De Herm. Busschii vita et scriptis*. Bonn 1866; en het Vita B. vóór de uitgave door Burckhardt van H. B.'s *Vallum humanitatis*, een geschrift waarin Buschius de bekende *Epist. Obscur. Virorum* verdedigt.

57) Aanwezig i. h. Gem. Archief.

Het ware nog mogelijk dat met „rector” eenvoudig onderwijzer aan de school bedoeld wordt, maar dan nog kan het getal van 15 jaar onmogelijk kloppen, zooals uit het volgende, dat meteen een overzicht geeft van wat wij van mr. Kempo weten, wel blijken zal.

Zooals zijn naam aangeeft, was hij op Texel geboren; in Parijs heeft hij gestudeerd en promoveerde hij, althans wij vinden hem in 1505 genoemd, „eruditissimus vir Kempo Thessaliensis Hollandiae magister bonarum artium Parrhisiensis”, op den titel van een commentaar dien hij maakte op het tweede deel van het, hiervoor besproken, *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei. Deze commentaar, het voornaamste werk dat wij van hem kennen⁵⁸), volgde gemeenlijk op die van het eerste deel, bewerkt door Hermannus Torrentinus Svollanus. Deze samenwerking bevreedt ons niet wanneer wij een der *Epistolae morales* van Murmellius aan Bitterus Hengheveldius te Zwolle⁵⁹) zien eindigen met het verzoeken der groeten :

Kemponemque meo Torrentinumque saluta
 Nomine: praestantes carminis arte viros,
 Qui studiis animos elimavere Minervae, —
 Qui tecum iuvenes optima quaeque docent. *)

58) Cōmentaria cla || rissima in secundam partem doctrinalis Alexandri || ab eruditissimo viro Kempone Thessaliensi || Hollandie magistro bonarum Artium Par || rhisiensi pro anhelantibus Syntaxim || potissimam gramatice speciem || luculenter intelligere iam || dudum in lucem || edita || Q | Impressa Colonie || in edibus liberorum bone recorda || tionis Henrici Quentell Anno post verbum in || carnem adventum MD quinto Kl'dis Iulij ||.

Zie Reichling: *Doctrin. t. a. p. p. CCLII. R.* kent van deze commentaar de volgende drukken: 2 in 1505, 4 in 1507, 2 in 1508, 1 in 1509, 1510, 4 in 1511, 2 in 1512, 1 in 1513, 2 in 1514, 1 in 1515, 1516, 1517, 1518, 1519; dus 24. In enkele daarvankomen ook voor: 4 fol. met: *Kemponis carmina et epigrammata.*

59) *Ep. Mor. p. 3b.* Ook de andere Zwolsche leeraren worden genoemd nml. Joannes Meppensis, Albertus Swollicus (hic academia mecum est operatus in una/ingenuis studiis); Henricus de Almelo, (subdoctor ludo quem claro Neomagus [Geldenhauer?] isti misit); en Otmerseniut.

*) Groet uit mijn naam Kempo en Torrentinus: mannen uitmuntend in de dichtkunst, die door hun studien de geesten opkweeken voor Minerva en die met u de jongelingen alle uitstekende dingen leeren.

Dit was in 1513. Maar daar de samenwerking voor het Doctrinale reeds van 1505 dagteekent, meen ik veilig het verblijf aan de Zwolsche school reeds op zijn laatst van dat jaar te kunnen dateeren; ook toen was Torrentinus reeds rector te Zwolle. Kempo heeft er de 4de klasse bestuurd⁶⁰).

Hij bezat er in de Diezerstraat (dus op een zeer goede stand) een huis en erve en dit maakt wel waarschijnlijk, dat hij er langen tijd is geweest⁶¹). Wij stellen ons dan ook voor, dat hij bleef, tot hem in 1517 het door Murmellius' vlucht vacant geworden rectoraat te Alkmaar werd aangeboden; hoewel het natuurlijk mogelijk is, dat hij reeds onder Murmellius zou hebben gediend⁶²).

Wij gronden onze meening op het feit, dat toen mr. Gerrit Gijsbertsz door de Alkmaarsche regeering, die niettegenstaande den fellen tegenslag, den moed niet zinken liet, werd uitgezonden om een rector te zoeken, hij Deventer, Utrecht, Amersfoort *en Zwolle*, in November 1517⁶³) bezocht, terwijl het contract met Kempo reeds van December van dat jaar dateert.

In 1523 vinden wij reeds zijn opvolger in het rectoraat te Alkmaar, terwijl in 1530 in een koopacte melding gemaakt wordt van het huis in de Diezerstraat te Zwolle, alsof Kempo nog in leven is. Dit doet ons vermoeden, dat hij in 1522, toen Gerhard Listrius, de rector te Zwolle, naar Amersfoort was gegaan⁶⁴), dezen als rector te Zwolle is opgevolgd, of in de plaats is gekomen van een der andere preceptoren, die dan rector geworden kan zijn.

60) Zie Bijdragen t. d. Gesch. v. Overijssel IVe deel 1877 p. 82, waarin mr. J. I. v. Doornick mededeelt in de eerste jaren der 16de eeuw vermeld te vinden: „Kempo Teslanensis, bonarum artium professor et scholasticorum 4^{tac} classis in Oppido Zwollensi magister.”

61) Ibidem p. 82.

62) Op het gem. archief te Zwolle is aangaande Kempo niets te vinden.

63) Zie Bijlage D.

64) Zie de H. Scheffer Kerkgesch p. 30.

Noch voor een 15-jarig verblijf te Alkmaar, noch voor een overlijden hier vinden wij dus voldoende bewijzen.

Van zijn geschriften kennen wij nog twee *Carmina Scholaria*, die vooral als het oudste Alkmaarsche drukwerk belangwekkend zijn; zelf hebben zij geen bijzondere waarde⁶⁵).

Het is hier de plaats om, terwijl wij enkele reproducties geven van brokstukjes uit dien oudsten Alkmaarschen druk, het vermoeden uit te spreken, dat deze drukkerij reeds vroeger, misschien reeds in 1511,

**Carmen Scholare Kempons
Thesakēsis Metrū Jambicū
dimetrū**

I n transitu quisquis suo
Celestis aule particeps
Felix cupit felicibus
Adiungit demum choris
Inter beatos spiritus
Vita beata perfrui:

te A. gevestigd was. Want zoo er iets nauw samenhang, dan was het wel de ontwikkeling der drukkunst en die van het humanisme. Terwijl de eerste, door de boeken meer gemeen goed te maken, de mogelijkheid van het tweede had geschapen, stelde het humanisme van zijn kant, der drukkunst telkens nieuwe eischen, die haar technische ontwikkeling ten goede kwamen. En uit een

**Impressum Almarie per me Johan
nē Dauētriensem & regione
Spinnalij Almariani**

Deus prouidebit omnia.

65) Zie Bijlage E.

der hier afgedrukte proeven blijkt, dat die verwantschap werd gevoeld: „*E regione Gymnasi*” zet de drukker achter zijn naamsvermelding.

En het is zeker een bewijs voor den bloei onzer school, dat ook zij in staat was evenzeer als Deventer en Zwolle aan een drukkerij het leven te schenken, ook al zullen wij moeten erkennen, dat de technische vaardigheid, waarmede deze Jan van Deventer, of Jan Paffraet, zijn boekjes heeft gezet, niet zoo bijzonder groot was; vooral de korte versregels gaven hem moeite om zijn overigens nog al flinken letter in de goede lijn te houden! De druk van zijn familielid te Deventer, waar Murmelius' werk gezet werd, en waarvan vóórin dit boekje ook een proeve te vinden is, is vrijwat regelmatig.

Reeds onder Kempo werd aan onze school onderwijs gegeven door

PETRUS NANNIUS,

een Alkmaarder van geboorte, wiens vader waarschijnlijk de schepen Nanning Beyers en wiens zuster naar wij meenen Margaretha Nannings was, die huwde met Jordaen van Foreest en zoo de moeder werd van enkele der meest bekende leden van dit geslacht. Zijn geboortejaar is 1500. Hij genoot het onderwijs van Bartholomeus van Keulen, van Alardus, Rescius en Murmellius en kwam ten slotte aan de universiteit te Leuven. Vandaar teruggekeerd was het Kempo, die hem, toen hij ongeveer 20 jaar oud was, tot onderwijzer aanstelde.

dubius

Zijn talenten schijnen zeer groot te zijn geweest, althans reeds in 1521 werd hij beroepen tot rector der school te Gouda op zeer gunstige voorwaarden⁶⁶). Toch meende hij reeds kort daarna weer naar Alkmaar te moeten terugkeeren, toen door het vertrek van Kempo het rectoraat vacant was.

Onder zijn bewind kwam de school, die onder zijn voorganger niet meer dan ongeveer 70 leerlingen telde⁶⁷).

66) Zie Kesper p. 23.

67) Berekend naar de gegevens van Bijlage F.

weer eenigszins tot bloei: „Ik hoor”, zoo schreef Alardus van Amsterdam in 1529 aan Nannius⁶⁸⁾, „en dat met vreugde, dat de Alkmaarsche school, waar ook ik, nog jongeling zijnde, u in de rhetorica van Herennianus geoefend heb, wordt bezocht door allerlei slag van zeer veel belovende jongelingen, wien door u de schoonste regelen voor het leven en den juisten weg tot de wel-sprekendheid geleerd wordt.”

Alardus deed meer, hij zond ook leerlingen naar Nannius, om door diens onderwijs *σώφρονας, μετρίους, εὐγνώμονας καὶ δυνατοὺς εἰπεῖν**) te worden.

Maar zooals aan den bloei onder Murmellius door omstandigheden van buiten een einde gemaakt werd, had ook Nannius' school met tegenspoed te kampen. Het economisch leven der 16de eeuw had nog te weinig stabiliteit om instellingen als de humanistische scholen waren, een inderdaad veilig bestaan te verzekeren. Toen men de plundering van 1517 zoowat te boven begon te komen, was men (in 1527) met de omwalling begonnen, maar in 1531 nog niet ver genoeg gevorderd om een troep van meer dan 3000 knechten van den Koning van Denemarken buiten te houden, die „seer oneerlijken levende van spijs ende dranck”, wel 1500 gld. aan de stad kostten, terwijl bovendien: „veele van de Poorteren vertrocken waeren in andere vaste ende besloten steden”, waar de gevaren minder leken. Dit laatste vooral moest invloed hebben op het schoolbezoek, en toen in 1536 nieuwe gevaren dreigden van den kant der Gelderschen, zoodat algemeene maatregelen tot beveiliging der Zuiderzee getroffen moesten worden, zal dat er niet beter op zijn geworden⁶⁹⁾. En Nannius, een beroep krijsende naar de universiteitsstad Leuven aan een der vele colleges, vertrok uit zijn vaderstad; waarschijnlijk in

68) Deze brief — zie bijlage Cb — opgenomen in het meergem. 2e deel van de Opera van R. Agricola.

69) Zie Boomkamp p. 88 v. v.

*) „Wijs, verstandig, kloek en keurig in het spreken”.

1536, daar toen voor het eerst een werk van hem te Leuven werd gedrukt.

Reeds na enkele jaren, in 1539, na den dood van Conradus Goclenus, werd hij benoemd tot professor aan het Collegium Buslidianum, welk professoraat hij den 1 Februari van dat jaar aanvaardde met een rede over de *Ars poetica* van Horatius⁷⁰⁾.

Tot zijn dood op den 31 Juli 1557 bleef hij in deze betrekking werkzaam, intusschen een lange reeks geschriften uitgevende^{70a)}. Hij werd in de St. Pieterskerk te Leuven begraven; zijn grafschrift luidt:

D. O. M. S.
D. PETRO NANNIO
ALCMARIANO
PRESB. & CANONICO ATREBATENSI
VIRO DOCTISS. HUMANIORES LITTERAS
IN CELEBERRIMO COLLEGIO BUSLIDIANO
XVIII ANNOS PROFESSO,
SIGUSMUNDUS FRID. FUGGARUS
BARO IN KIRCHBERGH & VIANA
B. M. & AMICO PATERNO,
MEMORIAE & VIRTUTIS ERGO,
JUSSU PARENT. OP. POS.
VIXIT ANNOS LVII
OBIIT ANNO MDLVII DIE XXXI JULII.⁷¹⁾

Behalve een minder gelukkig portret van hem, opgenomen in Foppens Bibl. Belg., is er een beter, gegraveerd door Ph. Galle, in de Elogia Belg. van A. Miraeus met het volgende onderschrift van A. Schottus:

Nanni, Castalidum decus sororum
Quisque te videat, tuosque foetus,
Haud Nanum vocitet, sed o! Gigantem.*)

70) Zie over het Coll. Busl.: Val. Andr. *Fasti Acad. Lovaniensis* p. 164 v. v.
70a) Zie daarvan een lijst bij v. d. Aa, naar eene berustend in de in de Leidsche Bibl., opgemaakt.

71) Paquot *Mem* T. III p. 123.

*) Nannius, sieraad der Castaalsche zusters (der muzen), wie u ook ziet en uw werken, zal niet uitroepen Dwerg (Nanus, woordspeling met Nannius) maar: o, Reus!"

Het is van dit laatste portret, dat wij een reproductie in dit boekje opnemen, zodoende eer bewijzend aan den intelligenten kop van hem, die zoowel leerling als rector aan onze school was.

Zijn roep was vrij groot. Uit Genua kwam bijv. de aanbieding van een professoraat. Hij had vele en aanzienlijke vrienden, onder wien Granvelle, die hem zeer begunstigde.

Van de leeraren onder Nannius en onder diens opvolger worden slechts genoemd

THEODORUS LANGIUS,

Enkhuizer van geboorte. Hij heeft volgens Valerius Andreae, de eenige die hem vermeldt, een even zwerwend leven gehad als de oudere humanisten. Hij was na zijn vertrek van Alkmaar 10 jaar onderwijzer in het Grieksch te Bordeaux, en werd ten slotte in 1560 professor in diezelfde taal aan het Collegium Buslidianum te Leuven als opvolger van Adr. Amerotius, waar hij tot zijn dood, in 1578, bleef. Hij gaf de commentaren van Nannius op de *Bucolica* van Vergilius na diens dood in het licht.⁷²⁾

Nog vinden wij

Mr. FRANS

als zangmeester en bewaarder van het koor.

„Zoodra de Stadt” na het zware jaar 1536, „eenige ademtogt bequam”, zegt Boomkamp⁷³⁾, werd tot rector benoemd

Mr. JOHANNES HOBINGIUS

van Wezel, doctor in de medicijnen. Met hem maakte de vroedschap het contract, waaruit wij hiervóór ettelijke bepalingen hebben aangebaald. Hij was voor zes jaren aangesteld, maar reeds vóór den afloop er van onderhandelde hij met burgemeesters van Leiden om daar te

72) Zie over hem Val. Andreas *Fasti Acad. Lovaniensis* p. 169.

73) p. 91.

komen, waarbij het waarschijnlijk is, dat het aanzoek van hem uitging. Maar tot een vergelijk is men niet kunnen komen; althans Hobingius is te Alkmaar gebleven⁷⁴⁾ en weinig later, in 1546, daar gestorven en in de Groote Kerk begraven. Kort daarvoor in 1545 had men er „Willemge, rectoers huijsvrouw” teraarde besteld.

Door wien Hobingius werd opgevolgd is niet gebleken. Een zekere

Mr. DIRCK ALLARDTSZ,

in 1538 als lid van het Papengild ingeschreven als „ludimagister” en in 1559 eerst gestorven, kan wel tijdelijk ook het rectoraat hebben waargenomen, daarvan blijkt echter overigens niets, zooals wèl van

Mr. LAURENS JACOBSZ VLIMMIUS,

die in 1553 lid wordt van het Papengild, wat niet de mogelijkheid uitsluit, dat hij reeds sedert 1546 in de stad was. Van 1553 echter dateert òòk de oudste van hem aanwezige quitantie; (nml. voor zijn wedde sedert 25 Juli van dat jaar). Deze twee dingen bij elkaar genomen maken de waarschijnlijkheid groot, dat hij ook eerst in dat jaar is aangekomen.

Maar met de wetenschap, dat hij in de Langestraat woonde en den 21 Februari 1562 overleed, eenige dochters achterlatende, is onze kennis van 's mans levensloop uitgeput.

Wij zouden er de gissing bij kunnen wagen, dat hij als rector niet bijster beviel en na de eerste zes jaren

74) Aan dr. Knappert weet ik dank voor de beide volgende extracten uit de Leidsche Tresoriers Rekening van 1542 fol. 36 r° en 55 r°
 „Opten 22° Martti 1542 is mr. Jacop die Wilde pensionaris gereyst tot alcaer omme te vernemen nae een schoelmeester aldair resideerende die instancie gedaen hadde omme binnen leyden rectoir te wesen. 4 dagen vacatie à 21 stuivers daegs.”

„Opten 22° Aprilis 1542 betaelt bij ordonnantie van de burge-meesteren mr. Jan Hoichbingius Rectoir tot Alkmaer 2 kar. guldens uyt zaicke dat hij alhier gecomen is en mitten burge-meesteren gesproken heeft roerende om hier te wesen rectoir vande groete schoelen, ende dair up hij zijn beraet heeft genoemen.

niet werd herbenoemd, en dat hij sedert tot zijn dood, òf als conrector, òf in een bijschool onderwijs gegeven heeft.

Althans wij vinden dat de vroedschap in 1562

Mr. NICOLAES VORSTIUS

„wederom van nyeus” als rector besluit aan te nemen voor een tijdvak van 6 jaren⁷⁵⁾, beginnende Allerheiligen naast komende, terwijl in 1559⁷⁶⁾ het eerst van dezen rector wordt gewag gemaakt, zooals ook het met hem gemaakt contract en de gegeven instructie uit Mei van dat jaar dateeren⁷⁷⁾.

Van dezen Nicolaes Vorstius, magister philosophiae uit Braband, zegt Jöcher, dat hij eerst rector te Haarlem was, daarna in 1571 om der religie wille uitgeweken, conrector der school te Lubeck geworden is. Hij zou dan van Lubeck naar Alkmaar hebben moeten gaan, terwijl hij, zooals wij weten uit de geschiedenis der Latijnsche school te Leiden, van hier naar die stad vertrok, ongeveer in 1565.

Het komt ons voor, dat de vlucht uit Haarlem naar Lubeck niet juist is.

Nu is in Haarlem van een verblijf van Mr. Vorstius geen aanwijzing⁷⁸⁾, maar wel werd in 1559 dààr Mr. Cornelis Duyck als nieuwe rector aangesteld. Er was dus in dat jaar een vacature, door, meenen wij te kunnen veronderstellen, het vertrek van onzen Vorstius. In 1565 naar Leiden gegaan, kan hij vandaar wel door de Spanjaarden verjaagd zijn en behoort een vlucht naar Lubeck, of althans naar Duitschland niet tot de onwaarschijnlijkheden. Want in elk geval, zoo heel zuiver in de leer was hij toch wel niet, getuige het artikel in zijn instructie, waarbij hem wordt aanbevolen geen boeken te lezen waaruit de scholieren kettersche gevoelens zouden kunnen opdoen.

75) Vr. Res. 10 Oct. 1562.

76) Vr. Res. 24 Mei 1559.

77) Zie bijlage H.

78) Naar de heer Gonnet mij verzekerde.

Te Lubeck waarschijnlijk schreef hij een: *Grammaticae latinae Phil. Melanctonis Compendium*, en gaf hij uit: *Herm. Bonni lemmata partium orationis*. In 1587 is hij er gestorven⁷⁹⁾.

Van Vorstius' praeceptoren worden genoemd in de resolutie van 1559: zijn „commissael”, die de vijfde klasse moet leiden; wij meenen, dat hij dezelfde is, die in 1562: Mr. Pieter zijn onderrector, genoemd wordt, de latere rector mr. Pieter Vekeman; dan verder

Mr. JACOB CLAESZ

die „het cleine school bewaerde”, voor 54 gld. jaars. Hij werd later in 1564 ook belast met het koor, waarvan hij dan het verval kreeg. Als zoodanig volgde hij op den getydeheer

ARIJS SYMONSZ CLUYVER

die maar 46 gld. salaris had gehad. Deze was nog tot 1570 aan de school verbonden. Wat hij daarna deed is onbekend. Hij werd den 11^{den} April 1585 in de Groote Kerk begraven.

Een derde onderwijzer was

CORNELIS HEYNRICZS CANNIUS,

sedert 1562 aan de school verbonden en dat nog in 1576 toen hij van de boven- naar de benedenschool verplaatst werd. Hij was in 1581 reeds overleden.

In 1565 werd Vorstius rector te Leiden⁸⁰⁾ Te Alkmaar werd hij opgevolgd door

Mr. LAURENS OIRSCHOT

„der stede doctor ende medicijn”, die echter deze beide betrekkingen, welke ook elders, zooals te Leiden⁸¹⁾, werden gecombineerd, niet goed tegelijk kon waarnemen. Hij had dan ook „ses uren daegs te leesen”, zoodat

79) Volgens Jöcher Gelehrten Lex., die verwijst naar Molleri Cimbria Litterata en Seeländer Athenae Lubecenses.

80) Blok Holl. St. o. d. Bourg. Oost. H. p. 250.

81) Knappert Leidsch Jaarb. 1904 p. 111 en 1905 p. 21.

er voor ziekenbezoek niet veel overschoot; en de vroedschap die hem den 28sten Maart voor één jaar had aangesteld, besloot dan ook reeds den 21sten December hem zijn officie op te zeggen.

Hij heeft zich in dat jaar ook nog bezig gehouden met het maken van een „Prognosticatie ofte Almanack op de meridiaen der stede van Alcmaer”, die, gevisiteerd door Heer Martinus Duncanus Kempensis, pastoor der Oude Kerk te Delft, met Octrooi van het Hof van Holland van 13 November 1564 gedrukt zou worden door Simon Jansz te Delft, „die sedert 20 jaar de Almanakken van Mr. Pieter Foreest en andere doctoren gemaect, geprint ende verkocht” had.

De opvolger van den medicus was de reeds genoemde conrector

Mr. PIETER LAMBERTSZ VEKEMAN

geboortig van Meerhout en meestal naar zijn geboorteplaats: Pieter van Meerhout genoemd. Hij was reeds sedert 1557 of '59 aan de Alkmaarsche school, in 1562 wordt hij reeds onderreector gencemd en zal hij dus ook dezelfde zijn die met zijn rector Nicolaes Vorstius in Mei van dat jaar, bij den ommegang twee spelen had gespeeld. Hij was poorter geworden den 10^{den} Maart 1560.

In 1566 den 11^{den} Februari benoemde de vroedschap hem in de plaats van Laurens v. Oirschot tot rector op een salaris van *f* 160,—, waarvan hij echter aan drie ondermeesters tezamen *f* 139,— moest uitbetalen. Men trachtte op de gewone, boven reeds besproken wijze zijn inkomen uit de schoolgelden op peil te houden door het verbod van het oprichten van bijscholen zonder consent der burgemeesters, en absoluut verbod van bezoek daarvan voor kinderen boven 10 jaar⁸²⁾

Den 23sten December verlengde men voor 5 jaar zijn officie en verhoogde zijn salaris tot 200 gld. en een

82) Vr. Resol. 15 Mei 1566.

nieuw bonnet: maar er kwam een tweede ondermeester voor het benedenschool bij, die 12 gld. moest hebben.

In Jan. 1569 werd zijn loon zelfs 272 gld. ten gevolge van heel wat klachten van zijn kant, hetgeen, daar de andere onderwijzers niet meer verhoogd werden, voor hem nog een aanzienlijke verbetering was.

Den 25sten Aug. 1572 besloot de vroedschap evenwel den rector met zijn ondermeesters met Allerheiligen e. k. hun officie op te zeggen.

Hieraan schijnt echter wat Meerhout betreft geen gevolg te zijn gegeven, want in 1578 is hij er nog steeds, en eerst in Juli van dat jaar schijnt hij te zijn vertrokken naar Amsterdam, waar hij lange jaren rector geweest is.

Van Meerhout was te Alkmaar eerst met Hester de dochter van Jozef Mostert gehuwd, daarna met zekere Femmetje, die in 1576 overleed; haar kind was reeds in October van '75 gestorven⁸³). Hij bezat een huis met boomgaard op den hoek van Koningsweg en Doelenstraat, waarvan hij in 1574 en 1580 twee hypotheken, die 14 gld. sjaars rente droegen, afloste.

Het was in dit huis, dat juist tegenover het Minderbroederklooster gelegen was, dat hij in 1566 tijdens de beeldstormerij ettelijke boeken en een groot schilderij, dat klooster toebehoorende, verborg, zooals hij als getuige verklaarde bij de verhoren voor den Raad van Beroerte in 1569.

Hij was een man, die voor dergelijke dingen hart had en hij heeft dan ook pogingen gedaan om, na de plundering der abdij van Egmond, ettelijke boeken en handschriften, door de soldaten medegenomen, machtig te worden. Van enkele is het bekend dat zij door zijn toedoen zijn bewaard gebleven. Zoo de bekende Eg-

83) Een dochter uit het eerste huwelijk, Beatrix, huwde in 1583 met Barend Heindrickx Averkamp, duitsche schoolm. in 't groote school te Amsterdam, hun zoon was Hendrik A. „de stomme van Kampen”.

monder kroniek vervolgd door Wilhelmus Procurator, die aan Nic. v. Nieuwland had toebehoord. Ook het werk van Willeramus (1048) over het Hooglied. Een exemplaar der Rijkkroniek van Stoke schonk hij aan Douza. Janus Douza Sr. zegt dan ook in een brief aan L. v. d. Burch, dat van Meerhout oude vaderlandsche schrijvers verzamelt en o. a. een werk bezit van de giften aan het Egmonder klooster van Karel den Kale tot Willem III⁸⁴).

Meerhout schijnt sedert de zeventiger jaren — en dat misschien omdat hij nog katholiek was gebleven, misschien echter ook, omdat de school in den woeligen tijd nog al verlopen was, zooals blijkt uit het hiervóór (pag. 2) opgenomen request aan den Prins — telkens oneenigheden met de vroedschap te hebben gehad. Wij zagen reeds, dat men hem in 1572 den dienst opzegde.

84) Wij veronderstellen, dat de beide handschriften, zoowel het Chronicon Egmundanum, dat vroeger aan P. Meerhout werd toegeschreven, omdat onze rector zijn naam erin geschreven had, als de Kroniek van Wilhelmus Procurator in handen van Vekeman zijn geweest. Omtrent het eerste bestaat geen twijfel; hij heeft het aan Douza gegeven, van wien het aan Scriverius kwam, daarna bezat Adriaan Westfalen het, uit wiens boedel het door van Loon, daarna door Meerman gekocht werd. (Zie Muller: Lijst v. N. Ned. Kron.: pag. 10, Richthofen Egm. Gesch. Quellen p. 165); de Kroniek van W. Procurator was in het bezit van Nieuwland, daarna in dat van W. Heda, schepen te Haarlem. Wij meenen echter dat Nieuwland haar niet heeft medegevoerd, maar dat zij als zoovele geschriften naar Alkmaar is gekomen, en in handen van Meerhout of — want dat is de man van wien Meerhout bijna alles gekocht of gekregen heeft — van Jacob Blondeel, Blondelius, de vroegere prior der abdij (v. Wijn Huisz. leven I 470), die in Alkmaar woonde en met M. zeer bevriend was. Als men weet dat Heda in 1593 te Alkmaar poorter werd, dan is het waarschijnlijk, dat hij het handschrift toen van Blondeel heeft verworven. (Zie Blok in Hand. Mij. v. Ned. Letterk. 1902 p. 128, v. v., en P. Hordijk vóór zijn uitgave 1904 p. IX). De Rijkkroniek van Stoke, later ook in handen van Westfalen gekomen, kwam na diens auctie in een kruidenierswinkel, vanwaar Eikelenberg haar redde, die haar een Huydecoper schonk. Het handschrift van Willeramus (*Paraphrasis in Cant. Canticorum*) werd door Vekeman aan de Leidsche Bibliotheek geschonken en in 1598 door Merula uitgegeven; uit een inleidenden brief blijkt de herkomst van Vekeman. Zie den brief van Douza in Gabbema Epist. Cent. II No. 43.

In 1576 zenden Burgemeesters een man uit , zoo naar Friesland als naar Duitschland om een bekwaam en geleerd man te zoeken tot het bedienen van het rector-schap⁸⁵). In 1577 correspondeerde men over iemand uit Engeland⁸⁶).

Intusschen had v. Meerhout een beroep in Amsterdam aangenomen , maar men hield hem tot Juli en liet hem eerst op aandrang van die stad „om haar hoogen noot” vertrekken.

Tevens had hij ook het katholicisme laten varen , en met zijn (derde) vrouw Aeff Tijssendr. liet hij zich den 5 Jan. 1578 bij de Gereformeerde gemeente inschrijven als lid , tegelijk met drie zijner ondermeesters.

Vekeman was zeker een bekwaam man en bij de geleerden zijner dagen stond hij wel in aanzien. Hadr. Junius , J. Drusius , J. Arminius behoorden tot zijn correspondenten⁸⁷).

Hij bleef te Amsterdam tot 1603 , waarschijnlijk zijn sterfjaar.

Van zijn ondermeesters , mr. Lambert , mr. Wouter , mr. IJsbrand Reyersz — van Haarlem — , mr. Dirck Heneweer priester en zangmeester — en mr. Claes Claesz , mr. Claes Michielsz , mr. Albert en mr. Jan Tielens van Vorst is niets naders mede te deelen , dan dat de eerste en de laatste conrectoren waren en de laatste met zijn rector medeging naar Amsterdam.

Vekeman werd opgevolgd door Pomponius Ellema , bij wiens aanstelling , den 29sten Juli 1578 , tevens scholarchen werden benoemd om toezicht te houden : voor de eerste maal : Jan Jansz Steenhuys , mr. Nanning van Foreest en de predikant Ruardus Acronius.

85) Vr. Resol. 30 Dec. 1576.

86) Vr. Resol. 7 Jan. 1577 , zie hiervóór pag. 4.

87) Zie de Epist. van Drusius ed. 1652 p. 251 , 428 , 441 en 471 : en Gabbema Ep. p 366 ; ook in de Biblia Critica I. d. komt een brief van Drusius voor , waaruit blijkt , dat Vek. een veelbelovenden zoon Samuel had.

Met Vekeman, den laatste der rectoren uit het oude régime, sluit dus het eerste tijdperk der school.

Eerst na hem zouden de hervormde beginselen, als geestelijk meest volledige uiting der nieuwe burgerlijke gedachtenwereld, ook meester worden over het schoolwezen, dat gaandeweg een volkomen omkeering zou ondergaan.

De middeleeuwen waren economisch en politiek reeds lang overwonnen, de omwenteling in het geestelijk leven, de Hervorming, was langzamer gevolgd, het vastleggen daarvan in kerk- en schoolregeling kon ten slotte niet uitblijven.

Daarmede werd de volksschool van weleer: standenschool der burgerij, zooals de standenbeschaving in de plaats der volksbeschaving getreden was.

Met het tijdperk der „Groote School” eindigt dus ook het eerste gedeelte harer geschiedenis, en tevens onze oogenblikkelijke taak.

BIJLAGEN.

Privilegie van 22 September 1390.

Aelbrecht bi gods ghenaden palensgve upten Riin. H̄toge in Beijen Grave van Heneḡ van Hollt̄ van zeelt̄ eñ Heē van Vriesland, Doen cond allen luden dat wi aenghesien hebbē menighen truwen dienst die onse lieue ghetruwe stede van Alckmaer onse voerouders eñ ons ghedaen heeft eñ noch doen sal, eñ hebben hem ghegheuē voer ons eñ voer onsen nacomelinghen so wat bastaert sterft poerter binnē ons stede van alcmaer sonder wittachtighe gheboerte so sullen siin ghegheuē goede weder gaen van daen si ghecomē syn, mar waert dat si doet waren dan soudē die ghegheuē goede comē op hoer rechte erfname, eñ alle goede sullen wi delen tjeghens der moeder maghe.

Voert heb wi hem ghegheuen voer ons ende voer onsen nacomelinghen dat die kercmeesters van Alcmaer die nu siin of namels wesen sullen gheuē moghen bi goetdencken ons gherechts van alc̄m die scoel binnē on̄s stede voer̄ enē goeden mā daer hem aen dunct dat die stede mede bewaert is eñ die sel selue die scoel regieren eñ nyement voer hem eñ die sullen si vernuwen moghen also dicke alst hem ghenoecht. Dit sal ingaen na des gheens doet, die wi dese scoel nu ghegheuē hebben. Ende dese voir̄s puntē hebben wi gheloeft te houden eñ te doen houden sonder verbreken voir̄ ons eñ voer onse nacomelighen on̄s stede van Alcmaar voer̄ eñ horen nacomelighen eñ alle ding sonder argelist. In oercunde desen brieue beseghelt mit onsen seghele. Gheḡ inden Haḡ op sente mauwericius dach int jaer ons hēr MCCC eñ tneghentich.

Bijlage B.

Privilegie van 7 Mei 1395.

Aelbrecht by Godts genade Paltsgrave op ten Rhijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt ende Heere van Vrieslandt: doen kond allen luyden: dat wy onser getrouwer stede van Alckmaer, van menighen trouwen dienst die sy onsen Voor-ouderen ende ons gedaen heeft, ende ons ende onsen nakomelingen, of Godt wil noch doen sal, ende om ootmoedigh versoeks wille vergeven ende quijtscholden hebben, vergeven ende quijtschelden met desen Brieve onser stede van Alckmaer voorschreven, ende allen haer mede poorteren, alle breuken ende misdaden die sy ende haer mede poorteren voorschreven, jehens ons ende onse Heerlickheit tot desen dage toe misdaen hebben, uytgenomen doodtslage die noch onberecht zijn, ende breucken boven vrede, die de vredebrakers selve metter handt ghegeven hebben, ende bekennen dat onse stede van Alckmaer voorschreven, ons alsoo vele daer voor te gunsten gedaen heeft, datse ons wel genoeght;

Ende hebben onse voorsz. Stede om dier gunsten wille ende hares getrouwes diensts voorschreven vorder gratie ende genade gedaen, ende gegeven ende geve dat onse Schout van Alckmaer, die nu ter tijdt is, of namaels wesen sal, aenspreecken sal met Rechte alle poorteren van Alckmaer, van allen breucken die men in toekomende tijden doen sal, binnen 's Jaers, naedien dat de breucken geschiet zijn, alsoo verre als men binnen onser Stede voorsz. recht doen mach ende men die breucken met onsen Steden Rechte schuldigh is te be-rechten: ende waer dat onsen Schout voorschreven, die Poortere voorsz. van den voorsz. breucken binnen 's Jaers niet aen en sprake met Rechte, soo souden sy daer af quijt wesen.

Item, hebben wy noch om versoecks wille van onse Stede voorschreven, gegeven en geven der Kercke van

Alckmaer, die Schole ende Costerie van Alckmaer, met alle haren nutschap ende toebehooren, ende die sullen die Kerckmeesters aentasten ende houden tot eeuwighen daghen ter Kercken behoef, na doode der genre die die nu ter tijdt besitten, sonder wederseggen van ons of van onsen nakomelingen.

Item, hebben wy noch gegeven, ende geven den Gasthuys tot Alckmaer totter Armen behoef, dat Klerckambacht met allen sijnen toebehooren, ende dat sullen die Gasthuys-meesters aentasten, na doode des genen die nu ter tijdt dat houdt ende besit, ende wes nutschap ende profijt daer afkomen sal, te keeren ten oirbaer der Armen voorschreven.

Item, hebben wy noch gegeven, en geven het heyligh Geesthuys in de Houttille tot Alckmaer dat Boodambacht van Alckmaer, met allen sijnen toebehooren, aen te tasten na doode des genen die dat nu ter tijdt besit, ende dien Pachte ende nutschap die daer afkomen sal, te komen ter Armen behoef als voorschreven is; ende alsoe dese voorschreven diensten, alsoo als sy bewijst zijn der Kercken, den Gasthuys ende den heyligen Geesthuys, sullen die Meesters van der Kercken, Gasthuys ende heyligen Geesthuys voorschreven, aentasten en verpachten by Raede ende goetdunken ons Gerechts van Alckmaer, of des meerendeels die nu ter tijdt zijn of namaels wesen sullen, een Jaer lang ende niet langer, ende die pachte ende profijt die daer of komen sullen, sal men keeren tot sulcken oirbaer als sy daer voor gewijst zijn: ende want wy geloof hebben ende gelooven onsen stede van Alckmaer voorschreven, alle deze voorschreven poincten te houden ende doen houden, voor ons ende voor onsen nakomelingen, onverbroken tot eeuwighen daghen; soo hebben wy desen Brief open doen bezegelen met onsen Zegel. Gegeven in den Hage op ten sevenden dagh in Maye, in 't Jaer ons Heeren MCCC vijf-ende-tnegentigh.

In copie Gem. Arch. Invent. Afd. I No. 13.

ALARDUS AEMSTELREDAMUS RUTGERO
RESCIO S. D.

Olim suavissime Resci, quum perquam iuvenis una cum Bartholomeo Coloniënsi, viro cum Latine tum etiam Graece (ut temporibus illis) satis erudito, Alcmariae bonas litteras profiterer, vix credas quanti pauculas admodum Rodolphi epistolas, lucubratiunculasque et fragmenta haec ceu τῶν λαγάνων προσθήνας auctarii vice vindicata redemerim, idque ab Antonii Susatensis filia Barbara, virgine cum primis Latina et facunda, principio apud Campos, deinde Aemstelredanum, postremo Alcmariam patrum memoria cum patre optimo formandae iuventutis magistro publice docente. Quam opinor Daphnen tibi, sic satis fuisse familiarem sub id temporis, cum Alcmariae, perquam adolescens, Graece doceres. Nactus has opes quibusvis gemmis mihi chariores, pulchre mihi visus sum, quicquid erat peculii in eas expendisse....

Bene valebis, Alcmariae.

Rod. Agricolae Phrisii Lucubrationes etc. etc. per Al. Aemst. emend.
Tom. II Coloniae pag. 171.

ALARDUS AEMSTELREDAMUS PETRO
NANNIO S. D.

..... Audio equidem, et iampridem istuc laetus audio, scholas Alcmarianas, in quibus et nos admodum adolescentes te aliquoties in Herennianis rhetoricis exercuimus, frequentare iuvenes aliquot omnis generis, optimae spei, et abs te pulcherrima vitae praecepta, veramque dicendi viam velut ex oraculo petere. Sed hoc quoque nomine impensius mihi tuum arridet gymnasium, quod non rivulos confecteres, sed fontes, et a capite quod optes arcessas unde manant omnia. Ne vivam, nisi huiusmodi sint Aphthonii α) quoque pro-

gymnasmata. Quamobrem ut gratum faciamus iuventuti tuae, mittimus tibi Aphthonium hoc est, absolutissima dicendi primordia, quibus veteres illi Sophistae iuxta ac Grammatici nondum rhetoricen capientes instruebant, ne scilicet sicci omnino atque aridi pueri rhetoricis traderentur, assumpta tamen interim a dialecticis argumentandi ratione. Quae quidem prorsas omitti iam nunc video desidia quorumdam et infantia, non enim fastidio putem. Mitto itidem adolescentes tres subactissimingenii. Tu vide probam nactus materiam, probum te adhibeas artificem: hoc est reddas eos *σώφρονας, μετρίους, εὐγρόμους καὶ δυνατούς εἰπεῖν*. Quando porro ex hac *πονηροπόλι* rusticitatis vernacula, ubi Deus venter est et in diem vomitur, et doctior adeoque sanctior est ille qui ditior, cui nimirum oppido iure cognomen est Epidamno, *κομῶ*, non Musis addicto *b)*, plures ad te discipulos possem transmittere: nisi alia rerum facies appareat, ne suspicari quidem possum. Est mihi ex sorore nepotulus, et eum in tuum collegium cooptari velim, aliosque complures ei comites (si qua licebit) adiungam. Tu fac quod nihil ambigo te facturum, ut de te olim tui depraedicient auditores quod est apud Homerum de Phoenice: *διδασκόμεναι τὰδε πάντα μύθωντε ῥητῆρ' ἔμμεναι προεπῆρα τε ἔρχων*. Vale apud *πονηροπόλιν* 1529.

a) Deze brief staat nml. als inleiding op: *Aphthonii Sophistae Pro-gymnasmata* R. Agricola interprete.

b) Alardus was in 1529 waarschijnlijk te Keulen; zou dat dan deze „stad van zonden” zijn?

Bijlage D.

1517.

Ick m̄ gherryt ghisbertszō sc̄oolmeester binnē alcmar keñe eñ lye ontfanghē te hebbē wt hand vānd tresauriers der seluer stede die sūma van tyen rinse guld daer ouer dat hy een reyse ghedaen heeft tot deuēter swolle aemasfoert eñ wttrecht om te crighē een goedt bequaem mā tot een rectoer daer ome hij gheuaceert heeft myt reysen ende keren seuētijen daghen. In keñis dier waerheyts soe heb ick meester gherryt ghisbertszō vsz mij̄ naem hier onđ gheset op dē derdē dach vā nouēbri Anno XVc seuētyen.

Meyst̄ gerrit ghisbertsz.

Gemeente-Archief.

In de Bibliotheek van het Sted. Museum te Alkmaar bevinden zich van Kempo van Tessel de beide volgende boekjes, tevens de oudst bekende producten van een Alkmaarsche pers. Wij nemen ook daarom hier de beschrijving over die M. F. A. G. Campbell ervan gaf in de *Bibl. Adversaria* van M. Nijhoff V No. 1 1883, met tusschenvoeging der reproducties, die wij naar deze drukwerkjes hebben laten maken.

10. Een werkje van slechts vier bladen dat dezen titel draagt: $\square\square$ Carmen Scholare Kēponis Thessaliēsis // Metrum Jambicum dimetrum //; daarop volgt eene houtsnede welke zeer opmerkelijk is, ofschoon ik geen ander verband heb kunnen ontdekken tusschen de voorstelling (een man en eene vrouw zittende in een landschap op welks achtergrond eene woning staat, terwijl een draak boven beiden zweeft en hij haar iets aanbiedt) en den inhoud van het gedicht, dan de volgende verzen:

$\square\square$ Quid si metalli plurimā
Per fas nefasq₃ congerens
Fului rapis numismata:
Securus esse desinens
Te adducis in periculum.
Quicunq₃ diuites volunt
Fieri: cadunt in retia
• Diaboli fallacia.

Dit gedicht eindigt op de voorzijde van blad 4 en wordt daar gevolgd door twee distichen ter eere van de HH. MATTHIAS en LAURENTIUS. De laatste bladzijde wordt ingenomen door eene fraaie houtsnede, de maagd Maria in de mandorla voorstellende, terwijl boven links God de Vader, rechts de Heilige geest en aan den onderkant twee Cherubijnen zijn afgebeeld. Dezelfde voorstelling, maar beter gesneden, komt voor in drukken door ALBERT PAFRAET te Deventer gebezigd in 1517 en 1520.

Het gedicht zelf begint:

**Carmen Scholare Kemponis
Thessaliēsis Metrū Jambicū
dimetrū**

In transitu quisquis suo
Celestis aule particeps
Felix cupit felicibus
Adjungier demum choris
Inter beatos spiritus
Vita beata perfrui:

20. Een gedicht waarvan dit de titel is: ¶ De gloriosa virgine Maria Kē // ponis Thessaliensis car- // men Pane- gyricum // scholare // gevolgd door dezelfde houtsneê welke ik onder 1°. heb beschreven. Het vers zelf eindigt op blad 3 recto, terwijl 3 verso en 4 recto eene ¶ Declaratio quo- rūdā vocabulorū // carminis predicti // en het onderschrift bevatten dat aldus luidt:

**Impressum Almarie per me Johan-
nē Dauētriensem & regione
Spinnalij Almariani**

Deus prouidebit omnia.

De laatste bladzijde vertoont eene houtsneêplaat, voor- stellende eene vrouw te bed liggend in een vertrek waarvan de deur open staat; aan beide zijden van dat béd staat eene vrouw boven welke, op spreukbanden, de woorden Caritas en Sapiencia staan. Deze plaat behoort tot eene reeks van houtgravuren welke in 1492 gebezigd zijn door GERARD LEEUW te Antwerpen in het 4° werkje getiteld: Een devoet excercitie van den dochteren van Syon. Van diezelfde reeks heeft ALBERT PAFRAET er in 1516 en 1517 ook een paar gebezigd in boekjes door hem ter perse gelegd.

Ware het niet, dat in dit laatste werkje zoo duidelijk Alkmaar als drukoord en JAN VAN DEVENTER als drukker zijn aangewezen, wij zouden om de bijzonderheden, hier-

boven aangegeven, ze beide naar Deventer en naar de drukkerij van ALBERT PAFRAET verwezen hebben. Dit gaat nu niet, en daarenboven is van het laatste gedicht van KEMPO VAN TESSEL de fol. 3*b* en 4*a* met eene lettersoort gedrukt, welke ik mij niet herinner in Deventersche drukken ontmoet te hebben.

Wij moeten nu JAN VAN DEVENTER beschouwen als de drukker van n°. 2 niet alleen, maar ook van n°. 1. De houtsneê wijst er op; de druk bevestigt het; maar tevens kunnen we in die beide onaanzienlijke werkjes de oudste proeven van Alkmaarsch drukwerk begroeten, en daardoor klimt het tijdstip waarop de boekdrukkunst zich het eerst binnen de muren van deze stad vestigde met ruim dertig jaren.

Campbell meent in dezen Jan van Deventer te moeten zien een Jan Paffraet, zoon van Rijkert. Het lijkt hem mogelijk dat deze in 1511 of iets later met zijn broeder Albert, die te Deventer de zaak zijns vaders voortzette, den boedel heeft verdeeld en zich terwille der concurrentie te Alkmaar heeft gevestigd, waar toen de schoolbloeï begon.

Wij weten echter, dat Kempo in 1517 te Alkmaar kwam en dus pas dit jaar of het volgende, dat der drukwerkjes moet zijn.

a.

1517 — 18

|| Thaen nemen van meyster Kempo rectoer

Opten X dach in decembri anno XVC eñ XVII is meyster Kempo anghenomen bi dirck allertsz. eñ Jan claesz. burghemeister der stede vā Alcmaer. Ende hem is ghelouet hondert golden philippes gulden tot een jaer, ende drie pont groet vlaems voer en goet huus, des solde m. Kempo selliff in terciio lese, wel verstaende wat m. Kempo inder schoel boerde van die klarkē dat solde wesen tot affkortinghe van die hondert philippes gulden, ende wes daer an ghebreke dat solde die stad veruollen.

|| M. Kempo rectoers rekenschap van dat hie hevet inder schoel ontfanghen ende van der stad gheboerd.

XI decembris int jaer XVII bin ick inder schole ghaen. Ende want het was II daghe voer sint lucie langh post òniū sanctorū. doe nam ick van en yghelijck ionghe die mij betaelde III stuū hent toe paesche. Ende van mijn inghanck hent toe paesche heb ick inder schoel ontfanghen IX phs gulden min II stuuer

Ende des winters ontfenck ick van der stad burghemeisters wesende dirck allertsz. eñ johan claesz twintich phs gulden XX phs gld.

Voert van paesche daer na tot sinte michiel int jaer van XVIII heb ick inder schoel ontfanghen XVII philippes ende I stuū . . XVII phs gld. 1 stuūr

Ende doe ontfenck ick des
 somers van der stad XVI
 philippes gulden , burghe-
 meysters wesende barthold
 gherijtz , snelle [claesz] en
 mr. Willem XVI phs gld

Ick heb van die burghers
 kynder die ter kore ghaen
 die in septimo ende in
 sexto sitten ghien geld ghe-
 boerd ghelikerwijs als mij
 dat van die heren is be-
 uolen anders solde mijn
 sume die ick inder schole
 hebbe gheboerd wael mar-
 kelick meer wesen.

Item vander tijd dat ick eerst
 in der schole ghinck hent
 toe paesche weren III weeck
 meer dan een vierdeel van
 een jaer, die beliepen waer
 ses philippes gulden daer
 voer gheuet mij IV philip-
 pes gulden die ander II phs
 gld. laet ick staen teghen
 dat ick te somer ende nu
 mede te winter onderwijl
 wat hebbe gheboerd van
 oerloff te gheuen als daer
 instancij kam die ick niet
 kon weigheren. Soe heb ick
 vander tijd aen dat ick eerst
 in die schole ghinck hent tot
 sinte Michiel int jaer van
 XVIII gheboerd inder schole
 ende van der Stad toe samen
 tweentsestych philippes . L XII phs gld

gulden. Ende mij quemen
 L XXVIII philippes gulden.
 Soe quemen mij noch
 van der Stad XVII phs gulden,
 gherekent hent totsinte XVII phsgulden
 Michiel int jaer van XVIII
 Dese zeventien phs guldens
 zijn mij betaelt bij beuel
 van die burgemeesteren bij
 de tresoriers op huydent
 dese XV in december āo
 achtien

meister kempo K. m̄. T.

b.

1519

Ick heb ontfanghen in die schoel van die clerken
 paesche hent tot sinte Michiel int jaer von XIX:XXII
 philippes gulden min VI stuer. Soe komet mij van
 die somer verleden XXVIII philippes gulden ende VI
 stuer, welke toe samen maken L phs gulden die mij
 komen vant halue jaer.

meister kempo u diener.

Ic meester Kempo kenne eñ lye ontfangen te hebben
 van dese tegenwordigen tresoriers der stede van alcmaer
 die soñe van acht eñ twyntich phs guldēs eñ ses stuurs
 fet XXVIII £ VI st van X L groete van mijn arbeytsloon
 van een halff jaer dat ic inde schoele van Alcmaer gediē
 hebbe als Rectoer van mey negenthien tot st^e Michiel
 negenthien daer aen volgende. Des torconde mijn
 handteycken hier ondē gestelt upten VIIIe dach van
 nouember āo XVc eñ negen thien.

meister kempo

K. m̄. T.

Inder manieren upte voirwaerden ende condicien hier nae verclaert soe hejn die burgemeistēr scepen en Raede der Stede vā Alcmair angenomē en annemē mit desen voir hoir ende hoir nacomingē m̄ Johan Hobingius van Wesel, Artiū medicaeque rei doctorē Om te wesen Regierder over tchoer, groote ende clein scholen, binnē der voirsz. steden den tyt van ses jaeren an een gedureñ, Ingaeñ ende gedureñ Oīum S̄corū*) Anno vijfftien hondert seven en dertich en expiriren oīm s̄corū, alsmē scryuē sal dusent vijffhondert drieen veertich En teindē den voirsz. Jaeren deen den anderen een halff jair te voerē op te seggen | gemaict op articulen als hier nae volgen.

Primus articulus

Eerst en voir al so sal die voirsz. Regent gehoudē wesē all zijn discipulē, so wel die scholierē van binnē deser Stede geborē als dair buytē, wel ende nairstelicken instruirē en lerē niet alleen gude cunsten omē laty te coñen scryvē, spreekken ende verstaen, maer oick in guede zedē en manierē, opdat die selue zijne discipulen moegen wetē hoe en in wat manierē dat sy hem selven hejn en houdē sullen, eerlicke en betamelickē als dat behoirt, niet allein binnē hair huysen oft woenstedē, mer oick inder kerckē en opd straten, op dat andere grooue ende ongeleerden jongē niet ter scholen gaende van hem luyden gesticht ende geleert mogen wordē in alle gude probiteiten en geleertheiden en geen occasy en mogen nemē uut der voirsz. scholierē tot enige improbiteiten, insolencien en andere quade manirē en ongeregeltheiden.

*) Omnium sanctorum.

Secundus Articulus

Ten anderden soe consentirē gevē eñ gunnē die voirsz. hēn deser Stede dē voirn. Regent alle die vruchten eñ profijten, die vut die groot eñ oick vut die klein scholen comē svllen, deze voirsz. ses jaren lanck gedureñ eñ gelovē dair en bovē die selue Rectoir oic te gevē in elck vand voirsz. ses jarē, vijff ££ groeten vlaems tpont ses Karolus gul̄s, den gūl voir twintich stuūs gerekent, des soo sal die voirsz. Rectoir gehoudē wesen te houdē tot synen coste ende laste een lectoir oft tve wel geleert, ende sal die selue mogen acceptierē eñ amouerē tsynder believen eñ tot discretie vand burgermeestēn ind tyt der selū Stede.

Tertius Articulus

Ten derden soo beloeven die voirsz. herē die selue Regent mit syn lectoires ende hoir comensalen vrij te houden van allen excysen eñ scattinge, ende onderhoudē hem alle der scholen priuilegien mit hulp eñ bijstandt om alle die bijscholen aff te doen, off daer vā syn betalinge te vercrijgen.

Quartus Articulus.

Ten vierden soo en sullen die interni oft indigene niet meer gheven dan nair oudergewoenten te weten elck vierdel jairs tve stuūs ende een halvē, tsy dat sy vant choer bleuen, alsdan wordē sy gerekent voir advenen, dats wtheimschen ende dat die voirsz. Rectoir dat voirsz loon een virendeel jairs te voerē sal moegen anticipierē als van den externē sgelycke oick van den internen jongerē oft scholieren inder gemeinre scholen ende die in die bijschoelen gaen sull̄ desgelycke doen bij consent vand voirsz. Rectoir.

Quintus Articulus.

Ten vijfften willen die voirsz. heren, dat die voirsz. Rectoir sondlinge Respect ende toesicht sal heb̄n totten choir binnē der parochie kerkē vā Alcmail eñ laiten geen knechtgens klein noch groot inder bijscholen gaen

mar houdē die altsamen int schoel dair hij Regent ouer is eñ schicken dat sy aldair wel geleert werden lesen eñ sryven eñ in goed manierē so opter stratē als binnē shuys, opdat niemants geen oirsaick mach hebn̄ mit Recht te seggen: men leert nu int groot scoel niet, Ergo soo moet ick mijn kindt in een ander schoel doen. Ende offt dair soñige enckelē warē, die yñers in die groete schoel niet en wilden ter schoelen gaen, die selfde sullen gehouden wesen so wel vā buyten als van binnē die voirsz. Rector sijn leges te gheuen te weten elcke virendeel jair een stoter dat hy mede een virendeel jairs te voeren sal mogen ontfangen; Off sullen gehouden wesen ten minsten sijn moede te hebn̄, Des toirconde eñ omē dat wij burgermeists scepē eñ Raedt der Stede vā Alcmair willē dit contract vast onverbreeckelic ende van weerden gehouden hebn̄ eñ dattet syn volcomē effect sortieren sal, soe voir ons, onse nacomelinge eñ onsen Rector. Soe hebn̄ wij onser Stede segel ten zaecke hier benedē opt spaciū van desen gedruet, opten... Anno ut supra.

Gemeente-Archief.

Anno lix may.

Contracten ofte voerwaarden Aengaen der scholen
ende der stede van Alcmaer.

- I. Dat dye meesters met alder diligentie elcx int zijne dye scholiers zullen leeren die vreesse Gods, goede zeden eñ manieren, wel lesen eñ sryven eñ haer fundament grāmaticael etc, mitsgaders dye scholiers te admoneren alle hoochtyden omē te byecht te gaen, en die vastel-daegen te vercondigen in elcke loco.
- II. Dat dye Rectoer met zijn adjuncten gehouden sullen zijn, eerst veni sancte spiritus gesongen wesende van ses tot acht uren alle daechs lesse te doen elcx int zijne / te weeten van halff maert tot alderheyligen, vuytgenomen hoichthyden als men metten singt, ende Sonnen daechs eñ heyligedaechs een ure smorgens te weten van zeven tot acht uren /
- III. Dat dye Rectoer neerstich sal letten op die absenten.
- IV. Dat Cañius gehouden sal zijn, off de m̄ in Septo vān negenen tot tyen uren alst geen sang dach en is te exerceren die sextanos ende septanos, eñ dan sal hij gehouden zijn te vervollen de plaetse vand sangm̄ nae moderatie vand Rectoer bij advys vān buageñren.
- V. Dat dye Rectoer met zijn adjuncten gehouden sullen zijn van twaelff heuren tot twee heuren int bovenschool die scholiers te leeren elcx int zijne soe dat behoert, desgelijcx van vyer tot vijff heuren alle wercke daegen, maer op sonnedagen, heylige daegen, heylichavonts van XII tot een heuren, van vier tot vijff uren tsonerdaechs, ende tswinterdaechs vā alreheyligen tot

halff Maert up wercke dagen tsmorgens van vii tot halff negenen alst geen sang en is, anders te acht uren eñ tsachternoens van xii tot ii eñ van dryen tot vyer heuren.

- VI. Dat dye Rectoer ofte zijn adjunct bij beurten vā twee tot halff dryen sal gaen visiteren hoe dattet int laege school gaet, op dat alzoey dye jongers te beter onder discipline moegen gehouden worden.
- VII. Dat gheen van die meesters moet absenteren op dye tijd als hij int schoel behoert te zijne het zij met gasten oft ander vacantien, dan alleen vuyt nootzaeken eñ dat te kennen te kennen te gheven dander meester.
- VIII. Dat die Rectoer met dander meesters daer naerstich op passen dat die scholiers bequaem zijn vā manieren opt straet, opt choor eñ elders.
- IX. Dat die Rectoer noteerders in elcke loco stellen zal, om te noteren die opt straet ofte elders wanstuerich zijn, eñ dye noot een mael ter weeke te hoeren.
- X. Dat die Rectoer met zijn meesters sinceer zullen weesen eñ geen boecken zal lezen daer quaet in gelegen is, oft daer die scoliers deur gecorūpeert souden moegen worden, ende neerstich toesien datter geen quaede ketterie in die jongers geplant en worde, het zij in Heeringe manieren ofte leuen, Maer dye boecken der Institucien van den jongers der scientie angaende sal die Rectoer leesen dyer hem believen sal teynden vuyt.
- XI. Dat dye Rectoer nyet meer dan tweemaal ter weken zijn scholieren oerloff geven sal te weeten smaenendaechs eñ donderdaechs na noen, ten wrere dat ment somtijts veranderden om des weders ongetempertheyt, eñ dat alst een geheele weeke is, anders maer eens ter weeke.

- XII. Dat dye Rectoer met zijn meesters neerstich toesien sal eñ oock nooteerders stellen datter nyemant spelen en loepe dan op oerlof daegen.
- XIII. Dat die Rectoer vā nu voirtain nyet geoerloft zal zijn eenygne brulofts bryeven te senden in bruyloften dan tot notabele p̄soonen van geleertheit ofte Rijkdom, want het strect tot laste van der gemeente; eñ zal den oerloff dach geleyt worden opten ordinarys oirloff dach, of ten minsten nae twee uren opten extra ordinarys dach, des gelijk vā sōmige gilden.
- XIV. Dat dye lessen sullen vuytgaen pro extraneis tweemaal siaers int boven school, ingaeñ een weecke voir paesschen eñ vuytgaen een weecke nae paesschen, desgelijcx talderheyligen Ende dat die Intraanei even wel sallen school gaen een ure voer noen eñ een nae noen.
- XV. Op dese twee tijden des jaers salmen examen houden eñ ondersoecken wat een ygelyck proffijts gedaen heeft, ende diemen bequaem daertoe vindt salmē bij ordinātie een loock laeten opgaen.
- XVI. Dat nyemant onder hem eenyge kinderen sal moegen houden om latijn te leeren, dan alleen die yemandt zelfs in zijn cost heeft, mids ghevende den Rectoor alle vyerendeel jaers van een ygelyck vijf stivers /
- XVII. Item dat nyemant eenyge knechtkens en sal moegē annemen om Duytsch ofte scrijven te leeren, hij en zal eerst bij den Rectoer comen eñ gheven hem dat getal opt scrift, upte verbeurte van priuaet school meer te mogen houden eñ dye meester zal den Rectoor altijd voer het gelt staen.
- XVIII. Item dye Rectoer zal het selve school bedienē nae forme eñ ordinātie als hem bij gescrifte vand secretary geleverd is te may ā^o l ix.
- XIX. Item dat hij zal drye meesters tot hem

huyeren, twee in het boven school eñ een in het laege school, eñ dit tot laste vanden Rectoer voir de soñe van lxxiiii Kar. guld., de eene genoemt mr pieter, eñ dander heer cornelis Cañius, eñ int laege school heer andries, zoe lange als hij eenyge stoff tot redelicken prijse binnen der stede off buyten mach krijgen, eñ geen notabele excessen moet doen, welverstaen dat m̄ Jacob int laege school met heer dirck heneweer dijet choor bewaeren zal, sullen tot lasten eñ costen wesen van der stede van alcmaer.

XX. Item zoe is noch voerwaerde dat deze voorsz Rectoer ons nyet en zal verlaten voer dat hij sal sesse jaeren gedient hebben eñ dat wij hem mogen verlaten bij faulte van misdienen, mids hem een jaer te voren te waarschouwē.

XXI. Item is noch geaccordeert als voren aengaeñ de bijscholen dat zij geen pauperen en sullen accepteren, maer dye selve te stieren in het grote schole, ende dat zy hem sullen gehouden zijn van een ygelick knechtken een volle stoeter te gheven elcke vierendeel jaers, weer zij vroeck aen comen off laet, vroeg vuytscheyden off laet, eñ diesgelijck op het groote school op te verboerte als Inde groote artyculen begrepen is / Ende dat een ygelijck sal zijn eedt doen om den Rectoer het volle getal over te leveren eñ te betaelen.

XXII. Voort soe zal die Rectoor vrij excys hebben vā t byer dat hij binnen zijn huys met zijn familie verdrincken sal, alzoehem 'tselvel byde vroetschap geaccordeert es.

C O N C E P T gemaect bij burgermēn
mitte gerechte eñ vroetscap dezer stede beroereñ
het choor eñ clercken derseluer stede vā alcaer
mitsgaders bij advys van eenyge priesteren.

Inden eersten ome dye meesters vant choor te suble-
veren van die groote lasten dye zij hebben tgeheele jaer
deur met die jongers te leeren singen hoer Koersanck ,
zoo inde metten als up andere hoogtijden eñ feestdaegen
zoe is geordonneert tgundt hyer na volcht, eñ dat tot
weder seggen van burgermēn eñ Raiden der voirsz stede.

Item dat alle poirters kinderen sullen moeten te choor
gaen tot hoer sestien jaeren toe incluyz, maer dye sanck-
vast zijn sullen moegen absenteren des vrijdaechs, eñ
alle heylige avonden s morgens dan sellen die selve
sangers gehoud weesen primas vespas eñ sanderen daechs
te hoichmise eñ te vesper te comen gelijk andere jongers.

Voirts zoe zijn bij prouisie dye mettenen vā sint Jan
ste Michiel eñ ste Maerten offgeset, maer sullen dye
selue mettenen gesongen wordden bijde getijde heeren
eñ nyet bijde scholiers.

Noch is geord^t dat die metten vā St^e Matthijs ge-
songen zal worde bij de jonger met drye lessen, vā
gelycken de mettenen vā alderheyligen eñ kermisse.

Oick is geord^t datmen alle vrouwendagen eñ alle
dandere mettenen singen sullen met drie lessen vuyt
gesond^t de metten van Karsmisse eñ alle dye andere
mettens salmen beghinnen te singen smorgens te vyff uren.

Voirts zoe sullen dye getydeheeren bewaren alle votyf
missen dye up wercke daegen vallen sullen te singen.

Ende alle prophecien salmen singen eñ onderhouden
gelijk in andere steden.

Aldus gedaen upten laetsten May āⁿ0 L x.

MURMELLIANA.

I.

Bibliografie

van de door Murmellius te Alkmaar geschreven werken.

Voor de uitvoerige beschrijvingen der meeste werken kunnen wij verwijzen naar de door Dr. Reichling gegeven bibliografie, wij doen dat door een R. met het door hem gegeven Rom. cijfer.

1. Epistolarum moralium liber. 1513 R. XXX.

Voor de beschrijving van den tweeden druk zie hiervoor pag. 92.

Bekend zijn 3 drukken.

2. Isagoge in Aristotelis decem praedicamenta 1513 R. XXXI. Bekend zijn 30 drukken.

3. De diui Martini Turo // nēsis ecclesiae sanctissimi episcopi : et Traiectē // sis patroni tutorisq; maximi vita. carmē enco // miasticon ab Joanne Murmellio Ruremun // dēsi : scholasticis in celebri eodēq; ornatissimo // Alcmariae opidi Hollandorū sane quam ame // ni gymnasio aeditum MDXij // — Hier volgt op den titel eene houtsnede een bisschop voorstellende. Blad 1*b* : ledig ; Blad 2*a* : titel als voren : volgt het vers tot 5*a* Finis huius carminis 5*b* : Eiusdem ad Deum optimum Distichon ; Eiusdem de Hollandia distichon, waarachter volgt als onderschrift ¶ Excusum Davētrie ex officina Alberti // Pafraet Anno dnī X i i j Idi // bus Septembribus // · ̄ · // Blad 6 ledig.

(Sted. Mus. Alkmaar.)

4. Nuclei 1514 R. XXXII.

Bekend zijn 10 drukken.

5. Boethii de consolatione philosophiae libri V cum commentariis 1514 R. XXXIII.

Bekend zijn 4 drukken.

6. Caroleia 1515 R. XXXIV.

Bekend is 1 druk.

7. In tutelariu; Alcmarie // diuorum Matthie apostoli : et Laurent // rentij (*sic*) martyris preconium Jo // anis Murmellij Ruremū // densis ode dicolos // Volgt een

houtsnede voorstellende twee heiligen waarvan de een een zaag, de ander een hoek in de hand houdt. Bl. 1*b*: Cur Alcmariensis schola luculenta sit in edi // tissimo loco cōstitua I. M. R. Epigramma // 16 regels. Bl. 2*a*: Joānis Murmellij Ruremundēsis Ode di // colos in Matthie apostoli: et Laurentij // Martyris Alcmariēsis ecclesie tu // telariu₃ divo^r preconia sa // lut₃ āno MDXV edita. Volgt het gedicht tot 4*b*. ¶ Eiusdem distichon latinum. // ¶ Distichon euisdem germanicum.

(Sted. Mus. Alkmaar).

Campbell houdt het voor een druk van A. Paffraet.

8. De philosophiae diffinitionibus ac divisionibus tabulae. 1515 R. XXXV.
Bekend is 1 druk.
 9. Tabulae in artis componendorum versuum rudimenta. 1515 R. XXXVII.
Bekend zijn 63 drukken.
 10. Persius cum ephrasi et scholiis. 1515 R. XXXVIII.
Bekend zijn 19 drukken.
 11. Memorabiliores aliquot clausulae Juvenalis. 1516 R. XL.
Bekend zijn 2 drukken.
 12. De latina constructione praecepta, of: Grammaticae regulae. R. XLI.
Bekend zijn 5 drukken.
 13. Protrepticus poetantium. 1517 R. XLIV.
Bekend zijn 3 drukken.
 14. Tabularum opuscula tria. 1517 R. XLV.
Bekend zijn 10 drukken.
 15. Scoparius 1517 R. XLVI.
Bekend zijn 2 drukken.
-

II.

1513.

**Scholasticorum officia in literatorio ludo a Murmellio
Alcmariae insigni Hollandiae oppido
discipulis praescripta.**

Scholastici Deum in primis timento eiusque praecepta diligenter observanto.

Parentibus et magistris obediunto.

Sacerdotibus, magistratibus et praeceptoribus, reverentiam exhibento.

Cum dominis contubernii, contubernalibus et condiscipulis humaniter honesteque versantor.

Nemini vim inferunto.

Rebus alienis manibus abstinento.

Extra contubernium nocte non dormiunto, neque per vicos divagantor.

Lupanaria, paneasque ne ingrediuntor, neque cum feminis rem habento.

Ensiculum, pugionem, sicamve ne gestanto.

Aleam ne ludunto.

Ebrietatem vitanto.

Capillo tonso, vestituque decenti apparento.

Dominicis feriatisque diebus rem divinam sacramque concionem audiunto.

Pecuniae parcunto.

In tempore scholam literariam frequentanto.

Grati benevolique sunt.

Dociles et attentos se praebento.

A magistris audita domi relegunto et audienda praemeditantor.

Bene vivere et latine loqui assuescunto.

Venter, pluma, venus laudem fugienda sequenti.

Medegedeeld door Erhard in het Zeitschr. für Vaterl. Gesch. u. Alterth. . . Westfalens. Jhrg. 1838 uit den 2en druk, 1514, van M's Opuscula duo.

III.

Onder Murmellius' *Epistolae Morales* komt als Epistola quarta het volgende gedicht voor :

Ad consultissimum senatum Alcmariensem.

De puerorum Institutione.

Spectati proceres populi : patriaeque parentes ,
 Saluete : et verum semper amate bonum
 Quam sapitis recte : quod publica commoda totis
 Queritis in medium viribus ingenii
 Ut natis patres : sic civibus omnibus una
 Consulitis belle : negligisque nihil
 Hi tenues : hi sunt mediocres : dulcibus illi
 Divitiis florent : quos locus unus habet
 Quorum partem aliis ita non preferitis : ut illax
 Citra ius spreta tristia damna ferant.
 Hoc tractanda modo populi res : hac decet arte.
 Lucis ad empyreae carpere limen iter
 Nec parvi est meriti bene rem curare scholarem
 Artibus ut pueri iustitiaeque vacent.
 Annua delectis stipendiâ danda magistris
 Pallados ut crescant constituistis : opes.
 Plurimum enim refert : tenero quos audiat aëvo
 Grammaticos : Phoebi qui petit antra puer
 Deteriora rudi facile est inolescere menti
 Quod semel insedit : radere difficile est
 Murice in antiquum revocet quis tincta colorem
 Vellera ? quis scaphium purget odore malo ?
 Testa diu resipit : quo prionum imbuta : saporem
 Inspicit adversum Phoebi. Jovis armiger orbem
 Involucres pullos edocet idque suos ;
 Educat invento serpente ciconia foetum
 Hic eadem volucer fert alimenta libens ;
 Quid valeat : docuit nos : consuetudo Lycurgus
 Quem Lacedemonii pertimere viri ,
 Enutriit geminos ab eadem matre catellos

Hunc vepres : illum lauta popina tulit;

Ad populi ductus spectacula uterque : fugacem

Alter adit leporem : mollior ossa petit ;

Artes usus alit , facit experientia doctos ,

Otia desidia non comitatur honor ,

Si quis amat laudem : ventri dominetur : oportet

Pigritiam pellat : luxuriamque fuget

Abstineat furtis : vitet mendacia : nulli

Vim faciat : musis invigiletque sacris.

Cum sunt fluxa nimis nostrarum cetera rerum

Ingenii solum permanet usque bonum.

IV.

Voor het orgel in de Alkmaarsche Sint Laurens schreef M., het volgend opschrift, nog in de kerk aanwezig:

Anno 1511

Calendis Mai Sonabat.

Quam graphice vario melici modulamina cantus,
Haec sonat artificii Machina pulsa manu.

Johannis Confluentini Opus.

In zijn Epist. Mor. Liber komen nog de beide volgende epigrammen voor op een orgel van Joh. Confluentinus¹⁾, waarschijnlijk hetzelfde, maar M. was nog niet te Alkmaar, toen het orgel werd gemaakt en kan zich dus in het jaar vergist hebben. Misschien echter is het een ander.

Epigramma.

Organa prisca novis cedant. Haec acta canorem
Multiugum reddunt flatibus, arte manu
Phystula nunc resonat. Fera nunc audire videris
Tympana nunc credis concrepitare tubas,
Argute referunt superum tibi carmina voces
Terrificae baratrum, classica iudicium.

Hanc machinam musicam Joannes Confluentinus faciebat
Anno a partu virginis MDXII.

Eiusdem in eandem sententiam.

Organa prisca novis cedant. Haec tacta ministrant
Multiplicem digites spiritibusque sonum
Phystula nunc resonat: tibi nunc audire videris.
Tympana: nunc cantu concrepitante iubas,
Mellifluae referunt coeli tibi gaudia voces,
Tartaron horrendae iudiciumque tubae.

Hoc musicum organum insignis mechanicus Joannes Confluentinus
faciebat. Anno ab ortu servatoris MDXIII.

1) Verkeerdelijk meenen Krafft en Creelius in hun beschrijving in Beitr. 2 Gesch. der Hum. II p. 30, dat ze orgels te Coblenz betreffen!

V.

± 1515.

Tempore Ioannis Murmellii Ruremondensis Rectoris Scholae Alcmarianae, erant Alcmariae sexcenti Scholastici externi.

Ego enim ipse in loco septimo tunc docebam plures quam centum auditores.

Sextanorum Praeceptor habebat eodem tempore sub se plures, quam centum et viginti quinque.

Praeceptor quartae Classis instituebat centum et quinquaginta adolescentes.

Lector tertii loci docebat bene fideliterque sexaginta discipulos vel paulo plures.

Rector in secundo loco habebat tot electos discipulos, quot Salvator noster Apostolos.

Praeterea in infimis locis, scilicet Octavo et Nullo erant fere ducenti Tirones, partim intranei et partim extranei.

Per me Guilielmum Zuermond.

Afgedrukt met de vermelding: „Ex Tabularii Gymnasii nostri, Lector, hoc habe”, in het schoolprogram van 1708: *Conspectus Scholae Publicae* etc.

VI.

In het eerste der in de bibliotheek van het Sted. Museum aanwezige boekje van M. (zie bibliogr. hiervóór No. 3) begint het wat langgerekte gedicht ter eere van St. Martinus :

Elutis scelerum sordibus omnium ,
 Illustra mihi cor spiritus optime ,
 Martini melicis barbitos ut modis
 Sacrum encomion increpet.
 Nil humana potest ars sine gratia
 Delabere bono coelitus unico ,
 Quo nil est satius splendidius nihil
 Terris unde bonum fluit.

Aan het einde deze disticha :

Eiusdem ad deum optimum maximum Distichon.
 Martini meritis deus optime, maxime, bellum
 Alcmaria morbos pelle famemque procul.

Eiusdem de Hollandia distichon.
 Divitiis, fama, populis Hollanda floret,
 Moribus, ingeniis, arte, nitore, fide.

VII.

De voorrede waarmede Murmellius zijne *Caroleia* opdroeg aan den Egmonder abt Meinardus Man luidt :

**Reverendo in Christo pientissimoque patri
Menardo Man abbati Haecmundensi bene
de divi Benedicti religione merito Joannes
Murmellius Ruremundensis S. P. D.**

Parvum quidem tuo nomini Pater amplissime libellum dedico, sed (ni fallor) nec ineptum omnino, nec (si penitus inspiciatur) usque quaque despicabilem. Complusculis eum sententiis vario carminum genere ludens aspersi. Titulum indidi Charoleia, ab eo quem studii laudibus ad virtutem et pacis amorem perseverantiamque molliter incitare. Tu vero electus potissimum cuius nomine praelato dimittatur in lucem, non quam tantillum munusculum, tantae virtuti, dignitatisque arbitrer convenire, aut hoc esse denique existimem, quod tuis in me collatis beneficiis aliqua ex parte respondere possit. Verum cum prodire nollent haec in publicum carmina sine patrocínio, tuum libentissime sibi nomen desumpserunt, quo forent ab invidorum morsibus et venenatis nebulonum linguis tutiora. Proinde suscipe quaeso, quicquid hoc est libelli vultu hilato et qua me quoque ipsum soles humanitate. Deinceps autem plura, melioraque forsitan accipies, modo hunc primum quasi gustum non despicias. Vale et me ut cliente tibi deditissimo utere. Alcmariae Octavo Calendas Maii MDXV.

VIII.

In Murmellius' *Caroleia* komt een gedicht voor, waarin hij verschillende humanisten opwekt den lof van Karel V te bezingen. Voor zoover dat op de Alkmaarsche school betrekking volgt het hier :

Qui regis Harlemae ludum spectate magister

Gerardus

Sebastia:

Alcmaria :

Et cum Romanis attica verba tenes ,

Omnes ingenii nervos contende politi ,

Ac Charolum numeris effer in astra tuis.

Qui modo Gallorum perdocta ex urbe reversus

Rutgerus

Rescius

Dryopoli :

In patriam , linguae scis utriusque mela ,

Utere laurigeris , Resci Rutgere , camenis

Et scite lepidos emodulare modos.

Alcmariae pueros artem quicumque docetis

Alcmarin :

Scholae mo-

deratores.

Carmina laeticiae fundite plena novae.

Sic mihi ; sic vobis contingant optima quaeque ,

Sic conferta probis sit schola discipulis ,

Convenient omnes terrarum huc undique vates

Et Charoli laudem terque quaterque canant ,

Argutos inter Murmellius anser olores

Aut strepat , aut ut apis , murmure mella legat ;

Turba senum , invenumque frequens exultet , ioque ,

Vulgus io magna voce triumphae canat.

IX.

In het tweede te Alkmaar aanwezige boekje (zie bibliogr. hiervóór No. 7) komt allereerst het ook hiervóór reeds afgedrukt epigram:

Cur Alcmariensis schola luculenta fit in editis-
tissimo loco cōstituta J. M. R. Epigramma.

Quam bene gymnasium tradendis artibus aptum

Excelsa positum est Alcmariense loco?

Ardua Pieridum domus est Heliconis in alto

Vertice: præruptam cyphin Apollo tenet

Vivere cum musis qui vult: sursum ire gradatim

Discat. et admitens editiora petat

Nemo fuit doctus: qui non sudauerit ante

Ars homini sperato nulla labore datur

Principio studijs durum inuigilare videtur

Museum ingressos inuigilasse iuuat

Cum quid sit virtus: quid clara scientia possit

Moueris ad laudes ingeniose puer

Am prædulce bibes pleno de flumine nectar

Ulekerisq; sacra suauiter ambrosia

Laurea tum frontem victrix: hederæq; sequaces

Cingent: et melicis surget in astra canos

Daarna volgt het lofdicht op St. Matthias en St. Laurens, ook vrij lang, waarvan de eerste coupletten luiden:

Matthia: pie Matthia,

Benigne, optime Matthia,

Tutor Alcmariae libens,

Laudes accipe nostras.

Panis siderei domus
 Foelix est tibi patria ,
 Quam sol iustitiae suo
 Claram reddidit ortu.
 Juda progenitor tuae
 Gentis inclytus , exstitit
 Illustri domui decus
 Auctavit tua virtus.
 Litteris opera data
 Vatum carmina ; et integros
 Complexus docili puer
 Mores mente fuisti ;
 Quod novis animis semel
 Insitum est remanet diu ,
 Ut quem testa recens capit
 Longum servat odorem.

Het gedicht eindigt :

 Vigiles opem
 Nobis ferte patroni ;
 Intercedite apud deum
 Pro nobis ; et ut aureis
 Ornes pectora moribus
 Exorate tonantem ,
 Sors sit prospera clericis
 Nec iam presbyteros regant
 Oves velleris aurei.
 Pastor curet ovile
 Sit concordia civibus ,
 Et respublica floreat ,
 Nomen Alcmariae locos
 Divulgetur in omnes.

Daarna volgen deze disticha :

Eiusdem distichon latinum.

Laurenti martyr : pie Matthia , apostole Christi
Alcmariae et nobis ferte , precamur , opem.

Distichon eiusdem germanicum.

Sanct Matthijs Christi tru apostel , grote patrone ;
Marteler , o schone Laurens , staitt Alcmer en ons bij.

Deze laatste zijn , voor zoover wij konden vinden ,
de eenige versregels in het nederduitsch die Murmellius
deed drukken.

X.

Op den omslag van den door zijn vriend, den Egmonder monnik Balduinis de Haga Comitum, vervaardigden catalogus van de boekerij der Abdij komt van M. het volgend gedicht voor :

Epigramma Johannis Murmellii Ruremundensis in huius operis commendationem.

Hoc, pie lector, opus claris tibi clarius astris
Eximia nitida dat pietate iubar.

Hoc, pie lector, opus pulcro tibi pulcrius auro
Sincerae solidas fert pietatis opes.

Hoc, pie lector, opus dulci tibi nectare multo
Dulcius electi mella saporis habet.

Fervidus ut quondam superum benedictus amore
Innumeros comites duxit in astra docet;

Corporis hic domitor mundum cum demone vicit
Prescripsitque suo dogmata sancta gregi,

Sacra suos sapiens docuit precepta magister
Discipulos artis, duxque, comesque vae;

Ex hoc fonte boni fluxerunt undique rivi,
Protulit hoc fidei plurima membra caput.

Haec pia relligio primates fudit ut olim
Inclita durateus pergama propter equus;

Non alii cuiquam tot splendida lumina mundi,
Tot procenum cetus stemmata nullus habet.

H. S. No. 611 der bibl. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterkunde te Leiden.

TOEVOEGINGEN EN VERBETERINGEN.

Op pag. 19 nà regel 8 v. b. is uitgevallen de alinea over :

VACANTIE EN EXAMENS.

Grootere oorloftijden kende men evenzeer als tegenwoordig. Het reglement van 1559 vermeldt, dat, voor de leerlingen van buiten ten minste, tweemaal sjaars „dye lessen sullen vuytgaen”, namelijk een week voor Paschen en een week erna en eveneens met Allerheiligen. Voor de stadsjongens blijft er dan echter nog twee uur daags school: „een ure voer noen ende een nae noen”. Vóór die vacantietimes werd „examen” gehouden om te „ondersoecken wat een ygelijck proffijts gedaan heeft, ende diemen bequaem daertoe vinde salmen bij ordinantie een loock laeten opgaen.”

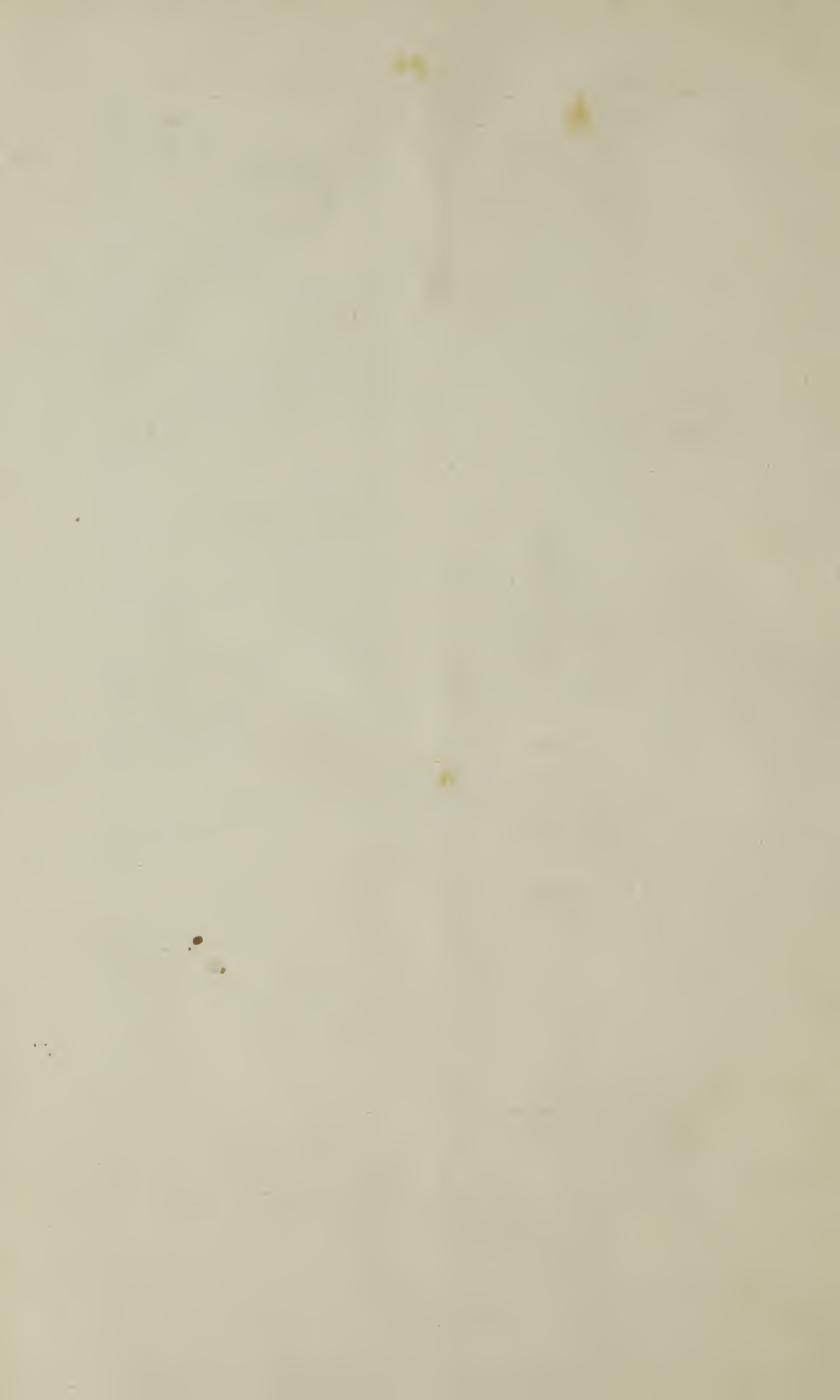
Pag.	4	reg.	10	v. o.	staat	Alkmaars,	lees:	Alkmaar.
„	11	„	9	v. o.	„	1540	„	1490.
„	14	„	13	v. b.	„	weleer het St. Maria,	lees:	w. h. convent van St. M.
„	30	„	9	v. o.	„	Ik doe hiermede aan,	lees:	Ik doe hiermede niet aan.
„	37	„	5	v. o.	„	trivium;	lees:	trivium:
„	46	„	1	v. b.	„	Paulus' brieven; de Latijnsche vertaling,	lees:	Paulus' brieven; voor het Latijn: de vertaling.
„	68	„	2	v. o.	„	¹⁶⁾ Zie bijlage D,	lees:	Murmell: V.
„	83	„	9	v. o.	„	ten andere	lees:	en andere.
„	99	„	11	v. b.	„	consulatis	„	consulitis.
„	109	„	10	v. o.	„	waarschijnlijk	„	misschien.
„	120	„	12	v. o.	„	1660,	„	1560.
„	154	„	1	v. o.	„	Beitr. 2	„	Beitr. z.

Register van Persoons- en Plaatsnamen.

Acronius, R.	123	Bourgondie, D. v.	71	<i>Dionysius Carth.</i>	84
Aedicollius, J.	87, 92, 98	Bucerus	75	Dirk Allardtsz., Mr.	117
	102	Bucho, B.	107	Doesburg	60
Aelbert Gerritsz	74	Bugenhagen, J.	67, 93	<i>Donatus, A.</i>	35, 57
<i>Aesopus</i>	37	Burch, L. v. d.	122	Dordrecht, 1, 12, 24,	57
Agricola, R.	83, 84, 85.	Buschius, H.	89, 90, 91,	Douay	76
	89, 102		100, 107 - 109	Douza, J.	122
Albert, Mr.	123	Busennius, C.	72	Drusius, J.	122
Albertus Swollicus	110	Buslidius, H.	107, 115	Duncanus, M.	129
Albrecht, hert.	8, 80	Butzbach	84	Duyck, Mr. C.	118
Alcmaria, J. d.	70, 71	Buijs, P.	73	Egmond 7, 9, 82, 95, 120	
Alkmaar, H. v.	71	Bije, D. de	73	„ Ph. v.	71
„ J. v.	71	Caesarius	91, 102	Eikelenberg, S.	122
Almeloo, H. d.	110	Calinbrocanus, G.	76	Ellema, P.	123
Amerotius, A.	116	Cannius, C. Hzn.,	22, 23	Emden	74, 76
Amersfoort	106		119	Engentinus	108
Amsterdam 14, 75, 83,		<i>Cato</i>	37	Enkhuizen	116
84, 89, 121, 122, 123		<i>Cicero</i>	40, 43, 46	Erasmus, D. 31, 38, 40,	
„ Allard v. 83, 87		Claes Claesz. Mr.	23, 123	41, 45, 47, 85, 90,	
88, 89 , 95, 113, 114, 130		„ v. Delft	10, 33,	91, 107	
Antwerpen	76		79—80	Faber, J.	87
<i>Arator</i>	37	„ Michielsz Mr.	123	Florence	50
Arminius, J.	122	Clayver, A. Sz.	119	Foreest, A. v.	72
Arnhem	26	Constantinopel	71	„ D. v.	71
<i>Arianus</i>	37	Constanz	71	„ Jac. v.	72
Averkamp, B.	121	Cooltuyn, C. Czn.	48, 52,	„ Jan. v.	72
„ H.	121		73—74	„ Jor. v.	72, 113
Balduinis d. H.C.	101, 161	Corf, C.	82, 89	„ M. v.	73
Bardesius, W.	4	Corn. Aurelius	89	„ N. v. 4, 73 ,	123
Bastius, G.	71, 86 , 157	Cortges, Mr. W.	83	„ P. v.	71 , 120
Bazel	83	Deelen, P.	75	Frankfort	76
Berta Groningensis	83	„ W.	75	Frans, Mr. 7, 23, 116	
Blondeel, J.	122	Delft	72, 120	Freiburg	83
<i>Boethius</i>	102	Denemarken	114	Friesland	18, 46
Bologna	72	Deventer	82, 83, 86, 87,	Fuggarus, S.	115
Bordeaux	116	90, 91, 92, 104, 105, 113		Galle, Ph.	115

Geldenhauer	110	Huydecoper, B.	122	Marburg	108
Gelder, J. J. de	2, 15, 66	<i>Isocrates</i>	46	Marnix, v. S. A.	4, 63, 75
„ K. hert. v.	71, 104	<i>Isidorus</i>	44	Meerhout, P. v.	Zie
Genua	50, 116	Jacob, Mr.	22		Vekeman
George v. Saksen	108	Jacob Claesz., Mr.	119	Menno Simonsz,	75
Geryt Arisz., Mr.	83	Jan Arendsz.	74	Micron, M.	76
„ Gijsbertsz. Mr.	106	„ Claesz.	75	Middelburg	1, 12, 13,
	109, 132	Joannes Confluentinus			19, 20, 24, 52, 75
Goclenus, C.	115		153	Minden	87
Gouda	1, 6, 12, 13, 14,	Joannes Meppensis	110	Moltzer, dr. M. N. J.	15
	19, 20, 22, 23, 24,	Joannes Paulus	75	Montanus, J.	43
	25, 37, 38, 39, 45,	Junius, H.	122	„ P.	85
	50, 52, 54, 113.	<i>Juvenalis</i>	40	Moonsia, A.	107
Granvelle	116	<i>Juvenicus</i>	37	Mostert, H.	121
's Gravenhage	51	Kampen	83, 84, 85	, J.	121
Gregorius Nazianz.	46	Karel V	18, 46, 102, 106	Munster	82, 86, 87, 92,
Groningen	16, 83	Kelderman	81		95, 103
Grovius, J.	87	Kempo Tessaliensis	20,	Murmellius, J.	2, 5, 17,
Haarlem	75, 76, 86		21, 109, 113		20, 25, 31, 35, 38,
	118, 122	Kemner, T.	67, 92, 95		40—45, 47, 58, 61,
Hamelmann	41, 83, 84,	Keulen	83, 86, 89, 91,		64, 66, 67, 68, 70, 81,
	87, 88		108, 113, 133—138		85, 86, 87, 88, 89,
Haringkarspel	74	Keulen, B. v.	2, 5, 68,		90—105, 107, 108,
Hazerswoude	75		84, 86—88, 95, 105		109, 113, 114, 147—161
Heda, W.	122	Kopenhagen	74	Murmellius, J. Jz.	105
Hegius, A.	31, 67, 83, 90	Lambert, Mr.	22, 23, 122,	Mijle, v. d.	4
Heidelberg	70, 83, 103	Langen, R. v.	83, 92, 96,	Nanning Beijers	73, 113
Heneweer, mr. D.	22, 122		100, 102	Nannius, P.	19, 22, 38,
Hengheveldius B.	110	Langius, Th.	116		39, 45, 68, 71, 72, 73,
Henrick Pietersz., Mr.	79	Leeuwarden	1		75, 88, 113—116, 130
<i>Herennianus</i>	114, 130	Leiden	1, 2, 10, 19, 20	Neuhusius, R.	1
Hesse, E.	90		33, 50, 52, 116, 118	Oehningen	105
Heusden, H. v.	89, 106,	Leipzig	94	Oirschot, Mr. L.	119—120
	109	Leuven	47, 72, 89, 106	Oostfriesland	89
<i>Hispanus, P.</i>	44		113, 114, 115	Orleans	72
Hobingius, mr. J.	7, 51	Liber, A.	83—84	Otmersenius	110
	116—117, 139	„ B.	84—86	<i>Ovidius</i>	37, 40
Hoorn	8	Listrius, G.	105	Padua	83
<i>Horatius</i>	115	Londen	76	Pafraet, A.	102, 133, 135
Huge Hugensoen	9, 10,	Lubeck	118, 119	Pafraet, J.	113, 135
	11, 80	Luik	105	„ R.	135
Hus, J.	71	Luther, M.	49	<i>Papias</i>	41
Hutten, U. v.	108	Maaseyck	106	Parijs	12, 28, 110
Huijck, mr. E.	48	Man, M.	82, 95, 101, 156	Pavia	72

<i>Persius Flaccus</i>	102	Stoke, M.	122	Vlimmius, L. Jzu.	22,
Pico d. l. M., J.	103	Sturmius, J.	107		117-118
Pieter Cornelisz	74	Stuvius, H	41	Voirburch, J.	26, 70-71
Pithiviers	72	Suave, J.	94	Vollenhoven	58
Pius II	45	Suavenius, P.	94	Vorst, Mr. J. v.	123
<i>Plautus</i>	44	Sutor, G.	75	Vorstius, Mr. N.	22, 24,
Praag	70	Terentius	45		28, 47, 53, 60
<i>Priscianus</i>	35	Teylingen, E. v.	72		118-119, 120, 142-145
<i>Propertius</i>	40	„ A. v.	76	Wamesius, J.	107
<i>Prudentius</i>	37	<i>Theocritus</i>	39, 46	Wesel	104, 108
Pulci, L.	31	<i>Theodulus</i>	37	Westfalen, Adr.	122
Rescius, R.	85, 88, 89,	<i>Tibullus</i>	40	Wilhelmus Proc.	122
	106-107, 109, 130, 157	Tongeren, A. v.	91	Willem I	2, 3, 72
Riemer, de	51	Torrentinus, H.	110	„ III	122
Roermond	90	Treptow	93	Wilna	71
Rome	72	Trier	105	Willeramus	122
Rotterdam	1, 14, 20	Tulichius, H.	41	Wimpheling	90
Sas, L.	74	Trimberg, H. v.	35	Wouter, Mr.	122
Sassenburg	108	Trithemius	108	IJsbrand Reijersz., Mr	122
Saskerides, J.	74	Uilenspiegel, T.	57	Zanen v.	75
Schottus, A.	115	Utrecht	105	Zuermondt, W.	17, 68,
Scotus, C.	75	Valekoog, D. A.	17, 56,		154, 106
Scrivierius, P.	122		62, 78	Zwolle	41, 57, 82, 86,
Simon Jansz.	120	Venetie	50		87, 104, 105, 110
<i>Sleidanus</i>	76	Vekeman, P.	4, 14, 23		
Smit, F.	109		119, 120-124		
Spiegelberg, M. v.	83	Villa Dei, A. de	34, 36,		
Steenhuys, J. J.	123		39, 44, 110		
Stettin	9 4	<i>Virgilius</i>	37, 46, 116		

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01294 2773

